

**МЕЖДУНАРОДЕН НАУЧЕН ЖУРНАЛ
„ПЕРСПЕКТИВИ“**

Бр. 2 (8) / 2016

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
„PERSPECTIVES“**

№ 2 (8) / 2016

ИЗДАНИЕ НА:

МЕЖДУНАРОДЕН НАУЧЕН ЖУРНАЛ „ПЕРСПЕКТИВИ“

Бр. 2 (8) / 2016

Съставител: Ахмед КУЙТОВ

Редакционна Колегия: Никола Живков, Дат Тиен Чио, Оливия Богуш

Рецензенти:

Проф. дфн. Димитър Цацов

Проф. д-р. Вихрен Бузов

Доц. д-р. Николай Живков

Корици: Салим Куйтов

ПЕЧАТ: Дейликонт

ИЗАТЕЛСТВО: Пропелер

ISSN 2367-7708

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL „PERSPECTIVES“

№ 2 (8) / 2016

Chief editor: Ahmed KUYTOV

Board of editors: Nikola Zhivkov, Tien Dat Trieu, Oliwia Bogusz

Covers: Salim Kuytov

Reviewers:

Prof. Dr. habil. Dimitar Tsatsov

Prof. Dr. Vihren Bouzov

Prof. Dr. Nikolay Zhivkov

Press house: Deylikont

Publishing house: Propeller

ISSN 2367-7708

**СОФИЯ
ДЕКЕМВРИ
2016**

МЕЖДУНАРОДЕН НАУЧЕН ЖУРНАЛ „ПЕРСПЕКТИВИ“

Бр. 2 (8) / 2016

ВЪВЕДЕНИЕ	6
INTRODUCTION	8

ОБЩЕСТВЕНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА

РОЛЯ И МЯСТО НА ПРЕЗИДЕНТСКАТА ИНСТИТУЦИЯ В СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ	10
---	----

Иван Млъзев

МЯСТО, РОЛЯ И ЗНАЧЕНИЕ НА СОЦИАЛНАТА ЗАЩИТА НА НАСЕЛЕНИЕТО	21
--	----

Гл. ас. д-р. Елка Цонева

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВИ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ	33
--	----

Докторант Александра Йовчева Вълчева

ВРЪЗКА МЕЖДУ ПРИНЦИПИТЕ НА ОДИТА НА ИЗПЪЛНЕНИЕТО И ЕТАПИТЕ НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ПОРЪЧКИ	42
--	----

Докторант Любомир Терзиев

КООПЕРАЦИЯ „ТРОЯНСКА ПОПУЛЯРНА БАНКА“	53
---------------------------------------	----

Никола Н. Живков и Мариета Н. Живкова

ОБРАЗОВАНИЕТО – ВЧЕРА, ДНЕС И УТРЕ!

ЗА ОБЩНОСТТА НА ГРАЖДАНИТЕ И ТОЛЕРАНТНОСТТА	64
---	----

Доц. д-р Николай Живков

УЧИЛИЩНОТО ГЕОГРАФСКО ОБРАЗОВАНИЕ ВЪВ ФЕДЕРАЦИЯ БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА	72
---	----

Докторант Тамара Драганова

ВЪПРОСЪТ ЗА УЧИТЕЛСКИТЕ ЗАПЛАТИ ПРЕЗ 1905 Г. И ПОЛИТИЧЕСКАТА РЕАКЦИЯ НА НАРОДНОЛИБЕРАЛНАТА ПАРТИЯ	
---	--

Докторант Мариан Георгиев 81

СЧЕТОВОДНАТА НОРМАТИВНА УРЕДБА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ПРАКТИКАТА
(РЕЗУЛТАТИ ОТ АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ) **86**
Ас. д-р Галя Георгиева

ФИЛОСОФСКИ ОПИТИ

ВИТГЕНЩАЙН: ПРАВИЛАТА КАТО УСЛОВИЯ ЗА ВЪЗМОЖНОСТ –
АРТИКУЛИРАНЕТО НА ЕЗИКОВИ ИГРИ **96**
Деница Желязкова

ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СОННЫХ ВИДЕНИЙ **102**
Малгожата Щепанец

КОНЦЕПТ ἀγάπη В СВЕТЕ ПСИХОСОФИИ А. Ю. АФАНАСЬЕВА **110**
Екатерина Мельничук

БОГОМИЛСТВОТО – ТРЕТИЯТ КЛОН НА БЯЛОТО БРАТСТВО СПОРЕД
ПЕТЪР ДЪНОВ **112**
Магдалена Джунова

ВОЛУНТАРИЗМЪТ НА ШОПЕНХАУЕР „ВОЛЯ ЗА ЖИВОТ“ И НИЦШЕ
„ВОЛЯ ЗА ВЛАСТ“ **121**
Камелия Янакиева

ТВОРЧЕСКИ ШАНСОВЕ

ANCIENT SOUTHEAST ASIAN HISTORY: DISTINGUISHING FEATURE
AND GLOBAL INFLUENCE **131**
Phong, Trang Tran Thanh

НАЗВАНИЯ НЕСЪЕДОБНЫХ ГРИБОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ
ЯЗЫКЕ **137**
Каролина Завадка

LIVING YOUR HIGHEST IDEALS **148**
Dimitar Gospodinov

ЗАБРАВИЛИ ЛИ СМЕ ИСТИНСКАТА ЦЕЛ НА УЧЕНИЕТО? **154**
Преси́ла Иванова

ПРАВНИЯТ ПОЗИТИВИЗЪМ, ОСНОВНИ ПРЕДСТАВИТЕЛИ: ОСТИН, КЕЛЗЕН И ХАРТ	157
Ахмед Османов Куйтов	
РЕЦЕНЗИЯ ОТ ДОЦ. Д-Р. РОСЕН РУСЕВ	157
ВЪВЕДЕНИЕ ИЛИ ЗА ЦЕЛИТЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО	160
ОБОСОБЯВАНЕ, РАЗВИТИЕ И ВЛИЯНИЯ	163
Основни етапи	164
Основни белези на правния позитивизъм	166
ПРАВНИЯТ ПОЗИТИВИЗЪМ НА ДЖОН ОСТИН	168
Формиране доктрината на правния позитивизъм	169
Същност на традиционния правен позитивизъм	172
НОРМАТИВИЗМЪТ И ВТОРИЯ ЕТАП В ПРАВНИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ – ХАНС КЕЛЗЕН	175
Нормативизмът на Ханс Келзен	177
Чистото учение за правото	178
Правото като социална техника	181
Универсалният характер на чистото учение за правото	184
ЗАТВЪРЖДАВАНЕТО НА ПРАВНИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ – ХЪРБЪРТ ХАРТ	
Влияния и усъвършенстване на правния позитивизъм	186
Претенцията на правото за правна власт	187
Социалните факти в теорията на Харт	190
Методологическият позитивизъм на Харт	191
Отворената текстуалност на правото	193
МОРАЛЪТ В ПРАВНИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ	195
БЪЛГАРСКИТЕ ПРОЯВЛЕНИЯ НА ПРАВНИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ	200
Критическите забележки на Цеко Торбов	201
Паралелите между позитивното и естествено право на М. Поповлиев	203
Философските основания на позитивното право според Желязко Стоянов	204
Направленията в правния позитивизъм според Стилян Йотов	205
Правния позитивизъм като познавателен метод	208
Изводите на Ташев за теориите на Келзен и Харт	209
Правния позитивизъм и основните му представители. Изложение на Вихрен Бузов	210
ОБОБЩЕНИЕ И НОВИ ХОРИЗОНТИ	211
ПРИЛОЖЕНИЯ	
Редакционна колегия	216
Автори	217
Условия за публикуване	219

ВЪВЕДЕНИЕ

Текущият осми брой на международният научен журнал „Перспективи“ съдържа 19 автори текста на студенти, докторанти, преподаватели и учени, които са граждани на България, Полша и Виетнам. В духа на поредицата продължаваме да предоставяме възможност да се споделят теоретичните достижения на младите учени. Насърчаваме младежите да описват техните вълнения от случващото се в съвременният свят. Предоставяме и възможност на доказали се авторитети да публикуват своите нови научни достижения. Чрез съчетаването на текстове от автори, принадлежащи към различни социални групи, имащи различни интереси, професии и цели превръщаме журнала в екзотично богатство от което читателят може да се докосне до различни теоретични достижения. Книгата би била полезна на хора, които се интересуват и желаят да разбират накъде се насочват научните интереси на младите граждани на света.

В настоящият брой текстовете са групирани в четири раздела, като специално място е предназначено на научният труд за основните представители на правния позитивизъм.

В първият раздел всички текстове са насочени към разглеждането на теми кореспондиращи с обществените предизвикателства. Текстът на Иван Млъзев за ролята и мястото на президентската институция в системата на националната сигурност предоставя ясно изразена информация по актуалната към настоящият момент тема. Тъй като този месец в България се проведеха президентски избори, които породиха множество дебати. Чрез настоящият текст предоставяме информация на читателят коректна и ясна информация по темата. Текстът на гл.ас. д-р. Елка Цонева е по актуален за нашето съвремие и географски ширини проблем свързан със социалната защита на населението. В раздела се отделя внимание и на общата селскостопанска политика на Европейският Съюз, етапите при изпълнението на обществените поръчки в България и Кооперацията „Троянска популярна банка“. Посочените текстове анализират значими за обществото предизвикателства от които директно зависят условията на живот в страната ни. Във вторият раздел акцентът е насочен към образованието. Текстът на доц. Живков предоставя ценни знания за толерантността като начин на съгласуване на интересите и действията на гражданите с различен социален и културен статус в рамките на националната общност. Текстовете за училищното географско образование във Федерация Босна и Херцеговина, както и текстът за учителските работни заплати са важен източник за добиване на нови практически знания, които биха могли да бъдат използвани за осъвременяването и

подобряването на текущата формална система на образование в България. При третият раздел студенти от хуманитарните специалности правят опити да покажат от нова перспектива философски и психологически достижения. В четвъртия раздел можете да се докоснете до текстовете на активни и мислещи младежи, които споделят своите впечатления за светът в който живеят. Текстовете представляват своеобразна рефлексия върху интересни за тях теми. Освен така има и текстове, които анализират исторически феномени оказващи влияние върху съвременният свят. В настоящият брой читателят има възможност да добие представа за развитието на идеите на правния позитивизъм. Чиито идеи са сравнително слабо познати на българските граждани, а текстовете по темите са ограничени и публикувани в специализирани и бутикови издания. Освен това, чрез публикуването на този текст даваме заявка че във всеки следващ брой ще публикуваме по-задълбочени изследвания по теми, които са от обществено значение и имат ключова роля за развитието на социалните отношения в съвременният свят.

В заключение ще споделя, че с всеки изминал месец желанието на младите хора да творят и споделят своите идеи и виждания намалява значително. Като съставител винаги насърчавам младежите, които са показали инициативност в различни обучения, обмени и инициативи, които съм организирал както в България, така и в различни точки на Европа да изпращат свои текстове, но все по-рядко младите хора проявяват желание да създават текстове, предпочитат да публикуват кратки статуси в социалните мрежи, но нямат смелост да подготвят завършен текст. Докато от друга страна интересът на докторанти и учени към нашето издание с всеки изминал месец се увеличава и получаваме все по-качествени и задълбочени текстове.

Благодарности дължа на приятелите ми от редакционната колегия – Никола Живков, Дат Чио и Оливия Богуш, които въпреки многобройните задачи и ангажименти които имат, отделят от времето си напълно безвъзмездно за да редактират получените текстове и да помагат за подготвянето на текущият брой. През 20те години на XXI век във времена на посредственост, егоизъм и консуматорство заедно с големи усилия правим опити да творим наука и да търсим решения на проблемите, които да предоставим на хората. Надяваме се текстовете които предоставяме на вашето внимание да удовлетворят интересът Ви и знанията които придобиете да спомогнат за бъдещето Ви развитие!

Ахмед Куйтов
23.11.2016
Болу, Турция

INTRODUCTION

This eighth issue of the international scientific journal "Perspectives" contains 19 articles of students, graduate students, professors and researchers from Bulgaria, Poland and Vietnam. In the spirit of the series, we continue to provide an opportunity to share theoretical achievements of young scientists. We encourage young people to describe their concerns about what is happening in the modern world. We provide the opportunity of proven authority to publish new scientific developments. By combining texts of authors from different social groups with different interests, occupations, and objectives, the journal turns out to be a rich resource that the readers can approach different theoretical achievements. The book would be useful for people who are interested and desire to understand the scientific interest's tendency among the young citizens of the world.

In this issue, the articles are grouped into four sections, in which a special part is intended for scientific works about the main representatives of legal positivism.

In the first section, all texts are aimed to examine themes relating to societal challenges. Ivan Mlazev's paper about the role and place of the presidential institution in the national security system provides the reader clearer and more accurate information about the hot topic of the presidential election at the moment. In this November in Bulgaria, the presidential election has sparked many debates. The text of Dr. Elka Tsoneva is about problems related to social protection of the population. In the section, the Common Agricultural Policy of the European Union, the stages in the implementation of public procurement in Bulgaria and cooperation "Troy Popular Bank" are also brought to attention. These texts analyze major societal challenges that directly depend on the conditions of life in our country.

In the second section, the focus of attention shifts to education. The paper of Assoc. Prof. Zhivkov provides valuable knowledge about tolerance as a way of aligning the interests and actions of citizens with different social and cultural status within the national community. The texts about school geographical education in the Federation of Bosnia and Herzegovina specializing in teachers' salaries are an important source for obtaining new practical knowledge that could be useful to update and improve the current formal system of education in Bulgaria. In the third section, students of Humanity attempt to show philosophical and psychological developments from a new perspective. In the fourth section, you can read the text of the active-minded young people who share their impressions of the world, in which they live. The articles represent the reflection

on their interesting topics. In addition, there are also papers analyzing historical phenomena affecting the modern world.

In this issue, the readers are able to gain an insight into the development of the ideas of legal positivism. The ideas are relatively poorly known for Bulgarian people and texts on the topic are either limited or are published in specialized journals and bulletins. Moreover, by publishing this text, we request that each subsequent issue will publish in-depth researches on topics that are of public importance and play a key role in the development of social relations in the modern world.

In conclusion, it is admitted that willingness of young people to create and share their ideas and visions has been greatly reduced. As a compiler, I always encourage young people who have shown proactiveness in various training, exchanges, and initiatives that have planned both in Bulgaria and in different parts of Europe to send their texts, however, less and less young people are willing to create texts prospects. On the other hand, the interest of students and scholars in our publication has been increased and their articles have been greatly improved in both terms of quality and depth.

I want to thank my friends from the editorial board - Nikola Zhivkov, Tién Đạt Triệu and Oliwia Bogusz that despite their numerous tasks and commitments they spare their time to edit the received texts and to help prepare the current issue. In the first twenty years of the XXI century, the times of mediocrity, selfishness, and consumerism, we attempt with great effort to be creative and seek useful solutions for people.

We hope that the papers would suit your interest and provide the knowledge you acquire to help with your future development!

Ahmed Kuytov
Bolu, Turkey
23.11.2016

----ОБЩЕСТВЕНИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА----

РОЛЯ И МЯСТО НА ПРЕЗИДЕНТСКАТА ИНСТИТУЦИЯ В СИСТЕМАТА ЗА НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

Иван Млъзев

ROLE AND PLACE OF THE PRESIDENTIAL INSTITUTION IN THE NATIONAL SECURITY SYSTEM

Ivan Mlazev

Abstract: The article examines the key constitutional powers of the presidential institution in Republic of Bulgaria in the field of national security. It's made an analysis of its role and place in interaction with other authorities, especially with the executive branch.

In the context of the exhibition are made actual recommendations for improving the legislative framework. It's made an emphasis on the important role played by the Advisory Council on National Security headed by the head of the state.

Key words: presidential institution, Constitution of Republic of Bulgaria,, Doctrine of the armed forces, Advisory Council on National Security, government

Анализирането на президентските правомощия, в това число и неговите ключови компетентности в сферата на националната сигурност¹, изискват да направим важното уводно уточнение, че Конституцията от 1991 г. въвежда в Р. България един хибриден модел на държавно управление. Противно на формално - юридическите основания, залегнали в самия текст на основния закон и визирани в неговия чл. 1, ал. 1², на държавния глава се предоставят конституционни правомощия в сферата на изпълнителната

¹ Танчев, Е., Белов, М – „Сравнително конституционно право”, С., 2009 г. Така например в чл. 5 на Френската конституция от 1958 г. държавния глава се определя като „гарант за националната сигурност.”

² Чл. 1, ал. 1 от Конституцията определя България като република с парламентарно управление. Това води и до цялостния прочит, по същество силно формализиран, на същността и взаимодействията между висшите органи на държавната власт приоритетно в контекста на изградената и традиционно възприета схема на класическата парламентарна република, при която държавният глава е натоварен единствено с представителни и номинални правомощия.

власт³ с оглед на позицията му на политически арбитър. Целта е запазване и осъществяване на стратегическите цели и задачи на страната в такива важни сфери като отбрана, външна политика и сигурност. По този начин, извисяващ се от позицията, която заема по силата на прекия вот на суверена, държавният глава успява да преодолее / поне така очакваме от него / политиканстващото дребнотемие и да се превърне във възпиращ фактор за излишната политизация. Особено по отношение на управленските решения, засягащи един от най – чувствителните сектори на изпълнителната власт, а именно системата за национална сигурност. Област, спрямо която във всяка една модерна демократична държава се търси активно политически консенсус.

Съпричастността на държавния глава към проблематиката, свързана с националната сигурност, проличава в уредбата, закрепена на конституционно ниво и по – точно чл. 100 от основния закон. Правомощията, свързани с отбраната на страната и националната сигурност, заемат особено място в президентската компетентност. Така например, съгласно чл. 100, ал. 1 от Конституцията, президентът е „върховен главнокомандващ” на въоръжените сили на републиката. При това Конституционният съд в свое решение от 1998 г.⁴ приема, че държавният глава изпълнява тази своя функция, както в мирно, така и във военно време. Самото определение обаче „върховен главнокомандващ” дава основание да предположим, че би могло да има и друго лице или група от лица, с които президентът да споделя висшето командване спрямо армейските сили на страната. Известна насока в този ред на мисли можем да открием в Закона за отбраната и въоръжените сили на Република България. В неговия чл. 20, т.3 се сочи, че в състояние на война или в условия на военен конфликт

³ **В., Киров** – „Президентът в системата на разделените власти: българският модел от 1991 г.” – сп. „Правна мисъл”, бр. 3/1998 г. – „Президенциалистките начала в българския конституционен модел на разделение на властите от 1991 г. биха могли да бъдат концентрирани в следните формални белези: а) наличие на самостоятелна и споделена с правителството компетентност на президента в отпавлението на изпълнителната власт;.....”

⁴ **РКС № 23 от 25 септември 1998 г. по к.д. № 14/1998 г.** / обнародвано в ДВ., бр. 113 от 30 септември 1998 г. /

президентът ръководи⁵ Върховното главно командване / ВГК⁶ /, което го подпомага при ръководене на отбраната и въоръжените сили. Същевременно в утвърдената със заповед на министъра на отбраната Доктрина на Въоръжените сили се формулира, че при война пълното командване на въоръжените сили в операциите се осъществява от главнокомандващия въоръжените сили, т.е. началника на отбраната⁷ в мирно време. Оказва се, че обявеното от основния закон качество на държавния глава като „върховен главнокомандващ“ губи еднозначния смисъл, вложен в самото наименование. Истината е, че президентът е обвързан от колективен орган, който най – вероятно би бил в състояние да моделира изначалната воля на върховния главнокомандващ / доколкото никъде не се сочи начина на вземане на решения и процедурата за тяхното приемане /. Това може би има своята логика и правота, т.к. е ефективна бариера срещу потенциален властнически произвол и не добре обмислени действия на президента. А като имаме предвид и посочения факт, че началника на отбраната е реалният ръководител на военните операции по време на военни действия, стигаме до ясното осъзнаване за спорния смисъл

⁵ Безспорно важно е да отбележим, че, ако в ЗОВСРБ се употребява думата „ръководи“ от държавния глава спрямо ВГК, то в Доктрината за въоръжените сили / т. 8.6 / се сочи, че ВГК е подпомагащ орган. Ако президентът ръководи ВГК, то логично е и да е негов член, докато вменяването на подпомагащи функции съвсем променя ситуацията. Възниква въпроса върховният главнокомандващ член ли е на ВГК и, ако да, то как взема последния своите решения, каква е процедурата, кворума, мнозинствата за различните решения и т.н. Подобна уредба категорично липсва. Ако ли е помощен орган, то тогава е налице абсурдната ситуация, при която член на помощния орган, разбираан преимуществено като съвещателен, а именно началника на отбраната, да стои начело на военните операции, оспорвайки така очертаващата се абсолютна власт на президента във военно време. Несъмнено е създадено огромно противоречие, което няма към настоящия момент своя отговор.

Възможен изход, макар и до известна степен, от така създалата се ситуация дава Борис Спасов в своя труд „Президентът на републиката“ / вж. Спасов, Б.,С., 1995 г. / въпреки че е публикуван далеч по – рано от настоящите ЗОВСРБ и Доктрина за въоръжените сили. Там авторът сочи категорично следното: „Във всеки случай трябва да се приеме, че президентът не може да осъществява оперативно ръководство в сферата, в която действат Въоръжените сили. Това е област, предоставена на правителството, респективно на министъра на отбраната.“

⁶ **Доктрина на въоръжените сили на Република България** / утвърдена със заповед на министъра на отбраната № ОХ – 57/ 30.01.2012 г. /, т. 8.6. – Планиране при военно положение и положение на война: ВГК – Върховно Главно Командване – състава му включва министър – председателя, министъра на вътрешните работи, министъра на външните работи, министъра на отбраната, министъра на транспорта, министъра на регионалното развитие и благоустройството, министъра на икономиката и енергетиката, министъра на финансите, началника на отбраната, председателя на ДАНС и други лица, определени от върховния главнокомандващ.

⁷ Пак там, т. 9.3.1 – „стратегическо ниво на ръководство, командване и управление“ – при обявяване на положение на война или на военно положение началникът на отбраната е главнокомандващ на въоръжените сили. В този случай пълното командване на въоръжените сили в операциите се осъществява от главнокомандващия на въоръжените сили, т.е. началника на отбраната.“

на прокламираното в чл. 100, ал. 1 от КРБ титулуване на държавния глава като „върховен главнокомандващ на Въоръжените сили на Република България” в условията на реален военен конфликт / спорно е и в мирно време, доколкото стратегическото ръководство, командване и управление включва и Министерски съвет, министъра на отбраната, началника на отбраната, както и подчинените им щабове и служби /. Очевидно е налице колизия, която изисква най – малкото законодателна корекция, чрез която да се постигне нормативна уредба, която предполага бързина и ефективност на вземаните решения в горепосочените ситуации, но и заедно с това те да бъдат съчетани с рационализиран избор и балансиране на политическите амбиции на участниците в такива органи като ВГК. Осезателно като сериозен недостатък би могло да се посочи липсата на включени представители на парламентарната и извънпарламентарна опозиция, както и на изявени специалисти във военното дело и по въпросите на националната сигурност. Практично и допустимо би било разделянето на състава на основен и оперативен, като последният ще има пряко отношение към практическото решаване на вече взетите решения. Ето защо дори и в подобни кризисни моменти, когато се изисква пълномащабна мобилизация на всички сили и ресурси на обществото, се оказва, че се прави разлика между „наши” и „ваши”, между мнозинство и малцинство. А това са недопустими провокации към въпроса за националната сигурност, които изискват своевременна редакция и политическо осъзнаване.

Безспорното влияние на държавния глава и пряката му ангажираност с дейността на въоръжените ни сили проличава и от правомощието му да назначава и освобождава висшия команден състав, както и да удостоява с висши военни звания по предложение на правителството. Съгласно ЗОВСРБ президентът не само комплектува кадрово висшия команден състав, но утвърждава и неговата структура, както и стратегическите планове за действие на въоръжените сили отново по предложение на МС. С тези прерогативи държавния глава директно се намесва в процеса на кадрово развитие сред висшия офицерски ешалон, като при това не е длъжен да се съобразява с направените предложения от титуляра на изпълнителната власт, ако втория или друг пореден път не одобри представената кандидатура⁸. Така той е в състояние да запази армията от вредното влияние на възможна евентуална политизация и да опази сплотеността на един от вековните символи на българската държавност. За съжаление, доста често зад такива думи като „професионализъм”, „приемственост”, „чужд опит” се крият намерения за прокарване на групово или лично влияние. Няма как да

⁸ Подобно конституционно задължение в обратния смисъл предвижда чл. 129, ал. 2 от КРБ спрямо председателите на ВАС и ВКС, както и главния прокурор.

се обяснят и честите припламвания на искри⁹ между президенти и правителства в годините на преход / особено, ако са от различни политически сили / освен чистото и просто желание за институционално влияние.

По силата на чл. 102, ал. 5 от Конституцията Министерски съвет осигурява обществения ред и националната сигурност и осъществява общото ръководство на въоръжените сили. В този смисъл правителството участва наравно с държавния глава в процеса на подготовка и вземане на решения, но органа на изпълнителната власт носи и политическата отговорност за изпълнението на националните интереси в стратегическата сфера на националната сигурност. Разбира се, компетентностите и на двете институции трябва да са ограничени и подчинени на основните цели и задачи, стоящи пред въоръжените сили на страната. Те са ясно формулирани в текста на чл. 9 от КРБ, а именно – да гарантират суверенитета, сигурността и независимостта на страната, както и нейната териториална цялост. Така индиректно е потвърден и по същество отбранителния характер на българската военна доктрина, доразвит и в Стратегията за национална сигурност от 18.03.2011 г., Доктрината на въоръжените сили на РБ, както и в ЗОВСРБ. „Следователно правомощията на президента на Републиката трябва да определят неговото положение на орган, чиито функции са по – висши от възложените на Министерски съвет, както това е направено с разпоредбата на чл. 100 от Конституцията.”¹⁰

Концепцията за национална сигурност на Република България, приета с решение на 38 – то НС¹¹, както и създадената на нейна основа Стратегия за национална сигурност¹², създават още един орган в рамките на изпълнителната власт, който има отношение към въпросите на националната сигурност. Това е Съветът по сигурността¹³ към Министерски съвет. Формиран с оглед на навременното и задълбочено обобщаване и анализиране на цялата текуща информация „за рисковете пред националната сигурност и колективната сигурност и отбрана”, този орган има за цел да координира и насочва работата на всички държавни ведомства

⁹ Разразилият се публично скандал през 2010 г. между тогавашния министър на отбраната Аню Ангелов и президента Георги Първанов относно предложените за назначаване кандидатури за директор на служба „Военна информация” е показателен в това отношение.

¹⁰ Спасов, Борис – „Президентът на републиката”, С., 1995 г.

¹¹ Обн. ДВ, бр. 46 от 22.04.1998 г.

¹² Обн. ДВ, бр. 19 от 18.03.2011 г.

¹³ Съветът по сигурността включва в своя състав следните лица: министър – председателя, който е и негов член и председател, заместник министър – председателя по коалиционна политика и държавна администрация и заместник министър – председателя по европейските фондове и икономическата политика, министъра на външните работи, министъра на отбраната, министъра на вътрешните работи и министъра на финансите, техни заместник – министри, главния секретар на МВР, началника на отбраната и ръководителите на разузнавателните и контраразузнавателните служби.

в сферата на изпълнителната власт по повод на опазването на държавната сигурност. Съветът по сигурността представя равна по обем и еднаква по съдържание информация на президента, министър – председателя и председателя на Народното събрание. По – интересното обаче е, че държавният глава може лично или чрез свои представители да участва в работата на това координационно звено. Възможност, която почти не се използва от него, а като имаме предвид и редкостта на провежданите заседания, това допълнително дава отговор за недостатъчната адекватност на българските институции спрямо настоящите предизвикателства пред страната ни. Липсва диалог и съвместна работа между държавните ведомства, което се отразява безспорно негативно върху цялата среда за сигурност.

В областта на националната сигурност пряко отношение към президентските правомощия има и Законът за МВР. Държавният глава, по предложение на МС, назначава със свой указ главния секретар на министерството. Подобни назначения имат пряко отношение към практическата работа на самото ведомство. Така че, с оглед на постигането на максимална ефективност в оперативното ръководство на полицейските служби, би било добре президентът да не се съобразява с политически и чисто партийни предложения, а да преценява единствено и само практическия опит и професионална кариера на кандидата за главен секретар на МВР като висша професионална длъжност в самото министерство.

Още по – значими назначения, предоставени в компетентността на държавния глава, са тези на директорите на Националната разузнавателна служба и Националната служба за охрана. Понастоящем до скоро съществуваше правен вакуум по отношение на тези две важни структури, свързани пряко с отбраната и националната сигурност. С влизането в сила на 19.04.2002 г. на Закона за изменение и допълнение на Закона за отбраната и въоръжените сили на Р. България последният се прилагаше само частично и временно по отношение на двете ведомства. Това бе една много сериозна дългогодишна пречка за развитието на двете служби, в това число и за самия кадрови състав. Понастоящем, считано от 01.11.2015 г.¹⁴, ще влезе в сила Закон за Националната служба за охрана. Както сочи чл. 7 от закона, президентът след съгласуване с МС назначава директора на това военизирано ведомство. Биха могли обаче да се отправят сериозни критики към поведението на сега действащия президент във връзка с приемането на закона и неупражняването на право на вето от негова страна. Самото съществуване на подобна структура е лишено от смисъл, доколкото в редица европейски държави грижата за безопасността на ключови фигури на държавното управление се осъществява от специализирани полицейски

¹⁴ Обн. ДВ, бр. 61 от 11.08.2015 г.

части. В България обаче е налице една институция с огромен бюджет и персонален състав, който не подлежи на надежден граждански и парламентарен контрол. Нещо повече. На служителите се предоставят и полицейски правомощия. А като добавим и съществуващото задължение за събиране на информация във връзка с опазването на лицата, които са обект на защита, границата да не се накърнят безпричинно правата на обикновените граждани става лесна за нарушаване от служителите на НСО. В същото време, такава жизнено важна структура като НРС, чиято роля в днешните моменти на глобална заплаха от тероризъм и други непосредствени проявления на опасности за националната сигурност и суверенитета на страната е особено значима, остава незабелязана и без внимание. Създава се усещането, че политическият елит на държавата бърза да уреди въпроса със своята лична неприкосновеност и комфорт, а държавната безопасност е оставена за някой по – късен момент, но неясно за кога. Безспорно е обаче, че структурата, задачите и функциите, както и взаимоотношенията на НРС и НСО с политическите институции в държавата изискват детайлна законодателна уредба, която да отчита тяхната независимост, политическа неутралност и да предотвратява всякакви опити за какъвто и да е натиск или злоупотреба с дейността им с оглед на корисни интереси. Тази цел е изключително отговорна и задължително трябва да бъде осъществявана от държавния глава от гледна точка на мястото и ролята, която заема в институционалната структура на държавата, както и на моралния авторитет, който би трябвало да има. За съжаление, през последните години сме свидетели на последователен отказ от подчиняване на дейността на такива ведомства на обществените интереси. Това определено влошава обществения климат и подкопава устоите на държавността и вярата на гражданите, че те могат да бъдат защитени от рисковете и заплахите на съвременния глобализиращ се свят.

В кризисни ситуации държавния глава се нагърбва с отговорни решения и дейности. Ако Народното събрание не заседава, президентът може сам да обяви състояние на война, военно или друго извънредно положение / чл. 100, ал. 5 от Конституцията /. Това е едно изключително правомощие, което поставя президента в позиция, при която трябва да прояви инициативност и хладнокръвие, ако са налице съответните обстоятелства за такива действия от негова страна. Това е съществен белег за качеството му на гарант за националната сигурност на страната. Разбира се, последната дума принадлежи на парламента, който одобрява или не взетото от държавния глава решение. Същевременно не се предвиждат и никакви разширени правомощия от момента на вземане на решението от президента до момента на свикването на Народното събрание. Нещо повече. Предпоставките за обявяване на война са стриктно определени на конституционно ниво в чл. 100, ал. 5. Т.е. избегната е целенасочено опасността от възникване на

някаква своеобразна президентска авторитарна власт. Съществен недостатък на законодателството ни е липсата на нормативна законодателна уредба относно подобни кризисни ситуации. Към настоящия момент липсва закон, който да урежда видовете извънредно положение и мерките, които са необходими за тяхното преодоляване. Това е особено специфична и сложна материя, в която несъмнено място намират и правомощията на Министерски съвет. В бъдеще е необходимо да се намери най – правилното съотношение между компетентностите на отделните държавни структури, имащи отношение към въпросите на националната сигурност, за да може подобни критични ситуации да не бъдат изненада за държавното ни ръководство.

В мирно време президентът е ключова фигура във връзка с въпросите на националната сигурност. Особено значим е факта, че той оглавява Консултативния съвет за национална сигурност / чл. 100, ал. 3 от Конституцията /. Интересно обстоятелство е, че КСНС е единственият от многобройните съвети при президента, който е закрепен на най – високо нормативно ниво. Основният закон не урежда обаче функциите, състава и правомощията на този орган и възлага да бъде извършено с отделен закон. Такъв е приет през 1994 г.¹⁵, но се характеризира с непълнота и неадекватност на динамичните процеси, свързани с националната сигурност. Едва през 2012 г. са приети Вътрешни правила за работата на КСНС, което е показателно за negliжиращото отношение към него от страна на целия политически елит на прехода. И това е донякъде разбираемо, като се има предвид, че нито едно управляващо мнозинство не би се съгласило с една адекватно функционираща структура, която би се превърнала във втори център на държавната политика по въпросите на отбраната и националната сигурност. А, ако и държавният глава е от същата управляваща партия, то това допълнително създава предпоставки за развихряне на скрита конкуренция между министър – председателя и президента. Стратегическа слабост на състава¹⁶ на КСНС е, че се формира по начин, който осигурява преимущество на проправителственото парламентарно мнозинство и индиректно на неговите представители в Министерски съвет. Липсата на нормативна уредба относно кворума и мнозинството за вземане на решения изискваше постигането на задължително единодушие, което често пъти е невъзможно и е резултат на вероятни безпринципни отстъпки. От друга страна, възможността на всеки член да наложи своеобразно вето заплашваше да постави органа в потенциално перманентна ситуация на невъзможност да постигне

¹⁵ Обн. ДВ, бр. 13 от 11.02.1994 г.

¹⁶ Съгласно чл. 2, ал. 2 от ЗКСНС членове на съвета са: председателят на НС, министър – председателя, министъра на външните работи, министъра на вътрешни работи, министъра на финансите, председателя на Държавна агенция „Национална сигурност“, началникът на отбраната, председателя на Държавна агенция „Разузнаване“, секретаря на Съвета по сигурността, както и по един представител от всяка парламентарна група.

общонационална ползотворна позиция. Към настоящия момент, с вече приетите Вътрешни правила, е налице известно преодоляване на слабостите от дейността на съвета. Нормативно е установено мнозинство от две трети за вземане на решения, но не обаче и изискуем кворум. Не е предвидена възможност за особено мнение, което е важно за обществото, доколкото държавният глава е длъжен след заседанието да запознае гражданствеността чрез средствата за масова информация за формулираните становища и предложения. Не може да не отбележим положителния знак, даден от ЗКСНС, който сочи, че член на органа е и секретаря на Съвета по сигурността към МС. Това е практически опит за съвместно обединяване на усилията на президента и МС чрез ангажиране на всички възможни структури и информационните потоци, с които разполагат, за да може най-висшето държавно ръководство да борави с максимално пълна, всеобхватна и надеждна информация преди да направи своите оценки, обобщения и предложения. Че не е позволявано през последните двадесет и пет години на този орган да се утвърди като отговорна и ефективно действаща политическа институция е несъмнено. Днес обаче повече от наложително е съвета да разработва консенсусна политика, която да обслужва стратегическите и дългосрочни интереси на нацията. Това обаче изисква преодоляване на тясното обвързване на политиката в сферата на сигурността с партийни повели и прудубеждения.

КСНС дава възможност на държавния глава да си извоюва централно и водещо място по въпросите на националната сигурност. Той би могъл да бъде мотора на различни инициативи, чрез които да консолидира нацията и политическите сили около общественозначими цели и политики. Използвайки арбитражната си роля, президентът би се проявил чрез съвета като консенсусна фигура, която помага на политическите партии от целия спектър да протегнат ръце помежду си¹⁷. В никакъв случай обаче не бива да бъде параван за извиване на опозицията под предлог за постигане на консенсус, за да може правителството по – лесно впоследствие да прокара своите решения. Визирането, че в състава на съвета участва по един представител на парламентарна група насочва работата на Консултативния съвет повече към политизацията и идеологизацията. Заседанията често се превръщат в горещо чаканата възможност от дадена парламентарна политическа сила да афишира своята безпогрешност и уникална прозорливост. Така органът губи своя първоначален замисъл на структура, предлагаща професионални и адекватни решения, които да са общоприемливи. Би следвало, в зависимост от конкретната тематика, да

¹⁷ Баева, И., Калинова, Е. – „Българските преходи: 1939 – 2010 г.” - „По модела на Кръглата маса / бел. авт. – на заседание на КСНС от 04.02.1997 г. / с посредничеството на новия президент Петър Стоянов парламентарните партии се споразумяват парламентът да се разпусне и да бъдат проведени предсрочни парламентарни избори.”

присъстват представители на съответните парламентарни групи, които са експерти в дадената област. Не на последно място, редно е задължителното участие на председателите на постоянните парламентарни комисии по отбрана, външна политика и вътрешна сигурност и обществен ред. Препоръчително би било и включването на представители на съдебната власт в лицето на главния прокурор и председателите на ВКС и ВАС. Това би засилило ролята на КСНС като обединител и ще даде пример за работещи в синхрон представители и на трите власти. Така Консултативният съвет ще успее да се разграничи от посочения вече по – горе Съвет по сигурността, който е орган към МС и по дефиниция би трябвало да се занимава с текущи и неотложни въпроси на националната сигурност. Така чрез разумното използване на КСНС държавният глава би могъл умело да се издигне над ежедневните партийни разпри и да осъществява своята основна функция на обединител, както и да материализира на дело духа на Конституцията за взаимодействие и взаимопроникване между отделните власти.

Формулирането и осъществяването на политики в сферата на сигурността и отбраната трябва да се основава на диалог между държавните институции. Успех би могъл да се постигне само когато провеждащите ги структури на властта са силни и единни и не подчиняват волята си на „силните на деня“. Тъй като сигурността е сред значимите въпроси, по които партийно – политическите пристрастия трябва да отстъпят, за да се постигне широк обществен консенсус, то и ролята на държавния глава нараства неимоверно. Използвайки наличните и конституционно закрепени правомощия, българският държавен глава е именно централната фигура, която трябва да генерира своевременни, верни и обективни оценки на стратегическата среда за сигурност, които да се използват от държавното ръководство за вземане на адекватни решения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Конституция на Република България, С., 2007 г.
2. **Танчев, Е., Белов, М** – „Сравнително конституционно право”, С., 2009 г
3. **В., Киров** – „Президентът в системата на разделените власти: българският модел от 1991 г.” – сп. „Правна мисъл”, бр. 3/1998 г.
4. **РКС № 23 от 25 септември 1998 г. по к.д. № 14/1998 г.** / обнародвано в ДВ., бр. 113 от 30 септември 1998 г. /
5. **Доктрина на въоръжените сили на Република България** / утвърдена със заповед на министъра на отбраната № ОХ – 57/ 30.01.2012 г.
6. **Стратегия за национална сигурност**, обн. ДВ., бр. 19 от 18.03.2011 г.
7. **Спасов, Борис** – „Президентът на републиката”, С., 1995 г.
8. Закон за отбраната и въоръжените сили на Република България, обн. ДВ., бр. 35 от 12 май 2009 г.
9. Закон за националната служба за охрана, обн. ДВ., бр. 61 от 11 август 2015 г., в сила от 01.11.2015 г.
10. Закон за консултативния съвет за национална сигурност, обн. ДВ., бр. 13 от 11 февруари 1994 г.
11. Вътрешни правила за работата на Консултативния съвет за национална сигурност, приети на заседание на КСНС от 26 юли 2012 г.
12. <http://www.nrs.bg/>
13. **Неновски, Нено** – „Конституция на Република България. Анотирана с тълкувания на КС”, С, 2001 г.
14. **Баева, И., Калинова, Е.** – „Българските преходи: 1939 – 2010 г.”, С., 2010 г.

МЯСТО, РОЛЯ И ЗНАЧЕНИЕ НА СОЦИАЛНАТА ЗАЩИТА НА НАСЕЛЕНИЕТО

Гл. ас. д-р. Елка Цонева

Abstract: Social protection is a form of social politics. Also part of the public community of every democratic country. The purpose of it is to target the most risky groups of the social area and to be used for the good of the community, families and the people with disadvantages. Society, which is modern smart and educated should take care of their needs and surviving. To ensure their well-being which wouldn't harm their dignity. In the development of every strong democratic country the social protection is one of the most important things for the community because of it the care for those in need is provided.

Key words: social protection, risk target groups, social space, social policy, social justice.

Социалната защита на населението е основно направление в развитието на социалната политика на всяка страна. Тази защита е постоянна като обществено явление и тя се променя в зависимост от промените в икономическата и социалната област.

Социалната защита на населението е сбор от установени принципи, норми и институции, на обекти и субекти, които не са в състояние в пълна степен да задоволят своите материални и духовни потребности.

Субектът, който осигурява социалната защита, е държавата, с нейните политически, икономически, синдикални, обществени и други организации, които имат за задача да подпомогнат отделни групи хора, семейства и граждани. При всички случаи гарант на социалната защита е обществото, с неговите възможности и средства.

Обектът на социалната защита може да бъде най-различен: цялото общество (когато се отнася за екологични проблеми), отделни групи (например безработни, пенсионери и учаци), даденият гражданин (когато са му накърнили икономическите свободи) и пр. Самата защита е двупосочен процес: от една страна, това е институционалната защита, която обществото трябва да предприеме чрез съответните институции; а от друга – това е социалната самозащита – т.е. мерките, които трябва да предприеме засегнатата страна, за да защити сама своите интереси.

Необходимостта от социална защита на населението се появява поради постоянната поява на социално-защитни потребности на обществото, отделни групи и индивиди. Тези потребности зависят от степента на икономическото и социалното развитие в страната към дадения

момент. По-конкретно необходимостта за социална защита е породена от следните условия:

1. У населението е изградена нагласа за социална защита като негово исконно право. Разбирането е, че всички сме част от едно общество, даваме своя принос за неговото развитие и трябва да получаваме защита на своите интереси.

2. Правото на съществуване и социално равенство. Това значи, че необходимостта от социална защита се налага поради разделението на обществото по икономически, политически, етнически, религиозни, имуществени и управленски признаци. Затова трябва да се прилага социалната защита, за да се преодолее и смекчи установеното разслоение на обществото.

3. Гражданското общество и социалната държава са конституционно установени, което значи, че по закон държавата и всички политически и икономически субекти трябва да се грижат за социалното благополучие на всеки член от това общество. Опитите да се налагат самостоятелни модели за социална защита от каквито и да са икономически, партийни, етнически и други интереси са противоположни на социалния мир. Всяко отклонение от това положение се разглежда като проява на нетолерантност и то създава опасност за социалния мир в страната.

Социалната защита на населението се гради върху определени принципи. Тези принципи са свързани както с националните особености, така и с международни норми на поведение. Те включват:

1. Законност и нормативност на социално-защитните цели, задачи и дейности, които са насочени към защита на точно определени социални потребности при установени условия и правила на обектите и субектите.

2. Хуманност и социална справедливост спрямо нуждаещите се от защита граждани и социални групи.

3. Диференцираност на социална защита, което значи, че трябва да има избираност и поредност при ползването на защитните мерки, форми и средства.

4. Доброволност и задължителност на мерките за социална защита – т.е. в повечето случаи субектът да желае да получи тази защита, а ако не желае, но засяга интересите на обществото с това нежелание – да се приложи принципът на задължителност (например на образование при някои етнически групи).

5. Пълна информираност на обекта за предприетите мерки за социална защита спрямо него, така че сам да преценява за ефекта от тях.

6. Комплексност при предлагането на съответните мерки за защита, така че да не се раздробява техния ефекта за обекта.

Обхватът на социалната защита на населението се диференцира съобразно принципите, целите, задачите, дейностите и формите на защита

на групите, категориите хора и семейства, чийто интереси трябва да бъдат защитени.

Главната цел на системата за социална защита на населението е, съобразно ресурсите, с които разполага, да предлага и осигурява възможно най-доброто и ефективно задоволяване на възникналите социални потребности на обществото, т.е. всичко онова, което хората със своите доходи и възможности не могат да си осигурят за нормален живот.

Главната задача се определя като стратегическа за определен период. В зависимост от конкретната икономическа ситуация тя се подразбива на подцели, които са свързани с условията за приспособяване на хората към променящите се икономически условия – подем или криза. Затова обхватът на задачите на социалната защита е по-широк от обхвата на целите. Защото една цел може да се постигне в резултат на изпълнение на съвкупност от задачи.

Към общите задачи на социалнозащитната система се включват:

1. Изграждане на необходима организационна структура и управленски институции за прилагане на определени форми, методи, механизми и средства за социална защита на населението.
2. Набиране на средства и формиране на съответните фондове за провеждането на социалнозащитните мероприятия.
3. Проучване, анализиране, регистриране и контролиране на нуждаещите се от социално подпомагане групи и категории от населението.
4. Провеждане на строг контрол и отчетност на средствата за социално подпомагане на населението.
5. Организиране на социална самозащита на населението при спазване на установения ред в обществото.

За финансиране на социалнозащитните мерки на населението се ползват редица източници като: средствата от държавния бюджет на страната; различните видове създавани осигурителни фондове; средства на обществени и международни организации; помощи от частния бизнес; самоосигуряване и пр.

Всички мерки за социална защита на населението са насочени към осигуряване на социална справедливост и социален мир в условията на разслоение на обществото от дефектите на пазарния механизъм. Социалната защита не може да замести икономическия растеж или стандартните инвестиции, насочени към растеж, като например изграждането на инфраструктура или осигуряването на здравни и образователни услуги. Тя, обаче, може да насърчи растежа, защитавайки имуществото и насърчавайки домакинствата да инвестират в дейности, които са по-рисковани, но с по-висока производителност и възвращаемост, и може да увеличи възвращаемостта от социални разходи, предлагайки на бедните хора средства за използване на налични услуги. Дългосрочните последици от

защитата и насърчаването на човешкия капитал могат да бъдат значителни. Добре проектираната социална защита може да насърчи пазарно базирани решения, като дейности за микрофинансиране с цел осигуряване на кредит или застраховка, да предостави средства за достигане до най-бедните, както и да осигури защита в случаи, когато пазарно базираните решения не проработят. Социалната защита може също така да бъде част от стратегия за подпомагане на най-уязвимите групи, като, преодолявайки неравенствата, направи растежа по-приобщаващ. Тя може да играе основна роля за изграждането на кохезионни общества, а в по-широк план — за укрепване на пакта държава-общество, като легитимността на държавата се крепи на нейната възможност да предоставя своята част от задълженията по социалния договор. По този начин тя може да допринесе за устойчивостта на растежа чрез укрепване на социалната стабилност и политическата отчетност. Държавата – както отбелязва Стиглиц – играе важна роля в областта на социалната защита, като осигурява „застраховка“ срещу много значими рискове, с които се сблъскват гражданите, като безработица или нетрудоспособност“ (Стиглиц 2010, 291).

Ефективна социална защита на населението може да се провежда само когато са налице съответните **условия** за това. Тези условия са съобразени с фазата на икономическия цикъл, в който се намира обществото, и възможностите му да предприеме съответните мерки за защита на отделни слоеве от населението. Тези условия са многопосочни, но от гледна точка на социалната политика се систематизират в следните посоки:

1. Разработване на правната основа на социална защита, която да съответства на общата законова система на обществото. Изискванията тук са за стратегически мерки, които да обхващат процесите по защита на населението в цялостна система за по-продължителен период. Това значи, че не са желателни мерки, които да решават отложени от миналото и заварени от настоящето проблеми, а такива, които са принципни и важат за цялото общество, а не само за отделни негови привилегирани групи. В този случай прилагането на каквито и да е мерки за защита ще противоречи на принципа за равнопоставеност на отделните рискови групи. За да се избегне тази опасност, в обществото трябва да има изградено разбиране на проблемите и точно изградена база за тяхното решаване, която да не е подвластна нито на конюнктурата, нито на тяснополитическите интереси на правителството и другите управляващи кръгове. Това значи, че не е достатъчно да се приемат основните социални закони за заетостта, безработицата, условията на работа и заплащане, а да се приемат закони, които трайно и в дългосрочен аспект уреждат специфичните проблеми на използване на работната сила, социалното положение и защита на детския, женския и младежкия труд, на инвалидите, безработните, получаващите социални помощи, защитата на потребителите, на пенсионерите,

уволнените от работа и пр. Една стабилна законова уредба ще гарантира, че всяка смяна на управляващите няма да промени съществено правата на засегнатите от пулсацията на икономиката лица. Класически пример в това отношение е Англия, която, основавайки се на своя исторически опит и традиции, трудно променя законодателството си в тази област.

2. Изграждане на ефективно действаща система за социална защита на населението, която да е изградена на натрупания национален опит и опита на останалите страни и международни институции. В условията на глобализация се свят и засилващата се миграция на работната сила, разумното взаимстване от социалната практика на развитите социални държави е не само необходимо, но и препоръчително. Това се налага от факта, че изграденият Европейски съюз като интеграционна общност на Европа записва в Договора за своето създаване хармонизиране на трудовите условия, социално подпомагане и живот на всички свои членове (вж. по подр. https://www.univie.ac.at/RI/eur/20070101/BG_EU20070101.pdf). Тези условия са задължителни за всички членове на Общността и те са резултат от натрупания богат опит на страните-членки.

Заедно с ЕС трябва да се следват изискванията и препоръките на Международната организация по труда, Международния валутен фонд, Световната банка и другите световни организации, които се занимават в една или друга степен със системата за социална защита на населението. Правото на тези институции да се намесват във вътрешните работи на страните-членки по социалната защита на населението е, че от една страна, това са подписани договорености за провеждане на единна политика (включително и в социалната област), а от друга страна, че тези институции отпускат кредити на страните и са заинтересовани те да се използват ефективно и по предназначение. В много случаи отпускането на кредитите е свързано със социална защита на населението.

3. Важно условие за ефективна социална защита на населението е изграждане на рационална организационно-управленска структура на социална защита. Това значи, че трябва да се следват принципите на етатизма (държавното начало) със социалната организираност на обществото. Не е достатъчно само Министерството на труда и социалната политика да се занимава с решаването на проблемите по социалната защита на населението, а това трябва да е грижа както на отделните обществени, политически, етнически и религиозни организации, така и на обществото като цяло. Следователно, тук въпросът опира до съчетаване работата на административно задължените органи за социално подпомагане (на първо място Министерството на финансите, Министерството на труда и социалните грижи) и на всички останали органи, организации и лица, заети с тази твърде хуманна дейност.

4. Съществено условие за безпроблемна работа по социалната защита на населението е осигуряване на източници за финансиране на съответните мероприятия. Това са действията по осигуряване на необходимите финансови, материални, трудови и други ресурси за функционирането на социално-защитната система на страната. Това значи, че трябва да се търси оптимума между растящите и разширяващите се сфери и субекти на социална защита, финансовите възможности на държавата и обществото за предоставяне на средства за социално-защитни мерки и ефекта от тези мерки. Въпросът е не толкова колко и какви групи, а доколко се решават проблемите на тези социално-защитими групи, т.е. да се сведе до минимум т.нар. „ефект на пробитата кофа”¹⁸ - известен от макроикономиката.

В сферата на социалната политика наличните средства се разпределят чрез допълнително финансиране на институции или по-често чрез проекти, чиято пригодност се определя на конкурентен принцип. Проектите са по-предпочитаният от европейските институции механизъм за кандидатстване. При структурните фондове това означава, че ударението се поставя върху финансиране при съвместно участие на европейски и национални ресурси, високата степен на отчетност и партньорството на няколко равнища. Тази практика притежава доказан потенциал за стимулиране развитието на политическите процеси в отделните държави, както и за превръщането на фондовете от източник на средства в генератор на иновации при програмирането и управлението на проекти. При подобно развитие най-облагодетелствани биха били гражданският сектор и по-малките неправителствени организации. Като цяло подходът за финансиране, основано върху създаване и управление на проекти, спомага за установяването на по-високи стандарти по отношение на формулирането на целите и повишава както ефективността, така и ефикасността на различните програми. По-високата степен на отчетност пък позволява по-точното измерване на реализираните чрез проектите положителни ефекти. От друга страна, неподготвеността за създаване на проекти на общинско и национално равнище може да доведе до неуспех при усвояването на средствата, отпускани чрез структурните фондове.

5. Условие за ефективно функциониране на системата за социална защита на населението е всички случаи за подпомагане на нуждаещите се групи да бъдат съобразени със законовите социално-защитни нормативни документи

¹⁸ Дефектите в политиката на социалната държава са изследвани от професора в Бруклинския институт Артър Оукън. В процеса на преразпределение на доходите възникват редица отрицателни последици, които той метафорично нарича „ефект на пробитата кофа“. Кофата на преразпределителното облагане е продупчена и около 1/3 от средствата, които се вземат от богатите не стигат до бедните. Причина за това са високите административни разходи за издръжка на самата данъчна и социална система за подпомагане на бедните.

така, че да не предизвикват спорове от всякакъв характер. Това значи, че независимо от това дали мероприятиято за социална защита е свързано с дейността на правителствените органи или обществените организации, то трябва да е изрядно от законова гледна точка и да не може да се атакува от засегнатите лица и групи.

6. Полезно условие за ефективни действия при социалната защита на населението е осигуряване на пълна прозрачност в работата на органите и организациите, занимаващи се с тази социално значима дейност. За да се преодолеят разбиранията, които се ширят, че социално-защитната дейност е „къща с разграден двор” и всеки може да си прави каквото си иска, а средствата, които се влагат в тази дейност, са „каца без дъно”, от която може безчетно да се гребе, трябва да се провежда политика на пълна отчетност, информираност и прозрачност в работата на органите и институциите, заети с непопулярните социално-защитни действия и мероприятия. Така не само ще се създаде доверие в работата на системата, но и ще се разшири обществената подкрепа за тази социална област. Действията по рекламирането, масовото разгласяване и стимулиране на спонсорите е неотменна част от работата по „социализиране” на мероприятията. Понякога една грамота, диплом или анонс е достатъчна награда за спомоществателите на социално-защитните мерки.

Ефектите от социално-защитната дейност са многопосочни и разнообразни. В най-общ план те могат да се групират в две основни групи: Първата група е свързана с пазарния механизъм, на който се подчинява една развита икономика. В случая ефектът от политиката на социална защита на населението е да смекчи, ограничи и коригира пазарните дефекти, така че да се създадат възможности за действия, осигуряващи съществуването на една социално организирана пазарна държава. По този повод, позовавайки се на Кейнс, Стиглиц пише – „Кейнс разкри определено несъвършенство на пазарите – причина да не се допуска безконтролното им функциониране, което би могло да се преодолее чрез колективни действия. Той бе загрижен, че пазарите могат да поразят постоянна безработица.“ (Стиглиц 2003, 222). Това значи, че повечето от недъзите на пазарния механизъм се коригират от политиката на държавата в интерес на цялото общество. И разсъждавайки в тази насока, Стиглиц продължава: „Кейнс отиде още по-далеч, когато доказа необходимостта от глобални колективни действия, тъй като действията, предприети от дадена страна, рефлектират и върху други държави. Вносът на една страна представлява износ на друга. Когато една страна ограничи обема на вноса, по някаква причина, страдат икономиките на другите страни“ (Стиглиц 2003, 222). Пазарните дефекти, или провали, са свързани в един общ глобален механизъм и само общите колективни действия биха довели до ефективен резултат.

Втората група ефекти от социално-защитната дейност на населението са гарантиране позициите на социално слабите и рискови групи в обществото: млади семейства, безработни, пенсионери, инвалиди, учащи се и пр. Всяко пазарно общество има своите недостатъци по отношение на доходи, възможности и средства за съществуване. Задачата на социалноосигурителните и защитните действия е да се намесва, и чрез системата на балансираното развитие да създаде и поддържа равновесие в социалната област, защото ефектът от това е намаляване на социалното напрежение и гарантиране на социалния мир в обществото. Независимо от начина, по който се проявяват социалните проблеми, и независимо от това колко важни са те за обществото, поставени на дневен ред те се превръщат в условия, които трайно влияят върху социално-икономическите процеси в обществото.

Точното измерване на ефектите от социалната защита на населението е трудна задача, защото в много случаи едни или други действия и последици в тази област не се поддават на измерване с конкретни физически величини. Много е трудно да се измери благодарността от една навременна помощ. На практика обаче, макар и с голяма доза условност, се използват редица показатели като:

1. Обхват на лицата, получили помощ по социална защита.
2. Размер на осигурената социална защита на 1 нуждаещо се лице, семейство или група от пари, материални блага, услуги и други придобивки.
3. Степен на задоволяване на различните видове потребности от нуждаещите се от помощ лица.
4. Делът на разходите за социална защита на населението в БВП, НД, бюджетните разходи, средната работна заплата, жизнения минимум и др.
5. Международни сравнителни показатели за социална защита на населението в страната и чужбина.

Границите за социална защита на населението се определят от възможностите за финансиране на съответните мероприятия, от вида и приоритетите на социалните проблеми, които са на дневен ред пред обществото, философията на социалната политика в страната, както и вариантите на тази политика: политически либерализъм, консерватизъм или волунтаризъм. При всички случаи определящо е правилото да не се ограничава, а да се коригира и допълва пазарният механизъм.

Социална защита на населението се базира на обективни принципи, критерии и регулатори. Тя е насочена към осигуряване на социална справедливост и социален мир в условията на разслоение на обществото от дефектите на пазарния механизъм.

В условията на една пазарна икономика кризисните сътресения се отразяват основно върху доходите на населението. Механизмът на свободното ценообразуване и пазарните неравновесия между търсене и

предлагане завихрят инфлационните моменти и това се отразява върху количествените и качествени страни на доходите. Счита се (Димова, Георгиева, Янева 2000, 111-112), че неравенството в доходите и жизнения стандарт на индивидите може да бъде обосновано, само ако те имат равен доходен старт в живота; ако неравенството е резултат от индивидуални предпочитания за потребление или спестяване; когато отразява индивидуалния принос за повишаване на съвкупните доходи или е следствие от мерки, провеждани в интерес на общественото благо.

Инфлационният механизъм по ценови начин води до структурно преразпределяне на доходите чрез тяхното обезценяване. В същата посока действа и пазарното неравновесие. То взривява цените с тежки за доходите и техните получатели последствия. За редица социални групи получаваните доходи не осигуряват необходимите средства за едно нормално живеене, а за някои от тях са недостатъчни за биологично оцеляване. Затова се налага държавата в тези случаи активно да подпомага семействата, провеждайки политика на активна борба с обедняването. Тази политика обхваща социалните групи, получаващи различни видове доходи. В една пазарна икономика основните източници на парични доходи на населението се формират от: работна заплата, бизнес дейност, пенсии, наеми, лично стопанство и социални плащания от различни социални институти.

Тези доходи придобиват реално покритие, ако са подплатени със стоково покритие при нормални цени. Всяко отклонение от тези норми автоматически обезценява реализираните доходи и ги превръща в силно инфлационни, защото една устойчива и сравнително висока инфлация се превръща най-напред в инфлация на търсенето, а след това на предлагането. Покачването на цените на основните хранителни стоки рязко свива тяхното търсене. То се отразява в свиване на предлагането и всичко това рефлектира в две посоки върху доходите: първата посока е, че с получаваните вече доходи не може да се осъществи същия набор от стоки и услуги от потребителската кошница, който се е получавал досега; втората посока е, че свиващото се търсене и предлагане се отразява върху търсенето на работна сила, заетостта и възможността за получаване на доходи от населението. Това засилва инфлационното напрежение в доходите. Показателен пример е икономическата ситуация в България 1990-1994 г. Инфлацията през септември 1994 г. достига 87% спрямо 1993 г (Статистически годишник на Р. България 1994, 76 – 77), а доходите се свиват с 17% (Статистически годишник на Р. България 1995, 104). Това води до намаляване на произвеждания БВП и подхранване на инфлацията на предлагането. Тя се „запълва“ с повишаване на цените на стоките на пазара. Крайният резултат е отваряне на ножицата между ръста на инфлацията и паричните доходи на населението така, че при номинално повишение на доходите за периода с почти 11(Статистически годишник на НР България 1990 ,421) пъти,

покупателната способност намалява до 45% спрямо 1990 г. (Статистически годишник на НР България 1994, 386). От примера става ясно, че инфлацията подкопава толкова покупателните възможности на доходите, че на практика те вече осигуряват само социалния минимум на населението като цяло, а за някои категории потребители слиза и около и под жизнения минимум.

Този пример показва пряката връзка между инфлация, доходи и социално подпомагане. Държавата използва своите инструменти, за да влияя върху паричното разпределение на доходите, ръководена от критерия за социалната справедливост. Това не би трябвало да се разглежда като автоматично изравняване, а по-скоро като икономически механизъм за ефективна диференциация (Благойчева 2011, 21). Разбира се, тук трябва да се държи сметка и за получаваните доходи от различните групи население, защото различните видове доходи реагират по различен начин на проявлението на инфлацията като може да имат противоположни посоки на движение. В зависимост от това как реагират доходите на инфлацията, те се групират в две основни групи:

1. Доходи с ярко изразена негативна инфлационна характеристика.
2. Доходи с относително позитивна инфлационна характеристика.

Към първата група се отнасят доходите от работни заплати, пенсии, помощи и стипендии. Втората група засяга доходите от самостоятелна икономическа дейност и лихви от спестявания.

Характерна особеност за инфлационното движение на доходите от първата група е, че при повишаване на инфлацията получателите на тези доходи търпят големи загуби от покупателната стойност. Най-значителни и осезаеми са загубите при работната заплата, защото обикновено с работната заплата се издържа едно семейство, в което има както работещи, така и подрастващо поколение, което не получава средства, а харчи за съответните нужди – лично консумативно поведение, образование, наука, социални разходи и пр. Положението се утежнява още повече, когато, поради различни причини, при покачване на цените заплатата се стопира на едно равнище, или се премине на непълнен работен ден, прекратява се работата на второ работно място и пр. Това свива значително получаваните доходи и засилва напрежението в семейството.

При пенсиите загубите на доходите от инфлация на пръв поглед са поносими, защото се предполага, че временните затруднения се компенсират както от държавата, така и от заделените спестявания през предшестващите периоди. В една развита социална държава при възникнали временни затруднения държавата ще индексира доходите на тази социална група така, че те да понесат трудностите по най-безболезнен начин.

При доходите от помощи и стипендии влиянието на инфлационните промени е относително слабо, защото се счита, че тези доходи най-често са съпътстващи, а не основни.

При втората група доходи е характерно, че в много случаи има наинфлационно нарастване на техния размер. Така например, при доходите от частния бизнес за онези сектори и видове дейности, които бързо се приспособяват към новите условия, се създават възможности да се „улавят” и неутрализират отрицателните последици от инфлацията, и дори да се реализира по-голям ръст на доходите от растежа на инфлацията. Това става възможно поради движението на цените и възможността на частния бизнес да калкулира в тях своите трудности, изпреварвайки с една стъпка движението на инфлацията. Например като калкулира увеличение на разходите в цената, преди обаче това да стане реалност.

При лихвите нещата трябва да се разглеждат комплексно. За по-голямата част от спестяванията със среден размер, финансовата политика на държавата е чрез интервенциите на централната банка на паричните пазари да се въздейства върху лихвените проценти на търговските банки така, че да се стабилизира този показател в определени граници, и да се защитят в определена степен доходите от лихва. Показателен пример за това е съвременната финансова криза, в която първата стъпка беше да се налят пари от бюджетите на страните във финансовия сектор. Така държавата подпомага населението при спестяванията като вид доход.

При провеждането на политиката за гарантиране на финансовата стабилност на банковия сектор, правителството чрез различни инструменти като емисията на ДЦК, операции на открития паричен пазар, дисконтовия процент и пр. създава възможност на хората с по-големи спестявания и доходи да ги трансформират в някои от тези активи и да печелят от това. Показателен пример за това е финансовата криза в България през 1996-1997 г., когато БНБ фиксираше основен лихвен процент от 45-50% (Статистически годишник на Р България 1998, 153 – 154), а финансовите институции (ДСК и новопоявилите се банки) търгуваха с емитирани от правителството ДЦК с доходност 80-86%. Това позволи на някои хора не само да защитят своите доходи от инфлацията, но и да натрупат значителни средства и богатства поради това, че поради масовото обедняване много недвижимо имущество се продаваше далеч под костуметата цена.

При отчитане на връзката обедняване и социално подпомагане трябва да се държи сметка за разпределението на доходите между отделните подоходни групи от населението. За целта се изчисляват съответните показатели. От тях с най-голямо практическо значение е полученият общ доход средно на 1 лице. Той се съпоставя с официално установеният социален минимум от доходи и се преценява каква част от дохода покрива този минимум, и какъв размер от населението по социални групи е засегнато от инфлационното обедняване и се нуждае от социално подпомагане. Тогава се преценява какви са възможностите на обществото за осъществяване на тази дейност и какви източници може да се ползват.

Основните източници, от които могат да се черпят средства за социално подпомагане, са познатите вече източници като държавен бюджет, бюджетни и извънбюджетни фондове, частни ресурси, дарителски организации и фондове и пр. Всички те въздействат върху социалната сфера, оказвайки социална помощ на населението, за да се избегнат или смекчат негативните последици от обедняването на обществото. Това се прави поради две причини: от чисто морални съображения (нравствена, религиозна, духовна основа); и от социалнополитически съображения – да се преодолее социалното разслоение на обществото и да се избегне риска от силно недоволство и социална съпротива на някои групи. С тези действия обществото преодолява недостатъците на пазарния механизъм, коригирайки ги със социална намеса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. (Монография) **Белева, И.** и др.: Искра Белева, Васил Цанов, Дочка Велкова. Условието на труд и качеството на заетостта в България: тенденции и взаимодействия, София: Авангард Прима, (Икономически институт на БАН) 2009.
2. (Монография) **Благойчева, Хр:** Христина Благойчева. Монетарната бедност в България. Измерения и социална защита, В. Търново: Фабер, 2011.
3. (Монография) **Димова, Д.** Душка Димова, Богдана Георгиева, Надежда Янева. Социална политика: държавна, общинска, фирмена. София: Тракия-М, 2000.
4. (Монография) **Стиглиц, Дж.:** Дж. Стиглиц. Свободното падане. Америка, свободните пазари, кризата и виновните за нея, ИК „ИнфоДАР“ ЕООД – София, 2010.
5. (Монография) **Стиглиц, Дж:** Дж. Стиглиц. Глобализацията и недоволните от нея, УИ “Стопанство”, С., 2003.
6. (Справочник) **Статистически годишник** на Р. България 1990,1994, 1995, 1998. НСИ, София.
7. https://www.univie.ac.at/RI/eur/20070101/BG_EU20070101.pdf

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВИ НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

Докторант Александра Йовчева Вълчева

Abstract: The Common Agricultural Policy has been developing in unison with the common economic and social environment since its formation until today. In some cases it is used as an argument for support for political interests and willingness to reform. On the one hand the challenges in front of the Common Agricultural Policy have to be found in the context of the challenges in front of the European integration and on the other hand – in the context of the political, economic and social processes in the member states. The benefits of the Common Agricultural Policy are undoubted. Along with that and despite the reform, the policy continues to cause inequality and discrepancy, which brings tension in the countries and internationally. The more intensive dynamics of some trends in the recent years causes tension in the EU and the Brexit vote raises more questions about the development of the Common Agricultural Policy until the end of the current programming period and after that.

Общата селскостопанска политика вероятно е най-сложната и комплицирана общностна политика в рамките на Европейския съюз. В тази връзка, въздействието на нейните мерки освен че са трудно проследяеми и прогнозируеми като бъдещо въздействие, са и изключително разнообразни и по правило предизвикват полярни мнения по отношение на своята навременност, адекватност, валидност, легитимност и цялостно качество.

ОСП е сред най-значимите политики на Общността, но същевременно е и най-често критикуваната европейска политика. През целия период на съществуване бюджетните средства за нея непрекъснато се увеличават. Едва през последните години се наблюдава спад на дела на ОСП в европейския бюджет. В първите години на съществуването си чрез финансовата подкрепа на европейските фермери ОСП способства за преодоляване на продоволствената криза типична за следвоенна Западна Европа и реализирането на свръхпроизводство. За основни постижения на политиката често се посочват: оказваната подкрепа на доходите на заетите в селското стопанство, които продължават да изостават спрямо доходите в други сектори в европейски мащаб; подпомагане развитието на изоставашите селски райони; насърчаване на екологични практики, щадящи природата, съответно опазване на биоразнообразието и водите; стимулиране на внедряването на иновации в селскостопанския сектор и др.

От създаването си до днес Общата селскостопанска политика търпи развитие, което в известна степен е в унисон с променящите се общи икономически и социални условия. Отчасти обаче някои аспекти на ОСП

остават в плен на старото, създаващо периодично изострящи се конфликти на национално равнище и между страните членки. По-интензивната динамика на някои тенденции в последните години създава напрежение в Европейския съюз, а скорошното решение на британския референдум поставя още повече въпроси относно перспективите на ОПС до края на настоящия програмен период и след това.

Изложението по-долу е структурирано в няколко направления: икономически и социални фактори, политически фактори и противоречията между тях. Тези проявления на практика са силно обвързани помежду си, като разграничението е, за да се акцентира на специфични проблеми и предизвикателства пред ОСП.

Икономическото влияние върху ОСП е многопластово. Основните направления са две – във връзка с осигуряването на финансиране на тези мерки по линия на европейския бюджет и във връзка с ефекта от прилагането на мерките. Предизвикателства в икономически план пред ОСП са свързани с обезпечаването на продоволствена сигурност, намаляването темпа на производителност, нестабилност на цените и приходите в сектора, както и продължаващото негативно влияние на икономическата криза. Все още много европейски страни продължават периодично да отчитат спад в брутния вътрешен продукт, сблъскват се с високо равнище на безработица и бавно възстановяване на реалната икономика. В тези условия на селското стопанство, както и на свързаните с този сектор преработвателна индустрия и туризъм, се гледа като възможност да се даде тласък на икономическия растеж и възстановяването от кризата.

Финансирането на ОСП през годините значително нараства, като през цялото съществуване на Общността тези разходи са значителна част от общия бюджет (понастоящем са около 40%). Необходимостта от финансиране на ОСП нараства успоредно с приемането на нови страни-членки и развитието на политиката чрез въвеждането на нови мерки (директни плащания) и въпреки ограничаването на плащания по други мерки. Отчасти реформите в ОСП са наложени отвън, заради договореностите във връзка със Световната търговска организация (СТО). От 1995 г. ОСП изцяло се подчинява на правилата и нормите на СТО, като е създаден специален Орган за уреждане на спорове.

Динамиката на разходите за ОСП показва постъпателното нарастване. В текущи цени увеличението за периода 1980-2015 г. е около 46 млрд. евро или над 5 пъти. От графиката ясно личат периодите на развитие на ОСП и промяната в прилаганите мерки за подкрепа. По време на първия и втория период на развитие на ОСП (преди 1991 г.) преобладават мерките по подкрепа на износа и друг вид пазарна подкрепа, като от относително

равенство между тези мерки в началото постепенно подкрепата при износ заема по-малък дял.

През третия период започва пренасочване на средствата по ОСП към мерки, обвързани с производството, а от четвъртия период (след разширението на изток) директните плащания заемат все по-голям дял в структурата на финансираните мерки. Малко преди приемането на Лисабонския договор започва замяна на директните помощи с преки помощи, отделени от производството, които в новия програмен период са заменени с преките помощи, отделени от производството (от реформата през 2013 г.).

В третия период на развитие на ОСП от 90-те години на 20 век постепенно се увеличава и сумата за развитие на селските райони, която за настоящия програмен период е около 15 млрд.евро.

Фокусът на реформите на ОСП е насочен към осигуряване на работни места и растеж и подобряване конкурентоспособността на селскостопанския сектор и сектора за преработвателната промишленост. Съществен аспект на реформата в ОСП през новия програмен период е по отношение на обвързването на подкрепата със значими цели на ЕС.

Продължава обвързването на мерките с целите във връзка с екологичната политика и намаляване на регионалните различия. ОСП активно се използва като инструмент за промяна по отношение на други икономически и социални цели, включително подкрепа на заетост и доходи на младежи и др. По този начин ОСП си поставя цели за постигане на устойчив растеж и в отговор на климатичните промени. Екологичните предизвикателства пред Общността са значителни, като има известни специфички според географското разположение. В южната част от ЕС, включваща Испания, Португалия, Италия и балканските страни, включително България, се очаква да бъдат засегнати запасите от вода и да се засилят рисковете от суши, периоди на големи горещини. Засушаването се очаква да доведе до ерозия на почвата и до негативни ефекти върху вегетационния период, съответно върху добивите от културите. Основните рискове за северните страни в ЕС (Скандинавието и Прибалтика) са свързани с рисковете за валежи през летния сезон и бури през зимния сезон, както и негативни ефекти върху вегетацията на културите. В западната част на ЕС основните екологични рискове, свързани с климатичните промени са: риска от наводнения (включително заради ниското надморско равнище в отделни региони), по-горещи и сухи лета. В централната част на ЕС основните екологични рискове са рискове от наводнения, зарази, интензивни валежи през зимния и летния сезони, опасност от засушавания през лятото и риск от ерозия на почвата. Освен специфичните предизвикателства има и общи такива, свързани с увеличаващите се емисии на парникови газове, качеството на водата и въздуха, изтощаването на

почвите, нарушаването на местообитанията и ограничаване на биоразнообразието и колебанията на енергийните разходи.

С оглед противодействието на рисковете, свързани с екологията, ОСП цели устойчиво управление на природните ресурси и предприемане на дейности, свързани с изменението на климата. Стремещт за подобряване на ефективността произтича от очакванията за повишаване търсенето на храни. Успоредно с увеличаване на производството обаче за постигането на устойчивост е нужна по-добра грижа за естествените ресурси. За целта в периода 2015-2020 г. се предвижда разходването на около 12 млрд. евро годишно за директни плащания, насочени към подобряване на биоразнообразието, избягване отглеждането на монокултури, както и към мерки за намаляване на екологичния отпечатък. В допълнение, обвързването на програмите за развитие на селските райони с екологични мерки способства сумата да набъбне до 25 млрд. евро годишно. Предвижда се обаче помощта в периода 2014-2020 г. да обхваща по-малка площ и да се способства за извличането на по-голям резултат за всяко инвестирано евро. Отделно около 11 млн. ха ще бъдат подкрепени за биологично земеделие.

Подобряването на конкурентоспособността на сектора се очаква да се изрази в подобряване позицията на земеделските стопани във веригата на хранителните доставки, както и чрез изследователски дейности, иновации, обмен на знания и по-добра система за консултации в земеделието. Освен засилване на интеграцията между мерките по първи и втори стълб, което се очаква да допринесе за синергичен ефект при постигане целите на стратегия „Европа 2020“.

В икономически план внимание заслужава и ефекта на ОСП върху външната търговия и пазарните позиции на ЕС. В световен мащаб ЕС е най-големият вносител на храни и вторият по големина износител. Подкрепата за ОСП в миналото (чрез преките експортни субсидии и други) спомагат за увеличаване дела на ЕС в световната търговия с храни и постигането на положителен търговски баланс.

Финансовата подкрепа по ОСП дава видими резултати върху доходите в селското стопанство. Мерките по ОСП спомагат за намаляване на разликата между средните доходи в Общността и доходите в селското стопанство в новоприсъединилите се страни членки. За периода на влияние на настоящата криза, доходите в селското стопанство нарастват като дял в средните доходи в икономиката, като от около 30% достигат и надхвърлят 50% от доходите в икономиката.

Освен в икономически и социален план ОСП е зависима и от политиката. Несъмнена е ролята на селското стопанство и ОСП за възстановяването на Европа след Втората световна война и за оформяне на идеята за Обединена Европа. Но докато в началото именно селското

стопанство е двигател на реформи и прогрес в множество области, то днес преобладават критиките към провежданата политика.

Реформата на ОСП често е критикувана, че е частична, че липсва вътрешен стремеж за кардинална промяна и постигане на качествено нови резултати.

Нежеланието е продиктувано от липсата на интересите сред големите бенефициенти на земеделски субсидии, съответно политическата зависимост на властимащите от относително многобройна част от населението. Но ако в началото на създаването на ЕИО ОСП е имала решаващо значение за укрепване на интеграционните процеси, днес въпреки реформата, ОСП продължава да разделя страните членки.

Корупцията и злоупотребите с европейски пари е практика, срещата се в редица европейски държави. Отговорност за борбата с измамите в областта на ОСП има Европейската служба за борба с измамите (OLAF). Тя е създадена да преследва измами, свързани с бюджета на ЕС, корупция и сериозни злоупотреби в европейските институции и разработва за Европейската комисия политика за борба с измамите. Значителна част от констатираните нарушения и измами по европейските фондове и програми са свързани с ОСП. Общо в ЕС за 2015 г. са установени близо 33 хил. измами и нарушения, касаещи 1,9% от европейския бюджет за годината. Страните с най-голям брой констатирани измами и нарушения са Испания – близо 7 хил. (касаещи 3% от европейските разходи в страната), Румъния и Полша с над 3 хил. случая на стойност съответно 3,4% и 1,3% от европейските разходи, Италия, Великобритания и Чешката република с по над 2 хил. случая, съответно с 1,7%, 1% и 6,1% от финансовата помощ. С над 1000 случая са още страните Унгария, Германия, Ирландия и Португалия.

България е с 513 констатирани случая на стойност 1,5% от европейските плащания за годината. Най-много препоръки за финансови корекции по разгледваните случаи има за Румъния (90 случая за 0,58% от плащанията),

България (34 случая за 0,66%), Унгария (29 случая за 3,51%) и Словакия (10 случая за 3,97%).

ОСП често е критикувана в международен мащаб като нарушаваща принципите на свободната световна търговия. В значителната си част реформите на ОСП след 1995 г. са продиктувани именно от външен натиск – в изпълнение на договореностите от преговорите в рамките на СТО. В този период се приема, че субсидирането на износа и дотирането на производството на храни дестабилизира цените на световните пазари. Ограниченият достъп до европейския пазар на селскостопански стоки пък засяга развиващите се страни, като ограничава възможностите им да получат доход за своята продукция. За много анализатори и поддръжници на идеите на свободния пазар и глобализацията ОСП забавя растежа в

развиващите се страни, като засяга подобряването на качеството на живот на някои от най-бедните региони в света – Африка и Латинска Америка.

В известен смисъл тези политически аспекти са сред най-противоречивите и в действителност най-значимите по линия на ОСП. Решенията за провеждане на ОСП се вземат на политическо равнище от страните членки, с активното участие на Европейската комисия, а след влизане в сила на Лисабонския договор и на Европейския парламент. Някои от актуалните критики към ОСП поставят под въпрос доколко тя продължава да изпълнява ролята си на фактор за европейската интеграция, защото в много случаи, ОСП изостря отношенията между страните членки, различни обществени групи и европейските институции.

Все по-осезаемо е разделението в обществото по отношение на ОСП. Разривът сред общественото мнение във връзка с политиката е огромен. В много европейски страни нараства враждебността към финансирането на селското стопанство, тъй като то е единственият толкова обгрижван сектор. В условията на реструктуриране на някои сектори заради влиянието на финансовата криза и значителните финансови проблеми, много европейски граждани се чувстват „предадени“, тъй като техните нужди не са чути, не са зачетени. В такива условия все повече хора проявяват евроскептицизъм, като се съмняват, че интересите им са представени на европейско равнище. Същевременно представителите на селскостопанския сектор са изключително политически активни, като често протестират, за да защитят интересите си, в частност получаването на директни плащания по линия на ОСП.

Периодично фермери протестират пред централата на Европейската комисия в Брюксел. При кризата от 2015 г. в сектора млекопреработване протестът в Люксембург включва представители от всички европейски страни. От България присъстват 50 представителя от няколко браншови организации - Национален съюз на говедовъдите в България, Национално браншово сдружение на млеко- и месопроизводителите, Асоциацията на българските биволовъди, Регионална животновъдна асоциация – гр. Сливен, Асоциация на млекопроизводителите „Тракия милк“, Национална овцевъдна асоциация, Асоциация за развъждане породата Лакон в България, Национална асоциация за развъждане на Синтетична популация българска млечна овца, Асоциация на животновъдите в Странджа.

Неуспешни бяха и протестите в края на 2011 г. на зърнопроизводителите. Техните протести (включително с влизане в центъра на столицата с близо 200 селскостопански машини) бяха предизвикани от решението плащанията към тях за следващата година да се намалят наполовина. Ако в други случаи протестите на фермерите получават обществено одобрение, то в този случай протестът стана популярен с името „ протестът на милионерите “ , тъй като именно в зърнопроизводството са

най-големите директни плащания и най-крупните собственици на земя (към 2011 г. едва 4% от фермерите в България са получавали 80% от евросубсидиите за селско стопанство).

Анализът показва, че предизвикателствата пред ОСП следва да се търсят, от една страна, в контекста на предизвикателствата на европейската интеграция и процесите на сближаване, а от друга – в контекста на вътрешно политическите, икономическите и социални процеси в странит членки. Несъмнени са ползите от ОСП, наред с това обаче въпреки реформата, политиката продължава да поражда неравенства и несъответствия, което създава напрежение и противоречия вътре в страните и в международен план.

Критичният поглед към резултатите от функционирането на ОСП обаче позволява да се очертаят редица слабости и неадекватности в политиката, което подкопава нейните успехи. Огромният годишен размер в европейски мащаб на средствата, заделени за ОСП (в текущия планов период близо 60 млрд.евро), е основен довод да се изисква по-висока ефективност от разходването на този публичен ресурс. За множество поддръжници на идеите на свободния пазар намеса с подобни мащаби не само нарушава пазарните принципи, а също така е обречена на провал.

Субсидирането на заетост, чиято продукция не е конкурентна на пазара, съдейства за понижаването на общата ефективност на производството в европейски мащаб, респективно за недостатъчно ефективното оползотворяване на човешките и други ресурси в Общността. За поддръжниците на пазара и либерализацията на международната търговия ОСП води до загуба за Общността като цяло, като настояват средствата да се насочват към сектори с висока добавена стойност, съответно храните да се осигуряват чрез внос от развиващи се страни. Този поглед обаче не отчита социалната значимост на аграрния сектор, нито отчита ролята му за сигурността на хранителните доставки. Поверяването на изхранването на европейското население от външни източници на практика представлява загуба на независимост, която в някои случаи може да е изключително деструктивна.

Значима критика към ОСП е и неспособността на политиката да защити сектора от кризи. Понастоящем задълбочаването на проблемите в аграрния сектор е в резултат на падащите цени и фермерските протести в множество страни, са причина все по-активно да се настоява за цялостен преглед на ОСП. През март 2016 г. например повече от 50 неправителствени организации в отворено писмо до Председателя на Европейската Комисия настояват за провеждане на анализ и открит дебат между всички заинтересовани страни. Сред участващите неправителствените организации са Европейското бюро по околна среда, Европейския алианс за обществено здраве, Грийнпийс и BirdLife Европа и др.

Анализът на ОСП ясно свидетелства за разминаване между декларираните ценности в контекста на стратегическите документи и реалните действия и постижения на политиката. Това разминаване е причина за нарастване на съпротивата срещу провежданата политика и за засилване на натиска за промяна. Също така се засилва евроскептицизма сред много европейски граждани и се увеличава рискът от бъдещи сътресения, подобни на решението за излизане на Великобритания от ЕС. Показателно за нарастващите проблеми в областта на ОСП бе трудното договаряне за финансовата рамка на настоящия програмен период.

Напълно вероятно е обаче постигането на споразумение за следващия програмен период да бъде още по-трудно, доколкото предизвикателствата пред ЕС нарастват, визирам негативните ефекти от излизането на Великобритания от Общността, бежанската криза, която в увеличава противоречията между страните членки и на няколко пъти провокира прекратяване действието на Шенгенското пространство, както и конфликта в Украйна, чието потенциално задълбочаване може да постави под въпрос самото съществуване на ЕС в този му вид. Този песимистичен вариант е малко вероятен, но не е за пренебрегване, доколкото негативите от него може да се използват като подбудители за реформи.

Ще ми се да вярвам, че здравият разум ще надделее и ще способства, ако не за пълно разрешаване, поне за намаляване на някои от противоречията в политиката. Най-важна промяна, според мен, е рязко от следващия програмен период за бъдат прекратени помощите за интензивното селско стопанство, освен когато са свързани с биопроизводство. Подкрепата по линия на ОСП следва да обхваща само малки стопанства, прилагачи традиционни методи за отглеждане и съхраняващи биоразнообразието, интензивно фермерство биопроизводство и мерки за развитие на селските райони. Последното приоритетно следва да е свързано с обезпечаване на нормално водоснабдяване и канализация в селските райони и достъп до интернет, адекватни здравни услуги и др., чието присъствие ще способства да започне по-масово завръщане на село. Подобни условия ще способстват за преселването на много хора, заети в сферата на информационните услуги, образованието и др.

Предвид съществуващата система на неравенство в ЕС и процедурата за вземане на решения след договора от Лисабон, България сама по себе си има ограничени възможности за въздействие по линия на ОСП. Според мен, начините за спасяване на българското селско стопанство минават през няколко задължителни действия. Първо, във фокуса на държавните мерки следва да са малките и средните ферми, които са преобладаващи. Тук опитът на Полша може да бъде поучителен, затова се налага проучване на добрите практики и слабостите в тяхната политика и прилагане на подходящите за българските условия. Второ, на европейско равнище за

следващия програмен период България трябва по-добре да защити националния си интерес. Това обаче може да стане само с формиране на „приятелски кръг“. Предвид начина на вземане на решение правителството е необходимо да привлече на своя страна други заинтересовани държави като Полша, Румъния, Унгария и прибалтийските страни и поне една от най-силните страни в ЕС – Германия или Франция, макар шансът за подобно сътрудничество да е минимален.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Иванов**, Хр. Общата селскостопанска политика на Европейския съюз – необходимост от системен подход. Родопи, 1-2, 2014.
2. **Котева**, Н. Влияние на Общата селскостопанска политика върху развитието на специализираните стопанства за полски култури. Икономика и управление на селското стопанство, 52, 1/2007.
3. **Котева**, Н. Директните плащания ще задълбочат промените в земеделските стопанства. Икономически живот, №.5, 31 януари 2007.
4. **Котева**, Н., Хр. Башев, М. Рисина, М. Младенова. Въздействието на общата селскостопанска политика на ЕС върху развитието на земеделските стопанства. Икономическа мисъл, 4/2010.
5. **Маламова**, Н. Очаквани ефекти от прилагането на ОСП на ЕС върху развитието на сектор месодобив и месопреработка. Икономика и управление на селското стопанство, 52, 2/2007.
6. **Маламова**, Н. Развитие на сектор "Месодобив и месопреработка" в условията на Общата селскостопанска политика. Икономика и управление, год. VII, 1/2012.
7. **Младенова**, М. Влияние на Общата селскостопанска политика върху състоянието и развитието на овцевъдните стопанства, Икономика и управление на селското стопанство, 52, 1/2007
8. Обща селскостопанска политика на Европейския съюз 2020 и развитие на аграрното производство в България (научна конференция с международно участие)
9. Общата селскостопанска политика - настояще и бъдеще, Министерство на земеделието и храните, София, 2010
10. **Рисина**, М. Влияние на Общата селскостопанска политика на ЕС върху развитието на лозарството, Икономика и управление на селското стопанство, 52, 2/2007
11. **Турлакова**, Т. Общата селскостопанска политика на Европейския съюз и отражението ѝ върху агробизнеса в България.
10. **Хаджиева**, В. Перспективи и възможности за развитие на птицевъдството след присъединяването на България към Европейския съюз, Икономика и управление на селското стопанство, 52, 2/2007
11. **Янакиева**, И. Проблеми пред усвояването на директните плащания на площ, "Икономически живот", С. 27 юни, 2007 г., бр.26
12. **Ackrill**, R. Common Agricultural Policy, A&C Black, 2000
13. **Commonwealth Secretariat**, 1999, The European Union's Common Agri-cultural Policy: Pressures for Change, DIANE Publishing

ВРЪЗКА МЕЖДУ ПРИНЦИПИТЕ НА ОДИТА НА ИЗПЪЛНЕНИЕТО И ЕТАПИТЕ НА ОБЩЕСТВЕНИТЕ ПОРЪЧКИ

Докторант Любомир Терзиев¹⁹

INTERCONNECTION BETWEEN THE PRINCIPLES OF THE IMPLEMENTATION AUDIT AND THE STAGES OF PUBLIC PROCUREMENTS

Lubomir Terziev, PhD student

Abstract: The present development presents the legislative interconnection between the principles characterizing the implementation audit and regulating the public procurements. Failure to observe them affects the conceptual framework related to the control and the process of the public procurement award and implementation. The goal is to guarantee maximum results and minimum loss of financial, economic and time resources in expending of public funds.

Key words: implementation audit, public procurement award and implementation process, principles, stages.

Обществото е изправено пред предизвикателството да решава въпросите на своето функциониране и развитие в условията на ограничени ресурси. Тази ситуация изисква по-ефективно използване на наличните средства. Ето защо е важно наличието на система, която да гарантира прозрачност и отчетност в осъществяването на обществените дейности. Организирането на процеса, свързан с обществените поръчки, е един от подходите, който дава възможност тяхното възлагане и изпълнение да се осъществява адекватно, въз основа на ясна визия за постигнатите резултати.

Контролът върху обществените поръчки в публичния сектор е сложен процес поради многообразието от дейности и правила, чрез които се осъществява. Без наличието на адекватна организация е невъзможно да се осигури нормалното протичане на тяхното възлагане и изпълнение. Наличието на организация по възлагането им гарантира реализирането на поставените цели, като се осигурят необходимите материални ресурси в срок, така че да се удовлетворяват нуждите на възложителя. Чрез одита на изпълнението върху обществените поръчки *се проверява целесъобразността при възлагането и изпълнението на отделните поръчки, за се установи спазването на изискването за осигуряване максимална ефективност на разходваните средства.*

¹⁹ Редовен докторант в Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, катедра „Контрол и анализ на стопанската дейност“, email: Terziev1990@abv.bg

Обект на изследване са принципите на одита на изпълнението и принципите на обществените поръчки. Настоящата разработка има за **цел** да разкрие връзката между одита на изпълнението (чрез които се гарантира целесъобразност на разходваните публични средства) и етапите на процеса по възлагане и изпълнение на обществените поръчки.

Одитът на изпълнението е динамичен процес, който непрекъснато трябва да се адаптира към отделните етапи при възлагане и изпълнението на поръчките, за да гарантира, че разходването на средства е в съответствие с постигнатите цели. Чрез него следва да се формира обективна и пълна представа за процеса²⁰ на обществените поръчки. Всички осъществявани дейности, свързани с тяхното възлагане и изпълнение, са насочени към решаване на конкретни проблеми и задоволяване на потребности, които трябва да бъдат адекватно проверени.

Целта на одита на изпълнението при контрола върху обществените поръчки е да съдейства за спазването на принципите при тяхното възлагане и изпълнение. Чрез него се извършва **независима и обективна проверка**, дали осигурените стоки, извършените услуги и изпълненото строителство са в необходимото количество и качество при спазването на изискването за минимални разходи. В тази връзка, за да се гарантира, че целите на поръчките ще бъдат постигнати оптимално, между принципите посочени в Закона за обществените поръчки (ЗОП) и тези, характеризиращи същността на одита на изпълнението трябва да има **двупосочна връзка**. Чрез нея се постига спазването на изискването за най-добро съотношение между критериите за **качество** (постигнатите цели) и **цената** (направените разходи) при възлагане на поръчката²¹. Критериите позволяват на възложителите да получат необходимите обекти²², които в най-голяма степен отговарят на техните потребности. *Съотношението качество – цена е оптималната комбинация между различните критерии, чрез която се постига съответствие с поставените изисквания в обявлението. Чрез принципите на одита на изпълнението се дава възможност да се провери нивото на изпълнение на поръчката, направените разходи и постигнатите ефекти.*

Одитът на изпълнението позволява да се извърши задълбочена и изчерпателна **проверка** на всички аспекти на принципите за икономичност, ефикасност и ефективност. **Проверява** се всеки един принцип или

²⁰ В теорията и практиката етапите от процеса, свързан с възлагането и изпълнението на обществените поръчки е прието да са наричат „цикъл на обществената поръчка”. Вж. Дюлгеров, А., Бакалова, В., Радева, Е. Наръчник за цикъла на управление на обществените поръчки, USAID, с. 6.

²¹ Вж. **Закон** за обществените поръчки // ДВ, обн. бр. 13 от 16. 02. 2016 г., чл.70, ал1.

²² Обектите на обществени поръчки, които са посочени в ЗОП са: строителство, доставка на стоки и предоставянето на услуги. Бел. авт.

комбинация от тях в зависимост от идентифицираните потенциални рискове. Чрез влягането на определени ресурси или намаляване на направените разходи се цели да се постигнат определени ефекти, които при обществените поръчки се изразяват в придобиване на продукти, извършени услуги и изпълнено строителство. За да се постигне това, трябва да са налице подходящи критерии за планиране и разходване на ресурсите в организациите. Одитът на изпълнението проверява връзката между вложените ресурси в процеса на реализация на поръчката, направените разходи и постигнатия краен продукт, т.е. серията от взаимно свързани етапи. *Дейностите, включени в отделните етапи от тяхното възлагане и изпълнение, са твърде разнообразни и трудно могат да се оценят еднозначно от гледна точка на тяхната икономичност, ефективност и ефикасност.*

При изследване на принципите на обществените поръчки и одита на изпълнението е необходимо да се разгледа **нормативното им регламентиране**. Установените правила, намиращи приложение при одита на изпълнението и при обществените поръчки, са по регламентирани принципи, които са разписани в законодателството. Чрез тях се осъществява логическата връзка между одита на Сметната палата и спазването на изискванията в установените правни норми, посочени в ЗОП.

При одита на изпълнението принципите, които определят обхвата на неговия инструментариум са **икономичност, ефективност и ефикасност**²³, а при обществените поръчки – **публичност и прозрачност, свободна и лоялна конкуренция, равнопоставеност и недопускане на дискриминация**²⁴. Те се определят като „правила за поведение“²⁵ и са фундамент, поради което се счита, че те ще се спазват само когато одитната дейност “подсигури навременно и актуално разкриване на информацията относно всички съществени въпроси, засягащи институциите, включително финансовото положение, резултатността, собствеността, управлението и контрола...”²⁶. Механизмите за тяхното спазване изискват законово регламентиране относно техния обхват и приложение.

²³ **Закон** за Сметната палата // ДВ, обн. бр.13 от 12. 02. 2015 г., §1, т.4.

²⁴ Вж. **Закон** за обществените поръчки // ДВ, обн. бр. 13 от 16. 02. 2016 г., чл.2. Освен посочените принципи в чл.2 на ЗОП с Директива 2014/24/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 26 февруари 2014 година в областта на европейското законодателство, регламентиращо обществените поръчки е въведен и принципът за устойчивост на постигнатите цели и резултати.

²⁵ **Недялкова, П.** Нормативно регламентиране на принципите на финансовия контрол. с. 57, <http://www.su-varna.org/izdaniy/Ikonomika-12/Pages%2057-67.pdf> [посл.достъпен 13.01.2016].

²⁶ Принципите на OECD <http://www.oecd.org> Цит по **Недялкова, П.** Нормативно регламентиране на принципите на финансовия контрол, с. 60, <http://www.su-varna.org/izdaniy/Ikonomika-12/Pages%2057-67.pdf> [посл.достъпен 13.01.2016].

Икономичността е дефинирана като „придобиване с най-малки разходи на необходимите ресурси за функциониране на одитирания обект при спазване на изискванията за качество на ресурсите”²⁷. Липсата на икономичност обикновено се свързва със закупуване на материали, техника и оборудване по цени, по-високи от установените, сключване на договори за изпълнение на строителство и извършването на услуги, несъответстващи на нуждите на възложителя и други подобни.

Ефикасността е „постигането на максимални резултати от използваните ресурси при осъществяване на дейността на одитирания обект”²⁸. Една дейност или операция може да е по ефикасна, ако са използвани по-малко ресурси за производството на дадено количество краен продукт (стока, услуга и строителство) или даденото количество входящи ресурси води до повишено количество на крайния продукт. Неефикасността би могла да се установи при дейности без конкретна полза от тях, акумулиране на излишъци или на ненужни материали и стоки, закупуване на луксозни автомобили, скъпо офис оборудване и компютърна техника с капацитет, неизползваем за извършваната дейност.

Ефективност е определена като „степената на постигане на целите на одитирания обект при съпоставяне на действителните и очакваните резултати от неговата дейност”²⁹. За да се оцени ефективността, е необходимо да се определи дали желаните цели са били постигнати. Установяването им е свързано с точно дефинирани процедури, защото е възможно някои от целите да не бъдат предварително формулирани. Следователно, ако дадени цели са били дефинирани, то е нужно да се

²⁷ **Закон** за Сметната палата // ДВ, обн. бр. 109 от 18. 12. 2001 г., посл. изм ДВ бр. 98 от 14. 12. 2010 г., §1, т.4в. Подобно определение за икономичността е дадено и от **Иванов, Г., Костова, С.**, Одит, Фабер, 2012 г., с. 196; **Богданов, Х.** Относно ефективността на контрола. // *Международна научно – практическа конференция – Евроинтеграционните процеси и предизвикателства пред стопанската отчетност, анализ и одита, АИ „Ценов”, 2006 г., с.438;*

²⁸ **Закон** за Сметната палата // ДВ, обн. бр. 109 от 18. 12. 2001 г., посл. изм ДВ бр. 98 от 14. 12. 2010 г., §1, т.4б. Подобно определение за ефикасността е дадено и от **Николов, Г.** Относно същността на одита на изпълнението и неговите направления в публичния сектор. // *Международна юбилейна научна конференция Икономиката и управлението в XXI век – решения за стабилност и растеж, АИ Ценов, Свищов, Т2, 2011 г, с. 61;* **Бурцев, В.** Основные принципы организации государственного контроля в современных. // *Финансовый менеджмент, 2001 г., И2.*

²⁹ **Закон** за Сметната палата // ДВ, обн. бр. 109 от 18. 12. 2001 г., посл. изм ДВ бр. 98 от 14. 12. 2010 г., §1, т.4а. Подобно определение за ефективността е дадено и от **Петрова, Д.**, Одит в публичния сектор, УНСС, Национален университетски център, Икономика на публичния сектор, София, 2000 г., с.106; **Динев, Д.** Измерване и одитинг на дейността на държавните организации. УНСС, Национален университетски център, Икономика на публичния сектор, София, 2000 г., с.86.

провери дали те са били постигнати или каква е степента им на изпълнение³⁰.

Предложените определения за икономичност, ефективност и ефикасност следва да се свързват с използваните публични ресурси в одитирания обект, което е определящо за одита на изпълнението. В сферата на обществените поръчки спазването на принципите има основополагащо значение, тъй като чрез тях следва да се гарантира изискването за максимална ефективност на разходваните публични средства³¹. Тяхното съблюдаване е обусловено и от обстоятелството, че обществените поръчки са процес, чрез който се разпределят значителни финансови ресурси³². Гарантирането на икономичност, ефективност и ефикасност при разходването на средствата, е основата за осигуряването на стоки и услуги за обществото.

Чрез регламентирането на **принципите**, приети в ЗОП се осигурява възможност за всички лица, които се занимават със съответна дейност, да се осведомят за нуждите на съответния възложител, да се съревновават при равни условия и конкурират помежду си, като покажат своите качества и предимства пред останалите участници. Именно постигането на ефективност, чрез нарастване на конкуренцията е в основата за създаването на принципи за обществената поръчка. Чрез принципите на обществените поръчки се предоставя възможност на множество организации, да удовлетворяват обществените си потребности и да отправят своите предложения до възложителя.

Прозрачността се основава на действията на възложителя и придобива все по-голямо значение в условията на пазарна икономика. Чрез одита на изпълнението трябва да се проверят всички етапи от процеса, свързан с възлагането и изпълнението на поръчката и от друга страна трябва да предостави информация, която останалите одити не могат. Прозрачността е един от принципите, необходими за постигането на ефективен контрол при обществените поръчки. Той има значение особено след като страната ни стана пълноправен член на Европейския съюз и започна да усвоява средства от структурните фондове. Управлението на

³⁰ Критериите и методическите особености на оценката на спазването на принципите не са в обхвата на настоящата разработка. Бел. авт.

³¹ Вж. **Закон** за обществените поръчки // ДВ, обн. бр. 13 от 16. 02. 2016 г., чл.1.

³² Данните на Агенцията по обществени поръчки показват, че за периода 2012 – 2015 г. са сключени общо 90 792 договора за възлагане на обществени поръчки в страната. Стойността на сключените през годините договори възлиза на над 28.46 млрд. лева. Вж. Интернет страница на Агенцията за обществените поръчки, http://rop3-app1.aop.bg:7778/portal/page?_pageid=93,1590259&_dad=portal&_schema=PORTAL [послед.достъпен 15.06.2016].

средствата от Европейските структурни и инвестиционни фондове е една от причините за прилагане на различни контролни механизми³³, чрез които да се осигури правилност на тяхното разходване. Механизмите за спазването им изискват регламентиране относно техния обхват и приложение³⁴. В полза на държавата, гражданите и бизнеса е необходимо обществените поръчки да бъдат възлагани по **конкурентни процедури и прозрачен начин**. Това позволява възложителите да разходват публичните средства **ефикасно**; да придобиват необходимите ресурси в необходимото количество и качество при спазването на изискването за най-приемлива цена т.е необходимите ресурси да са осигурени при съблюдаването на принципа за **икономичност**, а целите на обществената поръчка да бъдат постигнати **ефективно**. Чрез принципите на одита на изпълнението следва да се създадат гаранции за гражданите, че средствата, предоставени на възложителя се използват правилно и осигурените обекти на поръчката ще бъдат с високо качество и в необходимото количество. Постигнатите резултати следва да се разглеждат като последица от вложените финансови ресурси и предприетите действия за постигането на конкретните цели.

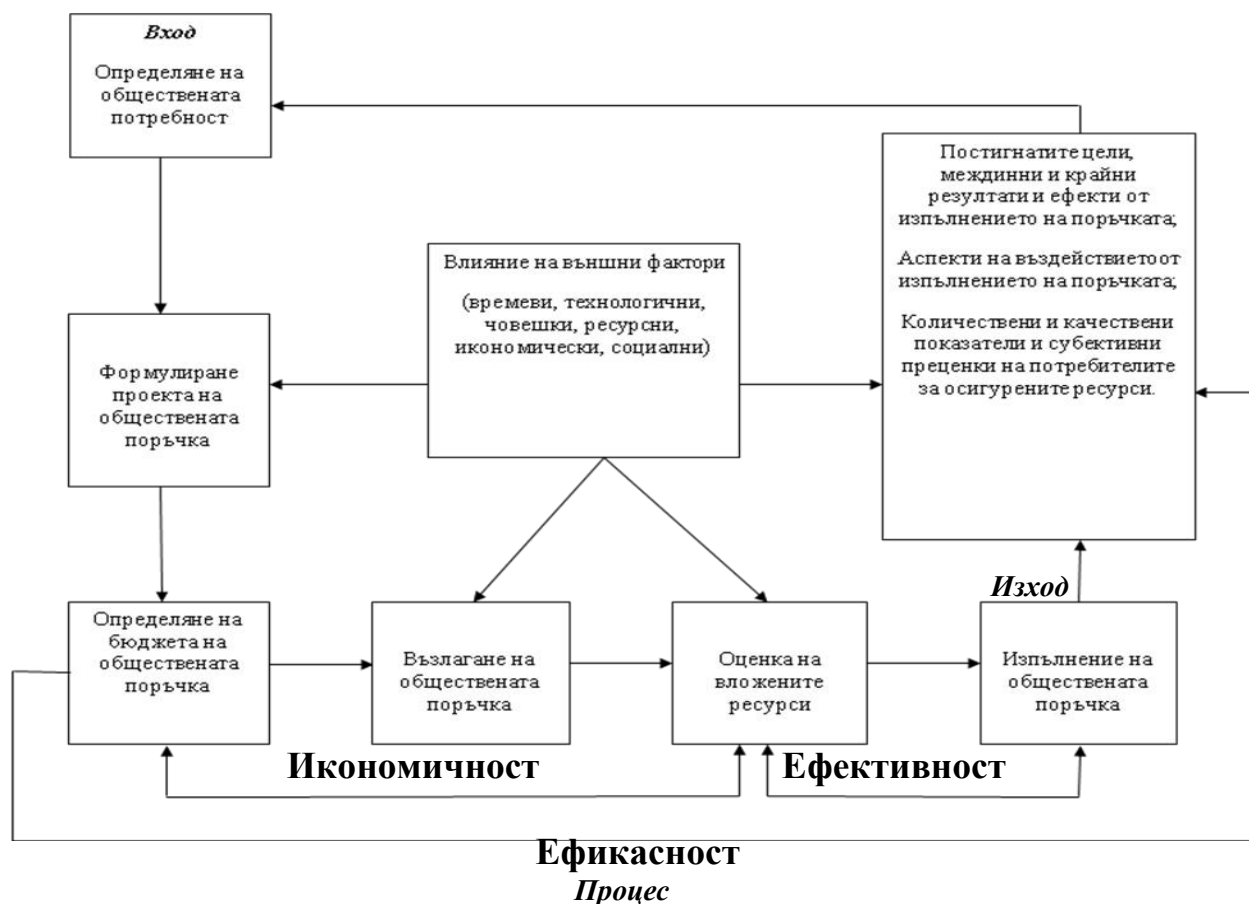
Принципът за **равнопоставеност** и произтичащата от него забрана за **допускане на дискриминация** е естествено продължение и израз на основата, при която функционира процесът, свързан възлагането и изпълнението на обществената поръчка. **Равнопоставеността е пряко свързана** с осигуряване на **свободна и лоялна конкуренция**. Необходимо е възложителите да се отнасят към стопанските субекти равнопоставено и недискриминиращо, да действат по прозрачен начин, спазвайки принципите на одита на изпълнението.

Принципът за равнопоставеност и недопускане на дискриминация доказва **възможността** на всеки кандидат да участва и спечели поръчката. Поръчките трябва да бъдат възлагани въз основа на обективни критерии, които да гарантират спазване на изискванията за икономичност, ефективност и ефикасност, а офертите да са **оценени** в условия на свободна и лоялна конкуренция. *Това води до прилагането на критерия за възлагане на обществена поръчка с “икономически най-изгодна оферта” при оптимално съотношение „качество-цена”. Ето защо от изключителна важност е възложителите да определят критериите за получаване на обществената поръчка, както и съответната тежест, която се придава на всеки един от тях.*

³³ Вж. Закон за управление на средствата от европейските структурни и инвестиционни фондове // ДВ, обн. бр. 101 от 22. 12. 2015 г., чл.9.

³⁴ Вж. Осма директива на Съвета 84/253/ЕИО – относно одобряване на лицата, натоварени с извършването на задължителни проверки на счетоводните документи, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1EKdwS04j1AJ:www.trc.government.bg/euro_documents/download/11653+&cd=1&hl=bg&ct=clnk&gl=bg [посл.достъпен 13.01.2016].

Между принципите на одита на изпълнението и процесът по възлагането и изпълнението на обществените поръчки съществува връзка³⁵ (вж. фиг.1).

Фиг. 1 Връзка между принципите на одита на изпълнението и етапите на процеса по възлагане и изпълнение на обществените поръчки

Чрез тази връзка могат да се извършат анализи на всеки отделен етап от процеса на тяхното възлагане и изпълнение, като чрез одита на изпълнението се гарантира изискването за максимална ефективност на разходваните средства. Фигурата онагледява възможните аспекти за изследване при всеки конкретен етап от възлагането и изпълнението на поръчката. Управлението при възлагането и изпълнението на обществените поръчки има решаващо значение за ефективното им приключване. Доброто управление намалява вероятността от прекъсване на процеса,

³⁵ Фигурата е заимствана от Наръчника за одит на изпълнението 2015 и е адаптирана спрямо одита на изпълнението върху обществените поръчки, с.20 http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/PERF_AUDIT_MANUAL/PERF_AUDIT_MANUAL_BG.PDF [посл.достъпен 21.03.2016].

необходимостта от изменения в поръчката по време на нейното изпълнение и риска от финансови корекции.

Всяка инициатива на възложителя започва от **определяне на потребността** за нейното реализиране. Установяването на обществената потребност е етапа, на който възложителят дава отговор на въпроса „*каква потребност трябва да бъде задоволена*”, респективно „*защо трябва да се реализира тази поръчка*“. Одитът на изпълнението на този етап следва да предостави достоверна информация за нуждите на възложителя, като чрез обратната връзка установи реализирането на целите. На първия етап от процеса на обществената поръчка може да се дадат отговори на следните въпроси:

- Какви видове разходи и инвестиции ще бъдат направени?
- Кои са основните обществени поръчки, които ще бъдат стартирани и/или реализирани?
- Какви са необходимите средства по видове дейности за основните обществени поръчки?

Формулирането на проекта на обществената поръчка е вторият етап от процеса на нейното възлагане. В съставянето на проекта стои концепцията за начина на удовлетворяване на потребността, което има отношение към ресурсите, които ще бъдат вложени и към времето за реализация. Поради тази причина при формулирането на проекта следва да се отчита не само технологично най-доброто решение, но и ограничението на ресурсите. Този етап включва анализиране на потребността и дефиниране на действията, които се счита, че трябва да се предприемат за да бъде тя удовлетворена. Определя се предметът и начинът, по който ще бъде постигната желаната цел. Съставянето на проект трябва да се извърши паралелно с бюджетния процес. Това се осъществява поради факта, че чрез обществените поръчки се разходват значителни финансови ресурси, които трябва да са подходящо планирани още на предходния етап.

Определянето на бюджета на обществената поръчка е третият етап от процеса, свързан с нейното възлагане. Първоначално всяка обществена поръчка следва да бъде анализирана от гледна точка на възможностите за нейното реализиране предвид използваните ресурси и очакваните цели. Ключов момент при вземането на правилни решения е анализа на различни фактори, ниво на приоритетност на съответната потребност и възможностите за оптимално използване на наличните ресурси: финансови, човешки и времеви. На този етап е необходимо да се оцени как ще бъдат постигнати целите, при какъв разход на време, колко е планираният размер на материалните³⁶ и финансовите ресурси.

³⁶ Вж. Костова, С. Методически подходи при осъществяване на одита на изпълнението // Седма научна конференция на младите научни работници Икономиката на България – пътят към еврото, Издателски комплекс – УНСС, София, 2012 г., с.446.

Чрез анализа на ефикасността на разходите се оценява тяхната уместност за постигане на определена цел и се идентифицират възможностите за нейното реализиране. Този етап може да се разгледа в пряка връзка с последния етап (изход), при който се оценяват постигнатите цели. На практика чрез него се отговаря на въпроса доколко направените разходи съответстват на постигнатите резултати, като се **оценяват**:

- Постигнатите цели, междинни и крайни резултати и ефекти от изпълнението на поръчката.
- Аспектите на въздействието от изпълнението на поръчката.
- Количествените, качествените показатели и субективните преценки на потребителите за осигурените ресурси.

Тези следствия предизвикват определени ефекти, които могат да бъдат свързани с постигането на конкретните цели, заложи в обществените поръчки. Те се съсредоточават преди всичко върху постиженията (включително странични, непланирани и нежелани ефекти), за да се прецени ефикасността от възлагането на поръчката. Чрез оценката на ефикасността при определянето на бюджета следва да се даде отговор на въпроса дали получаваме максимална печалба от наличните ресурси. Възможно е да се поставят и въпроси, дали тези ресурси са използвани оптимално от гледна точка на качеството и времето за изпълнение. От фигура 1 е видно, че на този етап **ефикасността** се **свързва с икономичността** като вниманието на одита на изпълнението е насочено към начина, по който са изразходвани вложените ресурси. Чрез установяване на постигнатите цели (**изход**) се определя дали чрез вложените финансови ресурси и извършените действия са получени продукти от гледна точка на тяхното количество и качество. Това изисква да се провери, от една страна, съотношението между количеството и качеството на предоставените продукти и услуги, а от друга страна, да се наблюдават използваните за тяхното производство ресурси, за да се установи постигнати ли са определените цели. При оценяването на постиженията може да се оценят идентифицират процедурите, за да се разбере как са получени обектите на поръчките или защо очакваните ефекти не са постигнати.

На етап **възлагане на обществената поръчка** се избира изпълнител и се сключва договор за обществената поръчка. Този етап се характеризира с концентрация на административен капацитет от страна на възложителя и най-вече при подбора на комисията за оценка на участниците и техните оферти. Необходимо е цялата дейност по провеждане на процедурата да се извърши на екипен принцип от страна на определената от възложителя комисия, която следва да подготви и реализира съответната процедура. Организацията по възлагане на определената поръчка включва следните моменти:

- Назначаване на комисията за разглеждане, оценка и класиране на офертите.
- Решение за класиране и определяне на изпълнител на обществената поръчка.
- Сключването на договор или прекратяване на процедурата.

Обект на контрол при одита на изпълнението на този етап могат да бъдат:

- Поредност на процедурата за възлагане на обществената поръчка – първа или последваща със същия предмет в рамките на една година. Критерият тук може да бъде ефикасност, ако се измерват кумулативните разходи за възлагане.
- Относителният дял на броя на успешни процедури в общия брой;
- Съотношение цена/икономически най-изгодно предложение за всички процедури. Алтернативно съотношение на икономически най-изгодно предложение към общия брой процедури.
- Среден период (календарни дни) от обявяването на изпълнител до сключването на договора. Това може да бъде индикатор за ефикасност на екипите при равни други условия, преди всичко при обществени поръчки с обща компетентност.

На етап **оценка на вложените ресурси** се разходват предвидените средства, които са били описани (заложен) при определянето на бюджета на обществената поръчка. Този етап има съществена роля за нейното успешно изпълнение, тъй като се определя дали направените разходи са в рамките на формулирания бюджет. Задачата на одита на изпълнението е чрез проверка на ефективността да се определи дали са постигнати целите на обществената поръчка. Чрез принципа за ефективност се преценява до каква степен е **изпълнена обществената поръчка** и как нейното изпълнение е допринесло за подобряване дейността на организацията. Етапът от изпълнението на поръчката има особена важност, тъй като чрез него може да се даде отговор на въпроса за какво са разходвани ресурсите и какво точно е получено срещу тях (**изход**). Оценката на ефективността се извършва въз основата на постигнатите цели от изпълнението на обществената поръчка. Тя се отнася до задоволяването на важни обществени потребности в резултат на предвидените цели, както и въздействията от нейното изпълнение. За да може да се прецени, дали поставените цели са постигнати, резултатът трябва да се измерва и контролира.

В **заклучение** възлагането и изпълнението на една обществена поръчка зависи от правилното протичане на всеки отделен етап. В този смисъл одитът на изпълнението трябва да се насочи към всеки един от тях,

имащи значение за нейната реализация. Одитът на изпълнението при обществените поръчки е цялостен процес, който има за цел да предостави увереност, че редът по възлагане и изпълнение на обществената поръчка се осъществява според предназначението си и е ефективен и устойчив във времето. Посредством специфичния си инструментариум, одитът гарантира целесъобразното използване на публични средства за постигането на заложените цели. При неговото осъществяване, трябва да се обърне внимание върху състоянието на всеки етап от процеса по възлагане и изпълнение на поръчката, за да се гарантира, че целите са постигнати икономично, ефективно и ефикасно.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Богданов, Х.** Относно ефективността на контрола. // *Международна научно – практическа конференция – Евроинтеграционните процеси и предизвикателства пред стопанската отчетност, анализ и одита, АИ „Ценов”, 2006 г.*
2. **Бурцев, В.** Основные принципы организации государственного контроля в современных. // *Финансовый менеджмент, 2001 г., И2.*
3. **Динев, Д.** Измерване и одитинг на дейността на държавните организации. УНСС, Национален университетски център, Икономика на публичния сектор, София, 2000 г.
4. **Дюлгеров, А., Бакалова, В., Радева, Е.,** Наръчник за цикъла на управление на обществените поръчки, USAID
5. **Иванов, Г., Костова, С.** Одит. Фабер, 2012 г.
6. **Костова, С.** Методически подходи при осъществяване на одита на изпълнението // *Седма научна конференция на младите научни работници Икономиката на България – пътят към еврото. Издателски комплекс – УНСС, София, 2012 г.*
7. **Николов, Г.** Относно същността на одита на изпълнението и неговите направления в публичния сектор. // *Международна юбилейна научна конференция Икономиката и управлението в XXI век – решения за стабилност и растеж. АИ Ценов, Свищов, Т2, 2011 г.*
8. **Петрова, Д.** Одит в публичния сектор. УНСС, Национален университетски център, Икономика на публичния сектор. София, 2000 г.
9. **Закон** за Сметната палата // ДВ, обн. бр.13 от 12. 02. 2015 г .
10. **Закон** за обществените поръчки // ДВ, обн. бр. 13 от 16. 02. 2016 г.

Електронни източници

1. Наръчник за одит на изпълнението 2015 http://www.eca.europa.eu/Lists/ECADocuments/PERF_AUDIT_MANUAL/PERF_AUDIT_MANUAL_BG.PDF
2. **Недялкова, П.,** Нормативно регламентиране на принципите на финансовия контрол, <http://www.su-varna.org/izdaniy/Ikonomika-12/Pages%2057-67.pdf>
3. **Недялкова, П.** Нормативно регламентиране на принципите на финансовия контрол. <http://www.su-varna.org/izdaniy/Ikonomika-12/Pages%2057-67.pdf>
4. **Осма директива на Съвета 84/253/ЕИО** – относно одобряване на лицата, натоварени с извършването на задължителни проверки на счетоводните документи, http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:1EKdwS04j1AJ:www.trc.government.bg/euro_documents/download/11653+&cd=1&hl=bg&ct=clnk&gl=bg
5. Принципите на OECD <http://www.oecd.org>

КООПЕРАЦИЯ „ТРОЯНСКА ПОПУЛЯРНА БАНКА“

Никола Н. Живков и Мариета Н. Живкова

Abstract: The main topic of this work is about a part of the history of the Troqn's Popular bank as we bring highlights about the economic, social, trade and cultural favors that this cooperation made to her participants.

Key word: cooperation, history, economic, trade and culture.

Въведение

Разрастването на кооперативния сектор от края на XIX в. и началото на XX век заставя българската държава да регламентира дейността на кооперациите със специален закон, който да ги освободи от ограниченията, произтичащи от приравняването им с акционерните форми на сдружаване. На тази потребност отговаря изработеният от Народното събрание Закон за кооперативните сдружавания, който е утвърден с указ от 17.02.1907 г. С неговото приемане се урежда статутът на кооперациите като самостоятелни стопански субекти и на практика се дава тласък за развитието на кооперативния сектор в духа на европейската модерност. Това е проява на водената от държавата либерална стопанска политика, в съгласие с която тя не се стреми да пречи или да се намесва в развитието на кооперациите.

От съвременна гледна точка в приетия през 1907г. Закон правят впечатление три неща. Първо, за кооперативно сдружаване е определено “всяко дружество, съставено от неограничено число членове, което се учредява с цел щото чрез задружно извършване на работите или чрез взаимността да развие икономическите интереси на членовете си и да бъде подтик на кредита, на земеделието, на индустрията и занаятите”. Според дефиницията кооперацията е сдружаване не на капитали, а на неограничен брой лица, която чрез задружност и взаимност се стреми да развие икономическите им интереси. Второ, мисията ѝ е да подпомага извършването на свързаните с тези интереси стопански дейности, чрез различни услуги. Те са посочени в чл. 2 на Закона за кооперативните сдружавания. Между тях са: аванс и откриване на кредит, купуване на сурови материали, на инструменти за работа, както и на необходимите домашни и за селското стопанство предмети, употреба на земеделски и индустриални машини и други оръдия на производство, доставяне на породист добитък и прочие, продажба на земеделски и индустриални произведения и поддържане на общи складове, общо производство, построяване на сгради за живеене и взаимни застраховки. Трето, в чл. 3 са посочени субектите, които могат да създават кооперативни сдружавания, първо, физически лица, които да са на брой поне седем „български

поданици, ползват се с граждански права, не са осъждани за лихвоимство, не се намират под съдебно следствие и разполагат с имотите си“ и второ, обществени и частни корпоративни и кооперативни сдружавания.

В съответствие с изискванията на Закона за кооперативните сдружавания от 1907г. на 6 юли 1914г. се основава кредитното кооперативно сдружение Троянска популярна банка от 117 физически лица, към които в следващите десетилетия до 1937г. се присъединяват и 19 корпоративни юридически лица. Сто и втората годишнина от основаването на ТПБ е повод не само да я отбележим като факт, но и с желанието да представим нейната роля и място в живота на троянци от началото на ХХ век, до наши дни, а опитът ѝ да бъде добра основа за разработване на кооперативната ни стратегия за настоящето и бъдещото развитие на ТПБ.

От времето на своето основаване до 1951 г., когато е закрыта, тя оставя трайни следи в стопанския, социалния и културния живот на троянци.

Това е банката, която има най-голям принос за стопанското изграждане на града. Тя подпомага инициативите на местните стопански дейци за осъществяване на своята производствена дейност. Тази взаимопомощ се изразява не само до предоставянето на изгоден кредит, но и с участието си в осъществяването на проекти, които дават тласък за икономическия подем на града.

ТПБ дава тон на социалния живот в града с благотворителните си, дарителски и други инициативи.

В културната сфера тя е спомоществовател на почти всички културни изяви в града от театралната, читалищна дейност и развитието на образованието, до организирането на изложби и др.

Троянската популярна банка си извоюва авторитет сред населението, ето защо с уважение е наричана „нашата банка“.

1. Полагане основите на Троянската популярна банка

Регистрацията на кредитното кооперативно сдружение „Троянска популярна банка“ отнема 7 месеца. Обявление № 895 на ЛОС, че съгласно определението му от 10. 01. 1915 г. под № 23 в дружествения търговски регистър на същия съд под № 177 е регистрирована фирмата „Троянска популярна банка“ в гр. Троян, новоосновано кредитно кооперативно сдружаване. Целта на дружеството е: 1) да достави на членовете си евтин и лесно достъпен кредит за занаятчийска, дребно-търговска, земеделска и дребно-промишлени нужди; 2) да улесни и да развитие спестовността; 3) да съдейства и посредничи за набавяне на необходимите оръдия и материали за нуждите на членовете си и да улеснява продажбата на производството им, без да ангажира за това свои средства; 4) да разпространява знания за модернизация и засилване занаятите, търговията и промишлеността със

средствата на специално учредените за това фондове, чрез строежа на библиотеки, беседи, сказки, курсове и др. [1., с.17]

Целите на създаденото сдружаване съответстват на потребностите на троянските стопански съсловия. Ето защо много бързо се ориентират към неговите кредитни услуги и така дават своя принос за бързото му израстване и превръщане в авторитетна кредитна институция.

Кои са членовете на кооперация „Троянска популярна банка“?

В чл. 30 на Устава е записано, че „Членове на сдружаването могат да бъдат всички жители в седалището на сдружаването, български поданици без разлика от народност и пол, които са пълнолетни, разполагат с имотите си и имат граждански и политически права и не са вредни за целите и интересите на сдружаването; също и всички ЮЛ в седалището на сдружаването, на които занятията не са противни на целите и интересите на сдружаването.“ [1., с.17] В съответствие с това изискване на Устава през 1914 г. учредителите физически лица са 117, пред 1931 г. – 1300, през 1937 – 1589, а през 1946 – 2179 души. По занятие през 1937 г. кооператорите се разделят на: занаятчии и индустриалци – 611; търговци – 196; чиновници – 196; работници – 175; жени – 138; адвокати, лекари, инженери и други на частна практика лица – 119; земеделци – 73; пенсионери, рентиери и учащи – 59 и неопределени – 22. [1., с. 228]

Юридически лица през 1937 г. са 19: Ангел и В. Влайков и Син; Автомобилна агенция „Съединение“; Воден синдикат Троян; Грънчарска кооперация „Стара планина“, Дърводелска кооперация „Осъм“; Илия Таслаков и Синове; Кожухаро-калпакчийска кооперация „Балкан“; Кооперативно дружество „Копроис“; Ловно дружество „Сокол“; Минко Иванов Маринчов и Синове; Минко Николов и Синове; Месарска кооперация „Самопомощ“; Народно образователно дружество „Наука“; Стойко Л. Попов и Син; СД „Атлант“; Индустриално дружество „Семерджиев“; Търговско събирателно дружество „Лотос“; Троянска градска община; СД „Хемус“. [1., с. 228].

В устава се посочва, че не могат да бъдат членове на банката лихварите, членове на други кредитни кооперации или на управителни органи на акционерни и други дружества със същата цел и дейност. По този начин се цели да се прекрати политиката на незаконно лихварство, която е била силно разпространена по българските земи в това време. Цели се прекратяване на тази незаконна дейност и предоставяне на равни права на всички при тегленето на заем. [1., с. 23]

Членовете на популярната банка отговарят за задълженията на сдружаването в троен размер на записаните им дялове. Те при приемането им трябва да донесат най-малко един дял от 50 лв. и да внесат по решение на ОС задължителни дялове според определения им кредит. Отговорността

в троен размер, дава сигурност на кооперацията при евентуални злоупотреби с нейно имущество, а също така и внушава отговорност на членовете и при използване на финансовия ресурс на кооперацията. [1. с.23]

Как се набират средствата за извършване на кредитните услуги?

Своите средства за извършване на услуги на членовете си кооперацията образува от: 1) дялов капитал; 2) фондове; 3) влогове; 4) печалби; 5) субсидии и дарения. Освен това чрез откриване на кредит пред СПБ или БЦКБ. Дяловият капитал на кооперацията през 1914 г. е бил 14 300 лв., през 1937 г. достига – 2 935 000 лв., а през 1951 г. – 15 183 000 лв. [1., с. 228].

Според професията на членовете си дяловият капитал се разпределя както следва: занаятчии и индустриалци – 38%; търговци – 26%; чиновници – 9,2%; адвокати, лекари и инженери – 6%; работници – 5,3%; земеделци – 2,6%; пенсионери, учащи – 2,8%; жени – 2,4%; колективни членове – 6,6% [1., с.228].

2. Ръководни органи на кооперацията

Изпълнението на уставните цели на кооперацията „Популярна банка Троян“ в голяма степен се определят от активността и дееспособността на нейните ръководни органи. Те се представляват от общо събрание, управителен и контролен съвет. А текущото управление се осъществява от директор, счетоводител и касиер [1., с.25 ; 2., с.4].

Общото събрание (ОС) включва всички членове на кооперацията. Всеки има само един глас и право да представлява не повече от двама член кооператори. То избира ръководните органи, одобрява годишният баланс и сметките на банката, извършва промени в устава и др. Общите събрания биват: редовни и извънредни.

Управителният съвет (УС) представлява банката, приема и изключва членове от нея, разрешава заеми и сключва сделки. Първият председател на УС е бил Никола Гимиджийски. А най-дългогодишният председател – повече от 20 г. е Васил Цвятков.

Контролният съвет (КС) осъществява надзора над извършените дейности и управлението на кооперацията. Най-дългогодишно участие в този орган имат: Колю Балев, Тодор Колев Василев, Стойко Иванов Исикийски и Минчо Доманов.

Административното ръководство осъществява непосредственото управление на дейностите и услугите, извършвани от банката и се състои от директор, главен счетоводител, касиери.

Първ директор на банката е бил Точно Ангелов Балевски, а най-дългогодишен директор е бил Андрей Дочев Шипковенски.

Главни счетоводители на банката са били: Найден Минков Сапунджиев, Кино Акалски, Марин Иванов Хитров.

Касиери на банката са били: Иван Тъшев, Андрея Дочев Андреев, Марин Ив. Хитров, Банчо Ив. Влаховски.

При изготвяне на бюджета банката за 1944 г. съветът възлага на председателите на управителния и контролния съвет и на директора да класират служителите и да изготвят проектобюджета. Такова класиране се прави за първи път в историята на банката и то е своеобразна атестация на базата на предписанията на БЗКБ. Класирането не само определя брутната заплата на главния счетоводител, която е била по-голяма от тази на директора, но и названията на длъжностните лица на банката. [1., с.295]

Културно-стопанският съвет е гражданско по своя характер сдружение. Създава се по инициатива на ръководството на ТПБ, на 25.07.1936г. и осъществява връзката с органите на управление на общината. Той включва представители на кооперацията и на местните органи на управление. Съветът изготвя свой устав и програма, целта която си поставя е да задоволи една напреднала нужда - стопанското и културно издигане на града и околията. В програмата му са залегнали общо 14 конкретни идеи от тях впечатляват: т. 5 – да се действа за направата на ЖП-линия Ловеч-Троян; т. 6 – за направата на нови стопански пътища, главно до горите в Балкана и особено за павиране на шосето Троян-Ловеч...; т.8- да се работи за създаване на повече хижи в Балкана, за да се привличат повече посетители; т. 10 – да се работи за запазване на грънчарското училище. [1., с. 215]. Чрез този съвет ТПБ навлиза уверено в сферата на публичния живот на общината и околията с доброто желание да подкрепя всяка една инициатива, която ще работи за културното и стопанското им издигане. Този съвет е едно явление, което няма своя аналог по това време в България.

Интерес за нас представляват как ръководните органи на кооперацията са реализирали демократизма във взаимоотношенията си с членовете на кооперацията.

Първо, банковото ръководство твърдо е отстоявало принципите на кооперативното движение и основополагащите документи гарантиращи автономията и надпартийността в управлението на кооперативните дела. Смело се е противопоставяло на външен натиск целящ нейното дискредитиране и е отклонявала всякакви партийни пристрастия. [1., с.90-91]. Ръководството на кооперацията се противопоставя и на опита на държавата през 30-те години на ХХ век да контролира и подчини кооперативните сдружения на своите цели [1., с. 233].

Второ, принципите на демократизма за ръководно начало и метод при решаване на вътрешните проблеми на кооперацията. Например нито веднъж не е взето еднолично решение от председателя на УС или от директора на

банката, извършвани са договаряния, изказвани са намерения, но винаги с уговорката, че решенията се вземат от Управителния съвет, а когато това не е в пълномощията му ще се иска мандат от общото или извънредното събрание. От ръководните органи се отстояват принципите на вишегласието, свобода на словото, мандатността и правото на сдружаване. Изключвайки всякаква политическа дейност и спазвайки се стриктно законността. [1., с. 233].

3. Основни дейности и услуги извършвани от кооперация Троянска популярна банка.

Кредитната дейност на кооперацията е основна. На челно място в устава е записано, че сдружаването има за цел: 1) да кредитира членовете си за техните производствени и други действителни нужди; 2) да развие и засили спестовността и икономическата мощ между членовете си и населението [1.с.18]

В изпълнение на тази своя мисия ръководството на кооперацията с решенията си съдейства за утвърждаването ѝ като авторитетен кредитен институт със значителен дялов капитал, фондове и влогове, които са в услуга на троянската инициативност и предприемчивост.

За разлика от търговската банка действаща в района, която има за цел реализиране на печалба, то кредитната кооперация според устава и директора ѝ от 1930 г. – А. Шипковенски има за цел „даване на евтин и лесно достъпен кредит“ [1., с. 166] за занаятчийски дребно-търговски, земеделчески и дребнопромишлени нужди [1., с. 17]. Благодарение на тази си политика кооперацията се ползва с голямо доверие сред населението на град Троян.

През 1937 г. занаятчиите, търговците, чиновниците, работниците и домакините са около 85% от членската маса. Те са притежатели на дялове за над 80% от капитала и над 55% от влоговете. Кооперацията е провеждала кампании сред децата за развитие на спестовността им. Тяхното участие в края на 1937 г. възлиза на 15,6% от всички влогове. Към края на 1937 г. кредитната кооперация е раздала 1968 кредита за 17 375 949 лв. от тях за занаятчии и индустриалци – 25,4%; търговци – 17, 7%; чиновници – 7,8%; работници – 3,5%; колективните членове ползват 34, 9% от кредитите. Те осигуряват сигурна възвращаемост и печалба на банката. Популярната банка има основната заслуга за осигуряване на кредит за нуждите на малките и средните предприятия, които са бъдещето на индустрията на град Троян. [1., с. 229].

С кредит на банката е основана през 1921 г. Керамична фабрика „Атлант“ – фирма за производство на цигли и пресовани тухли. През 1931 г. с кредитната помощ на банката е създадено Кооперативно дружество за производство и износ „Копроиз“ – фабрика за шперплат, която в новото

време прераства в държавно преработвателен комбинат, а днес това е „Лесопласт“. От банката се ползват с кредит и други предприятия в град Троян: Дървообработваща фабрика „Хемус“ на братя Семерджиеви; Обущарска фабрика на Никола Цоковски; Кожухаро-калпакчийска фабрика на Стефан и Точно Русенов; Трикотажна фабрика на Иван Вълев и Синове; Колбасарска фабрика „Унгария“ на братя Таслакови и други [2., с.5].

Кооперация „Троянска популярна банка“ има голям принос за създаването и просъществуването на водния синдикат – Троян. Тя записва най-много дялов капитал и отпуска заем за 3 124 000 лв., с което е станало възможно централата да заработи в края на 1929 г. и така с добиваната от нея електроенергия се дава шанс за развитието на занаятите и индустрията в Троян.[2., с. 5]. Кооперацията кредитира и редица общински мероприятия като водоснабдяването на града изграждането на общинска кланица, градска баня, строителството на санаториума, довършването на втория етаж на училище „Св. Св Кирил и Методий“ и други[1., с. 268-269].

Наред с кредитно-влогова в устава на кооперацията са включени и **следните дейности от стопански характер**: 3.да организира за сметка на членовете или за своя сметка доставка на суровини и материали за преработване, нуждите в производство на членовете на сечива, оръдия и машини, а така също и нужните съестни и други продукти от първа необходимост. 4.да организира за сметка на членовете или за своя сметка обща продажба на произведенията на членовете и местното население. 5.да организира за сметка на членовете или за своя сметка преработването на отделни стопански произведения. 6.да организира свои работилници за отделните членове – занаятчии, ако те пожелаят, под ръководството и управлението на сдружението. 8.да придобие необходимите имоти за постигане на целите си [1., с.18].

В изпълнението на посочените уставни цели кооперацията става член на създаденото през 1926 г. ООД „Задруга“ при СПБ. То е централизирана стопанска дейност на популярните банки и има за цел да задоволява стопанските нужди на банките и техните членове от машини и хранителни продукти. Както е за осъществяване на общи продажби. Директорът на популярната банка през 1935 г. е избран за член на надзорния съвет на ООД „Задруга“ така, чрез него кооперацията е могла да бъде полезна на своите членове при техни доставки и продажби. Ето защо банката се е записала за член на ООД „Задруга“ с дял от 10 000 лв. [1., с. 204].

През 1937 г. е завършена новата банкова сграда. Тя е по проект на арх. Васил Биазов замислена е като банков, развлекателен, туристически и културен комплекс. От 02.05.1937 г. в ней функционира ресторант известен под името „КООП“, който се отдава под наем. Хотелът „КООП“ се експлоатира от банката за целта се изработва правилник за неговата дейност, назначават се служители в него, които са приравнени като

служители на банката. С хотела се полагат основите на кооперативните туристически услуги за гостите на града [1., с.222-223].

През 1938 г. Троянска популярна банка (ТПБ) е инициатор за подобряване на овощарството в Троянско. Банката отпуска 50 000 лв. за построяването на модерна сушилня в Троян. Отправя искане до БЗКБ за постройка на складове – хранилище за сливите. В Троян се оборудва консервна работилница като председателят Васил Цветков е натоварен да организира нейната работа. В подкрепа на събирането на сливите се обявява и ООД „Задруга“, което изразява готовност да авансира необходимите кредити [1., с.232].

През 1941 г. на заседание на УС се коментира създаването на овощарски отдел към банката, който да организира овощарите от Троянско, да доставя изкуствен тор и други препарати като се уговаря решението да се вземе по-късно. През 1943 г. председателят на заседание на УС съобщава, че се налага образуване на овощарски отдел към Банката, който да обедини всички овощари в района в защита на техните интереси. В помощ на банката е изработеният типов правилник за отдела, одобрен от БЗКБ [1., с.289-290].

През 1941-1942г., а и в следващите години банката е посредник при изкупуване на стотици тонове сушени плодове. Така не само тя печели, но осигурява стабилни доходи и на овощарите от Троянско.

За подобряване на стопанската дейност на банката е излъчен съвет в състав: Васил Цветков, Мичо Карпелски и служителя при банката Васил Пеев.

През 1943 г. по инициатива на 20 занаятчийски жители на града и членове на банката се изявява желание да се организират в занаятчийско-стопански отдел при банката, който да се грижи за доставката на материали за работата им. Със създаването на браншовия занаятчийски отдел се постигат няколко цели: организират се членовете за получаване на кредит, с който банковото ръководство чрез свои представители набавя по-евтини материали, осигурява се сигурен пласмент на паричните вложения, разширява се базата на кооперативната идея. [1., с. 292-293]

Кооперацията реализира и своята идея за създаване на специални кооперации, ако за такива има условия. Пример в това отношение е решението на банката за организиране в производителна кооперация на железаро-стурагите. На 25 октомври 1934 г. е основана дърводелско-производителната кооперация „Осъм“ [1., с.191].

Кооперацията е организатор и посредник не само на стопанска дейност. **За нея спомагателна се оказва и търговската дейност.** Още от основаването на кооперацията, управата ѝ, позовавайки се на чл. 2, т. 7 от Устава извършва и търговска дейност – доставка на зърнени храни, брашна, занаятчийски материали, индустриални изделия и машини. По-късно тя е доставчик на електроматериали, изкупува плодове, зеленчуци, пулпове и

ракии. Ръководители на търговския отдел са били председателя и директора на банката.

Кооперацията не само кредитира, но в определена степен и формира социалната политика на общината.

Не малко са инициативите с благотворителен характер. Например през 1940 г. ТПБ отпуска помощ от 2000 лв. на Комитета по уреждане летовище на ученици от прогимназията на махала Койновска. Също така се отпуска помощ от 5000 лв. за насърчаване и подпомагане на нови ученици. Оказва се помощ и на отделни деца на бедни родители за покупка на учебници и учебни помагала. През 1941 г. се прави подарък на бедни ученици при прогимназията в града - 19 м. плат се разпределя за тяхно облекло. Кредитират се „дребните съществувания“ и са подпомагани най-бедните член кооператори[1., с.258-269]

Освен към подрастващите кооперацията се е грижела и за подпомагане на своите член кооператори – дават се пари за сватбени подаръци и други. Поради инфлацията през 1940 г. УС взема решение за отпускане по една месечна заплата на служителите на банката, в която да се включи и увеличението от 10% прието с правителствено постановление. Гласува се и евентуално добавъчно възнаграждение за извънреден труд[1., с.260].

В края на същата година се предвижда зимна помощ за общината, за пострадалите от наводнения в Свиленград, за 11 махленски трапезарии, за женското дружество и основното училище в града[1., с.261].

Обсъжда се възможността фонд „Осигуровка на кредита“, така наречената „Посмъртна каса“ да се трансформира в колективна застрахователна полица на член кооператорите. Държавните изисквания обаче за осъществяване на подобна дейност не позволяват реалното съществуване на частните застрахователни предприятия. Ето защо през следващите години фонда продължава да съществува и реално подпомага семействата на починали банкови членове. Често дори от него се покриват и задълженията на починалия[1., с.275.].

Социален характер има кредитирането на общината през 1945 г. с 5 000 000 лв. за построяването на градската баня и с 1 764 000 лв. за водопроводната мрежа (закупени са Манесманови тръби). Кредитирани са водния синдикат и 6 занаятчийски кооперации с 6 527 417 лв. Освен това през лятото на 1945 г. са предоставени 15 000 лв. за Средното народно основно училище за издръжка на 3 деца в лятната колония. Дадени са 10 000 лв. на околийското ръководство „Емос“ – Троян за издръжката на 2 бедни деца в ученическа колония на БТС и др. [1.,с. 317]

Културно-просветната дейност на банката произтича от следните уставни цели: да разпространява във всички необходими знания за поминъка на членовете си; да се грижи за умственото и нравственото

развитие на членовете си; да дава стопански и други съвети и уравнива възникнали спорове между членовете[1., с.18].

В съответствие с посочените цели кооперацията през 1928 г. извършва проучване на данните за русенската търговско индустриална камера. През 1933 г. се прави втора анкета за занаятчийството в Троянско и околията. Тези анализи и проучвания са допринесли за развитието на занаятчийството в троянско.

Банката организира сметководен курс за младежите занаятчии, подготвителни вечерен курсове за занаятчии по сметководство, кореспонденция, калкулация и полично право. Това е направено с цел да се научат сами да водят необходимите книги за занаята си. [2., с. 5]. През 1933 г. кооперацията организира постоянна занаятчийска изложба, за да могат туристи, летовници и гости на Троян да се запознават с изделията на троянските занаятчии.

Кооперацията учредява свой фонд – „Културен“, чрез който финансира или подпомага множество мероприятия с културно-просветна насоченост. Кооперацията организира участието на занаятчии от околията в международни панаири и изложби, с което спомага за продажбата на продукцията им. [1., с. 192-242]

През 1941г. група млади студенти и банкови спестовници са посетили директора с пожелание да се учреди към банката младежка кооперативна група. Той възприема тази инициатива и на 05.01.1941 г. е учредена младежка кооперативна група. За нейн ръководител Т. К. Василевски .

ТПБ подкрепя инициативите на установената през септември 1944г. Отечественофронтовска власт, а и тя самата се е отнасяла положително към дейността на популярните банки. Изграждането на новото общество се е предвиждало с участието и инициативата на всички патриотично настроени социални групи, някои от които са се ползвали от услугите на популярните банки. Определено от 1948г. се налагат нови подходи, свързани с държавното планово начало в ръководството на стопанския живот. Започва процес на ограничаване функциите и дейностите, извършвани от популярните банки в България. Някои от популярните банки стават всестранни кооперации, а други все още запазват своя статут, въпреки че са с ограничени банкови правомощия. През 1951 г. е извършено окончателно преустройство на банковата система по силата, на което всички активни и пасиви на ТПБ преминават към БНБ.

Заключение

Историческият обзор на 36 годишната история на Троянска популярна банка заслужава внимание не само за да ни припомни постигнатото от нея през първата половина на ХХв., но стъпвайки върху добрите й практики от миналото да направим своите изводи за възможностите, които биха имали

,съвременните кооперации, ако БНБ изработи правилник за създаване на кредитни отдели към тях, както разрешава Законът за кооперациите.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Борисов**, Хр.Троянска популярна банка Документална хроника. Изд. „ДИМИ 99“ООД ,С.2014,
2. В-к. Троян 21, 07.07-13.07. 2004, бр. 27

ОБРАЗОВАНИЕТО – ВЧЕРА, ДНЕС И УТРЕ!

ЗА ОБЩНОСТТА НА ГРАЖДАНИТЕ И ТОЛЕРАНТНОСТТА

Доц. д-р Николай Живков

FOR COMMUNITY, CITIZENS AND TOLERANCE

Prof. phd Nikolay Zhivkov

Abstract: The national society is stable society of citizens. The tolerance plays a very important row in regulating the connections between them. The tolerance is form of displaying humanism that gives them the right to be different by giving them independence in their statement and behavior not to hurt the rights and dignity of the others and the national society.

Key words: national society, citizens, tolerance, humanism.

Въведение

Националната общност е общност от граждани, които живеят на една територия и са обединени от общи социално- икономически и политико-културни интереси.

С настоящата статия си поставяме задачата да характеризираме, първо, същностните особености на националната общност като устойчива общност на граждани и второ, толерантността като начин на съгласуване на интересите и действията на гражданите с различен социален и културен статус в рамките на националната общност.

1. За националната общност като устойчива общност на граждани

Националната общност е устойчива общност на граждани, защото именно те участват в живота ѝ чрез структурите на политическото и гражданското общество. Жизнеспособността ѝ зависи не само от тяхната дееспособността, но и от културата на нейните граждани да се включват активно и с отговорност в структурите им за осъществяване на дейностите, свързани с тяхната ръководна мисия.

Гражданите са пълноправни членове на националната общност. Статутът им в нея , първо има правна страна , която се регулира от държавата чрез гражданството и второ етизираща, която се формира в индивидуално- личностното им развитие от общественото мнение чрез сдруженията на гражданското общество

По въпроса за гражданството от първостепенно значение е неговото придобиване. На първо място, е месторождението на родителите. Още от древните гърци е утвърдено правилото, че децата на родители граждани на дадена държава също стават нейни граждани. Децата могат да се родят и извън територията на държавата, но това не променя статута им. Те могат да получат гражданство и в случаите, когато един от родителите е гражданин на държавата. Въпреки различията в процедурните правила почти всички държави се придържат към признаването на този източник на гражданство. На трето място, е емигрантството или миграцията.

Във всички държави има правно регламентирани правила и процедури както за придобиване така и отказ от гражданство. Различията са в изискванията към кандидатите, защото могат да възникнат проблеми, някои от които са политически като тези за малцинствата, двойното гражданство, миграцията и човешките права.

Всяко лице с признати граждански права от определена възраст, обикновено от 18 години, е пълноправен участник в живота на политическото общество. Той има политически права, които му предоставят възможност да избира или да бъде избран в органите за политическо ръководство на обществото, да участва в политическия живот непосредствено или чрез политическите партии.

Всеки гражданин поема отговорности, произтичащи от конституцията, към националната общност да спазва установения от нея правен ред и законност. За тази своя гражданска роля той се подготвя през годините на своето израстване. Придобитите черти на отговорност към националните интереси и произтичащите от тях закони на хуманно и толерантно отношение към другите граждани, след това се развиват през целия му живот. Те са част от неговата личностна характеристика и го представят като носител на определени граждански добродетели-любов към отечеството или патриотизъм, любов към сънародниците си или хуманизъм, любов към себе си или гражданско достойнство. Всички тези черти щрихират неговата национална принадлежност.

В съвременните условия във връзка с националната принадлежност, която в основата си има политико- правни измерения е актуален и въпросът за културната идентичност на гражданите като пол, възраст и представители на малцинствена група и верска общност в пределите на определена национална общност.

Факт е, че всяка национална общност включва не само граждани, които са изиграли водеща роля при формирането на нацията, като политико-културна общност, но и други социални групи – на малцинствени и верски общности, по стечение на историческите обстоятелства, живеещи на същата територия и мигранти. В годините след Втората световна война в европейските страни към тях, от културна гледна точка, се прилага

политиката на мултикултурализма. Наред с добрите си страни тя показва и някои негативни явления като стремеж към обособяване при някои групи в затворени общности. Това поставя въпроса за търсене и на нови подходи за културното им приобщаване към националната общност, която им е предоставила статут на граждани. В тази връзка нараства ролята на толерантността при общуване с тях чрез гражданските сдружения, с културно- просветна насоченост, с оглед приобщаването им към националната общност ,в която доброволно са се влели.

Националната общност обединява граждани не само от различни малцинствени групи и верски общности, но и с различен пол, възраст и социален статус. За изразяване и защита на своите специфични интереси те се обединяват в сдружения с неполитически, граждански по своята същност характер. Толерантността е необходима и на тях за постигане на съгласие за общи действия в пределите на националната общност.

2. За толерантността в гражданското общество и на сдруженията му с органите на управление.

Демократизмът в ръководенето живота на гражданите в националната общност е решаващ за възникването на политически и гражданските сдружения и включването им в публичния живот на централно и локално ниво. Тяхната активност е в определена зависимост и от културните фактори като установените традиции и норми на взаимоотношения, сред които е толерантността. За отбелязване е, че тя присъства при споразумяване за сътрудничество между доброволните граждански сдружения на територията на общините. Например в чл.4 от Споразумението за сътрудничество между не правителствените организации от община Свищов е записано, че то се основава на следните принципи: общ интерес, взаимно зачитане, доброволност, равнопоставеност, откритост, колегиалност, толерантност, етичност и деполитизираност. Неправителствените организации и читалищата от община Горна Оряховица, от своя страна, са се споразумели сътрудничеството им да се основава на: доброволността, общия интерес, взаимното зачитане и равнопоставеност, прозрачността и деполитизирането на отношенията, коректността и толерантността/Живков, 2003: 48-50/.

Толерантността е необходима при общуването между гражданите , между тях и органите на местното самоуправление както и с централните власти на държавно управление.

Не само демократизирането на публичния процес на управление в модерното общество поражда необходимостта от толерантност, тя с не по-малка сила е влияла на отношенията между социалните групи и слоеве и в миналите форми на обществото. Например в предшестващото модерното,

традиционно общество, толерантността се налага в общуването между различните верски общности. В този смисъл тя не е рожба на новото време, потребностите на съвместния живот и общуването между хората са я породили още в древността.

Терминът толерантност има латински произход – *tolerantia* и означава търпеливост /Латинско-български речник 1980:731/. С него се обозначава търпимото отношение към вещи и явления в общуването, които обикновено се оценяват от хората като неприемливи.

Толерантността е свързана с човешките индивиди и личностните им различия. В този смисъл представлява интерес мисълта на Сократ, изказана преди смъртта му: ”Ако мислите, че като убивате хората ще попречите да се яви някой да ви упреква за несправедливия живот, не мислите добре. Понеже този начин да се отървявате от такива хора не е нито възможен, нито хубав; онзи е най-хубав и най-лесен – човек да не потиска другите, но да се стреми да стане колкото се може най-добър”/ Платон 1995: 8/. Толерантността в случая се проявява в предоставянето от управляващите на възможност хората в общуването си да бъдат такива каквито са.

В зората на модерното общество Джон Лок разглежда в съчиненията си и въпроса за толерантността – докъде се простира дългът за нея и какво изисква от хората. На него той дава отговор като изследва отношенията между представители на различни верски общности. “Никоя църква не трябва поради дълга си за толерантност да държи в лоното си човек, който и след порицание продължава упорито да нарушава обществените закони. Защото те са условие за съществуването на общността и са това, което изгражда обществото като такова и ако бъде разрешено тяхното нарушаване без каквото и да е порицание то незабавно ще се разпадне” /Лок 1996: 255/. Дългът за толерантност изисква установяване на отношения между хората за спазване на обществените закони, което от своя страна води до укрепване целостта на обществото, т.е. дългът за толерантност не позволява търпимост към действия на хора, които с нарушаване на законите застрашават целостта и единството на обществото. Като начин на общуване тя включва грижата за съдбата и съществуване на обществото. Другото и то съществено измерение на дълга за толерантност е насочено към човека, “никой отделен човек няма право по никакъв начин да ощетява който и да е друг като го лишава от гражданските му права, защото е от друго изповедание или религия” /Лок 1995: 31-32/.

Без колебание Лок свързва толерантността с отношенията между човека с богатството на същностите му сили и грижата за целостта на обществото, в което живее.

Джон Стюарт Мил от своя страна вижда прогресивното развитие на Европа в многообразието на характеристиките и културите, на това че хората, класите и нациите са били много различни в избора на пътя, който

са следвали. Като се солидаризира с Вилхелм фон Хумболт той изтъква, че две са необходимите условия за човешкото развитие, чрез които се създават различия между хората – свободата и разнообразието на обстоятелствата /Мил 1995:60/.

Съвместяване на различията в интересите, намеренията и убежденията на хората с грижата за запазване целостта на общността, в която те живеят, при насочване на усилията им за постигане на значими за тях цели се осъществява с прилагането на определена мяра за равенство и свобода. От позицията на тези ценности са много съществени уточнения за същността на толерантността направени от Цветан Тодоров: “Принципът за равенство служи като първи довод за проява на толерантност, трябва да признаем хората за равни, за да приемем, че те си остават различни. Този принцип е в основата на учението на хуманизма, който на свой ред се възприема негласно или гласно от всички демократични държави... Толерантността се нуждае не само от равенство, но и от свобода.

Само че докато може да се изисква всички да бъдат равни пред закона, не така стоят нещата със свободата, свободата е благо само, ако е ограничена...

Гражданската свобода – единствено желаната - е ограничена свобода. Отсам ограниченията си имам право да правя всичко според разбиранията си; отвъд ограниченията аз трябва да се подчиня на правилата и законите приети от обществото, а което аз съм член”/Тодоров 1995: 151/

Толерантността се оказва такъв начин на общуване и поведение , който обезпечава правото на гражданите да бъдат различни чрез предоставяне на автономност на техните изяви като с поведението и делата си да не накърняват достойнството на другите и целостта на общността в която живеят съвместно. Този характер на отношенията между тях се постига чрез равнопоставеността на всички към условията за самостоятелно развитие, а свободата им за действие се ограничава само в случаите, когато има опасност да нарушат с изявите си целостта на съвместно изградената общност.

Като вземем под внимание, че критерият за демократизъм, който се прилага към поведението и действията на гражданите е автономността /Хелд 2004:217/, то толерантността е проява на хуманизъм в отношенията между граждани и социални групи с различни статусни позиции и културни традиции. Като политически и етичен принцип тя не е рожба на новото време, а се проявява и в други форми на обществото. Едва в модерното обаче се налага като необходимо условие не само за разбирателство и съгласие между гражданите в националната общност, но и между народите.

Толерантността е проява на хуманизъм, т. е. на човечност в модерното общество, защото “онези, които вярват в универсалността на човешкия род, са готови да толерират различията, наблюдавани сред жителите на други

страни. Вярата в универсалността на човечеството и принципното равенство между отделните хора е в основата на класическия хуманизъм”/ Тодоров 1995: 146/.

Утвърждаването на хуманистичните принципи – универсалност на човешкия род, принципно равенство между отделните хора, право на свобода и др. са повлияли върху конституирането органите на съвременните демократични държави и се прилагат от тях при осъществяване публичното ръководство на обществото. В съгласие с тях са конституирани и органите на модерната българска държава от Конституцията приета през 1991 г. В нейния преамбюл са формулирани висшите цели и ценности на българската държава. За основни цели се провъзгласяват, първо, защитата “правата на личността, нейното достойнство и сигурност” и второ, “да пазим националното и държавното единство”/Конституция на Република България 1991/.

Основните права на гражданите и обезпечаването целостта на национално-държавната общност стават възможни с прилагането на ценностите, които се въплъщават в преамбюла на конституцията – свобода, равенство, справедливост, мир, хуманизъм и търпимост/ Конституция на Република България 1991 /. В съгласие с тях органите за публично ръководство и гражданите при участието си в политическия процес на управление, съобразяват своите мнения за вземане на решения и извършват действия за прилагането им, за да бъдат признати за легитимни.

С други думи Конституцията на Република България извежда в своя преамбюл ценности и цели, които имат своите основания и в толерантността. Те образуват “общото благо”, вземането под внимание, на което прави легитимни действията на субектите, участващи в политическия процес на управление, защото определя мярката на политико-гражданското им участие. “Общото благо, казва Цв. Тодоров, е абсолютна ценност, която позволява да определим качеството на всяко действие. Толерантността е ефикасна само ако върви ведно с идеята за обществено благо, отказът, от което пък е границата на недопустимото. Общото благо не се създава пряко от толерантността, но то не е и нейна противоположност; двете се намират по-скоро във връзка на необходимо взаимно допълване”/Тодоров 1995:156/.

Толерантността в общуването между гражданите и политическите институции в политическото общество, при съвместяване на интересите и действията им, има за свои основания конституционните ценности и цели, образувачи „общото благо”, за да бъдат признати за легитимни.

В гражданското общество толерантността взема под внимание не само конституционните ценности, но и етичната система от норми. Тя дори е водеща, тъй като се формира въз основа потребностите и интересите не само на настоящите поколения, а с отчитане опита и на миналите, т. е. има културно-исторически характер, което предполага по-големи шансове за

постигане на съгласие. Доказателство в този дух са и самите споразумения между гражданските сдружения в общините за естеството на ценностите, върху които желаят да общуват – етичност, равнопоставеност, коректност, доброволност, откритост и други.

Определено толерантността е свързана с междуличностното общуване било то непосредствено чрез общественото мнение или институционално с участието на органите за управление. Живеещите в обществото човешки индивиди не са еднакви по възрастов, социално-икономически и културен статус при взаимодействие в различните му сфери. Изявяват се със специфичните си особености като намерения, стремежи и убеждения. Толерантността се изразява в готовността между субектите да общуват, въпреки различията, да търсят пътища за сближаване на позиции по определени въпроси, засягащи техния съвместен живот и да ги решават в своя и общонационална полза. В този смисъл толерантността е проява, първо на внимание към правата, достойнството и търпимо отношение към различното в личността на отделния човешки индивид или социална група. Тя е израз на добронамерено отношение към човека и специфичното в неговата природа, към социалната група и нейните интереси. Второ, търпимостта или толерирането на личностните и груповите различия е в определени граници. Те не бива да накърняват достойнството на гражданите или да водят до разрушаване единството на общността, в която човешките индивиди и социалните групи общуват или си взаимодействат за постигане на определени общи цели. Ето защо толерантността трябва да се разглежда във връзка с отношенията между човешките индивиди и общностите, в които живеят. Тя изхожда от различията между хората и групите, държи на самостоятелността в общуването им, но изисква от тях и солидарни действия с оглед съхраняване на общността, където протича техния съвместен живот, т.е. тя толерира различията между хората, но те не бива да водят до накърняване целостта на общностите, в които се осъществява техния живот. В този смисъл тя за отделния гражданин е проява на човечност и уважение към личността на другите, на зачитане целостта и интересите на общностите, чрез които обезпечава и своето съществуване.

3. Заключение.

Националната общност е устойчива общност на граждани, статута и мисията на които в нея са правно регламентирани. С предоставените им права те са активни участници в живота на политическото и гражданското общество. Водеща роля при общуването им в техните структури има толерантността. Тя е проява на човечност, която дава морално и правно основание на гражданите да бъдат различни чрез предоставяне на самостоятелност на техните изяви и с поведението и делата си да не

накърняват правата и достойнството на другите и целостта на националната общност.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Живков/2003/:** Живков, Н. Участие на гражданските сдружения в местното самоуправление. Народностопански архив, 2, 2003, 48-50
2. **Платон/1995/:** Платон. Апология. В: Толерантността. Съст. Лидия Динекова. София: Просвета, 1995 с.8.
3. **Лок/1996/:** Лок, Джон. Два трактата за управлението. София: ГАЛ-ИКО, 1996, 255.
4. **Лок/1995/:** Лок, Джон. Писмо за толерантността. В: Толерантността... С, 1995, с.31-32.
5. **Мил/1995/:** Мил, Дж. Стюарт. За свободата. В: Толерантността... С., 1995, с. 60.
6. **Тодоров/1995/:** Тодоров, Цв. За толерантността и недопустимото. В: Толерантността... 1995, с.146, 151, 159.
7. Конституция на Република България /1991/: Държавен вестник, №56, 13 юли 1991 г.
8. **Хелд/2004/:** Хелд, Дейвид, Демокрацията. Глобалният ред от модерната държава към космополитно управление, София, 2004, 217
9. Латинско-български речник. София, БАН, 1980, 731.

УЧИЛИЩНОТО ГЕОГРАФСКО ОБРАЗОВАНИЕ ВЪВ ФЕДЕРАЦИЯ БОСНА И ХЕРЦЕГОВИНА

Докторант Тамара Драганова

Summary: The report presents a situational analysis of the contemporary school geographical education in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The geographical education is characterized from curriculums and other school documentation. It is represented from the place, structure and content of the geographical education in compulsory education at school.

Keywords: school geographical education, curriculum, situational analysis

Образователната система на Федерация Босна и Херцеговина е резултат и отражение на демократичните промени след 1993 г. и въвеждането на общоприетите универсални ценности на демократичното общество, в съответствие със спецификата на националните, историческите, културните и религиозните традиции на народите и националните малцинства, живеещи в страната.

Главната цел на обучението, разписана в *Рамковия закон за основно и средно образование* е чрез оптимално интелектуално, физическо, морално и социално развитие на индивида, в съответствие с неговите способности и умения, да се допринесе за създаването на общество, основано на принципите на правовата държава и зачитането на правата на човека, допринасяйки за нейното икономическо развитие – гарант и за добър стандарт на живот за всички граждани.[3] Във всички обществени и частни училища във Федерация Босна и Херцеговина е създадена и се прилага обща учебна програма за основното и средното образование, насърчаваща ученето през целия живот, икономическото развитие и включването в процеса на европейска интеграция. За реализирането на главната цел и целите на учебните програми важна роля има изучаването на географията като училищен учебен предмет.

Задължителното образование във Федерация Босна и Херцеговина е от I до IX клас включително, когато се завършва основно образование. Изучаването на учебния предмет *География* като самостоятелен учебен предмет започва в VI клас – втори образователен период. Географията се изучава и в третия образователен период на основното образование - VII, VIII и IX клас. Гимназиалното образование включва изучаване на географията в областта на обществените науки в задължителна (X и XI клас) и избираем подготовка (XII и XIII клас).

Структурният модел на задължителното географско образование е **4+2=6** (Таблица № 1). В основното образование географията се изучава с

общ хорариум от 209 учебни часа с продължителност от 4 учебни години, а в гимназиите – 2 учебни години в задължителна подготовка с общ хорариум 140 учебни часа.[6, 2] В последните две години на гимназиалното образование географията може да се изучава като избираем учебен предмет по учебен план за областта на обществените науки – XII клас 3/105 учебни часа и XIII клас 3/90 учебни часа (Кантон Сараево).

Изучаване на учебния предмет *География/Землеописание* по учебни планове в образователната система на Федерация Босна и Херцеговина (задължителна подготовка)

Таблица № 1

КЛАС	УЧЕБНИ ЧАСОВЕ	
	СЕДМИЧНО	ГОДИШНО
ОСНОВНО ОБРАЗОВАНИЕ		
VI	2	70
VII	2	70
VIII	1	35
IX	1	34
ОБЩ хорариум	6	209
ГИМНАЗИАЛНО ОБРАЗОВАНИЕ		
Първи клас	2	70
Втори клас	2	70
ОБЩ хорариум	4	140
ОБЩО	10	349

Учебни предмети с интегративен характер, полагащи основите на учебния предмет *География/Землеописание* преди неговото самостоятелно изучаване в училище са:

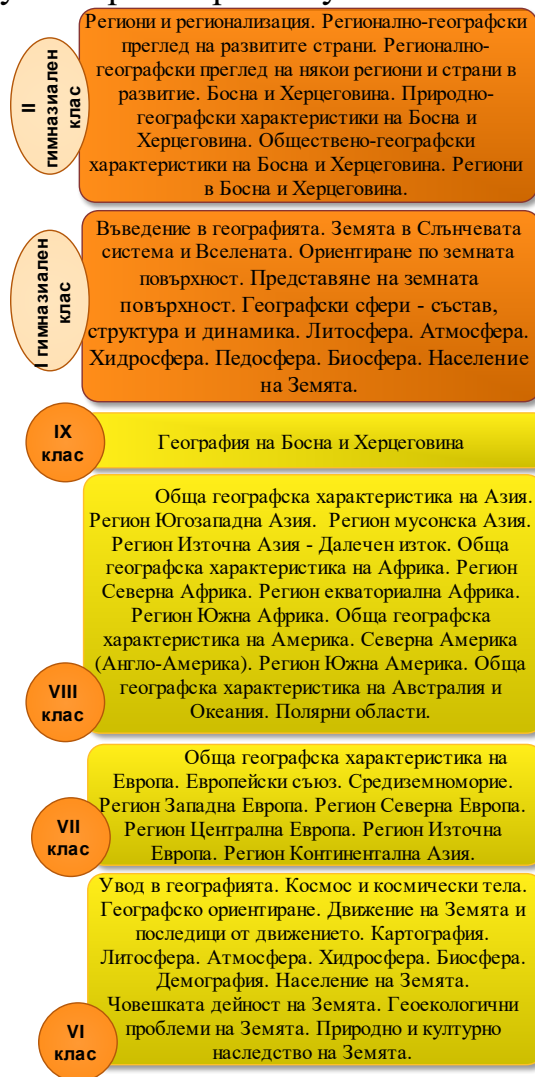
- *Моята среда*: I, II, III, IV клас;
- *Общество*: V клас;
- *Природа*: V клас.

Наименованието на учебния предмет по учебен план и учебна програма е *География/Землеописание*. Изписването на учебния предмет по този начин е в резултат на неговото наименование на хърватски език, резултат от унаследената федерална образователна система и основаващо се на историята на развитие на географската наука, етимологията и същността на думата *география*, (от старогръцки *γαια* – земя и *γραφω* - графос, пиша, описвам) означаваща описание на земята или землеописание. По учебни планове и програми учебният предмет *География* е част от образователната област - *Обществени науки (В)*. [6]

В чл. 173, ал. 1 и ал. 2 на *Закона за средно образование* във Федерация Босна и Херцеговина е регламентирано, че „за всички ученици до навършване на 18 години средното образование за периода от две години е задължително”. [1] Това условие за задължителното средно образование е

в сила от учебната 2010/2011 год. и обхваща изучаването на учебното съдържание и по география в задължителната подготовка.

Във Федерация Босна и Херцеговина министерствата на образованието на отделните кантони имат децентрализирано управление и самостоятелност да изготвят и актуализират учебните планове и програми. За целите на настоящото изследване са взети за пример учебния план и програма на Министерството на образованието, науката и младежта при Кантон Сараево, актуализирани през август 2016 г.

Фиг. 1. Макрорамка на училищното географско образование във Федерация Босна и Херцеговина - структура и програмно учебно съдържание

Положителна страна на обучението по география е реформирането и промяната на учебните програми в основните и средните училища на кантон Сараево – 2016 г. Промените са въведени с цел подобряване на качеството на учебния процес, трайност на усвоените знания и развитие на способностите на учениците. Новите учебни програми са в сила от учебната 2016/2017 г. и са насочени към устойчивост и приложимост на знанията и

постиженията.

Учебната програма по география има следната структурно-съдържателна рамка:

1. Увод.
2. Цел и задачи.
3. Програмно съдържание.
 - 3.1. Програмно съдържание по география – VI клас/ I клас.
 - 3.2. Програмно съдържание по география – VII клас/ II клас.
 - 3.3. Програмно съдържание по география – VIII клас/ III клас.
 - 3.4. Програмно съдържание по география – IX клас/ IV клас.
4. Дидактико-методически бележки
 - 4.1. Ресурси за реализация на програмата.
 - 4.2. Оценяване.
5. Профил и професионална квалификация на учителя. [4, 5]

В учебните програми по география за основното и средното образование увода, общата цел и задачите са едни и същи.

В програмното съдържание по класове е определен седмичния и годишния хорариум учебни часове, както и броя учебни часове по програмни единици (раздели). В табличен вид са определени програмната единица и темите, програмното съдържание и изходните знания (очаквани резултати). Към всяка програмна единица е разписан броя на учебните часове за нови знания и упражнения. *Например:* за IX клас, програмна единица „Климат на Босна и Херцеговина” (1+1): тема № 9 – *Климат на Босна и Херцеговина* (нови знания); тема № 10 – *Климат на Босна и Херцеговина* (упражнение).

За учебните програми по география се констатира голям брой теми по учебни единици за практическа работа (упражнения) – Таблица № 2.

Дял на практическата работа по география по учебни програми

Таблица № 2

№	КЛАС	ГОДИШЕН ХОРАРИУМ/ БР. УЧ. ЧАСОВЕ	ТЕМИ ЗА НОВИ ЗНАНИЯ/ БР. УЧ. ЧАСОВЕ	ТЕМИ ЗА УПРАЖНЕНИЯ/ БР. УЧ. ЧАСОВЕ	% НА УПРАЖНЕНИЯТА ОТ ОБЩИЯ ХОРАРИУМ
1.	VI	70	41	29	41
2.	VII	70	39	31	44
3.	VIII	35	22	13	37
4.	IX	34	23	11	32
5.	Първи гимназиален клас	70	40	30	43
6.	Втори гимназиален клас	70	43	27	39

Основното и средното задължително географско образование завършват с изучаването на родната страна – *География на Босна и Херцеговина*. В основното образование се изучава в самостоятелен курс на обучение (IX клас), а в средното образование се изучава като втори дял от общо два дяла – *Регионална география* (38 учебни часа по учебна програма) и *География на Босна и Херцеговина* (32 учебни часа по учебна програма). Причината за подялбата на програмното съдържание между регионалната и родната география във завършващия втори гимназиален клас на задължителното географско образование е, че учениците трябва да изучат тези два курса, защото географията може да не е избиращият учебен предмет за по-нататъшно гимназиално обучение. В учебната програма за гимназията една от целите ѝ е да се формират и доразвият знания и обич към родината - Босна и Херцеговина.

Изучаването на родната география в IX клас има следната структурно-съдържателна макрорамка:

- ✍ географско положение на Босна и Херцеговина;
- ✍ природно-географски характеристики на Босна и Херцеговина;
- ✍ обществено-географски характеристики на Босна и Херцеговина;
- ✍ региони на Босна и Херцеговина;
- ✍ геоекологични проблеми на Босна и Херцеговина;
- ✍ природно и културно наследство на Босна и Херцеговина.[5]

От съдържателната макрорамка в IX клас най-голям процент учебно време има отделено за изучаване на природно-географските (41 %) и обществено-географските (32 %) характеристики на Босна и Херцеговина. За изучаването на географското положение и регионите в Босна и Херцеговина е отделено 9 % от учебното време, а най-малко е за изучаване на геоекологичните проблеми и природното и културното наследство на Босна и Херцеговина. Тяхното присъствие в края на курса по география на родната страна е отражение на образователната политика на страната и реализиране на целите на основното образование.

Препоръка на учебната програма за IX клас е прилагането на теренска работа, организиране и провеждане на едnodневна екскурзия.

Прилагането на информационните и комуникационните технологии в учебния процес по география е необходимост за обективност и иновативност на образователната система.

Учебната програма по география в основното образование постепенно разширява и изгражда знания, умения и компетенции чрез възходящи концентрични кръгове от VI към VII, VIII и IX клас.

Изучаването съдържанието на регионалната география в задължителното училищно географско образование е представено на спираловидно-концентрична и линейна основа. Учебното съдържание за континентите Европа и Азия в VII клас и континентите Азия, Африка, Америка, Австралия и Океания, и Полярни области в VIII клас са опорните знания за регионалния курс на обучение във втори гимназиален клас на средното образование.

Последователността на изучаваните региони и страни по континенти е на основата на индуктивно-дедуктивния и регионален принцип (от Европа към Полярните области). Регионите и страните се изучават на регионален и типологичен принцип.

В VII клас се изучава основно география на континента Европа, а в по-малка степен се изучава азиатското Средиземноморие и Континентална Азия (7 учебни часа по учебна програма). Регионалната география на Европа е представена изключително обстойно по субрегиони, а страните са предложени за изучаване с общ географски преглед. *Например*: общ географски преглед на Сърбия, Черна гора и Македония; общ географски преглед на Албания и Гърция; общ географски преглед на България и Румъния; общ географски преглед на Норвегия и Швеция; общ географски преглед на Дания и Финландия; общ географски преглед на Швейцария, Австрия и Словения. Общо учебната програма предлага за изучаване в регионалната география на 38 страни и Европейския съюз. Страните са обединени за изучаване по региони чрез икономически, проблемен и сравнителен подход.

В VIII клас обучението по география обхваща курса по регионална география за континентите - Азия, Африка, Америка, Австралия и Океания, Полярни области. Предложените страни за изучаване като типични представители за даден регион са общо 13 (регионално-типологичен принцип): Иран, Саудитска Арабия, Индия, Малайзия, Китай, Япония, Египет, Нигерия ЮАР, САЩ, Бразилия, Аржентина, Австралийски съюз.

При общо-географския преглед на континент се следва следния алгоритъм: „1) *Географско положение, граници, големина и геоложка структура и релеф*; 2) *Климат, растителен и животински свят*; 3) *Обществено-географски характеристики на континента. Регионална подялба*; 4) *Географски преглед на континента.*”[5]

В учебната програма за VIII клас регионалната подялба е систематизирана като регионален обхват на субрегиона и страна, типичен представител. *Например*: Географски обхват на Южна Азия и Индия; Географски обхват на Северна Африка и Египет и др.

В учебната програма за втори гимназиален клас са предложени конкретни страни за изучаване, като типични представители за дадения регион – общо 17 страни (Германия, Великобритания, Франция, Италия,

САЩ, Канада, Япония, Австралийски съюз, Руска федерация, Турция, Хърватия, Индия, Малайзия, Китай, Египет, ЮАР, Бразилия) и Европейския съюз.[4] При изучаване на регионите и страните учебната програма насочва към прилагане на принципа на проблемност. Учениците са насочвани към идентифициране на проблемите и перспективите, като трябва да разкриват причинно-следствените връзки и взаимодействия между региони и страни.

Учебната програма по география в средното образование насочва обучението да бъде реализирано при използване на всички видове географски карти и атласи, мултимедийни ресурси и работа на терен, както и развиване на способността да се разкриват и формулират, анализират и решават конкретни проблеми. Задачи на обучението по география в учебния процес са развиване на логическото, абстрактното и критичното мислене, развитието на принципа на патриотичност и насърчаване развитието на способността за учене и изследвания, проучване и съхраняване на собственото културно наследство.

Оценяването на учениците по география според учебната програма трябва да бъде непрекъснат процес, като задължително се прилагат различни методи, средства, процедури и инструменти за оценяване от учителите. В учебната програма са дадени към учителите указания за оценяване, които трябва да дават възможност на учениците за самооценка, с цел развитие на критичното отношение към собствената работа и тази на другите, както и обективно отношение към себе си и средата, в която живеят.

За учебната 2016/2017 г. има одобрени варианти на учебници по география за деветгодишното основно и средно образование – Таблица № 3.

Варианти на учебници по география за задължителното основно и средно образование – учебна 2016/2017 год.

Таблица № 3

<i>№</i>	<i>КЛАС</i>	<i>Варианти на учебници/бр.</i>
1.	VI	3
2.	VII	7
3.	VIII	4
4.	IX	1
5.	Първи гимназиален клас (1 бр. Наръчник, 1 бр. Работни листи)	2
6.	Втори гимназиален клас	2

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Учебните програми по география в основното и гимназиалното образование са отражение на дългогодишни реформи и промени, актуализирани и въведени от учебната 2016 г.

Съдържанието на учебните програми по география за основното и средното образование са систематизирани концентрично и линейно, като се допълват взаимно.

Нововъведените учебни програми по география са носители на образователните традиции на училищната география във Федерация Босна и Херцеговина и на европейските тенденции и ценности.

Структурният модел на задължителното училищно географско образование е $4+2=6$.

Гарант за усвояването на учебното съдържание по география, за продължаване и развитие на географската куртура на учениците до втория гимназиален клас включително във Федерация Босна и Херцеговина е въведеното задължително образование до навършване на 18 годишна възраст.

Важно място в училищното географско образование е отделено на прилагане на патриотичния принцип, принципа на проблемност, прилагането на информационно-комуникационните технологии в учебния процес, принципа на толерантност и хуманност, насърчаване на националната и културна идентичност, и етичните ценности.

Учебното съдържание по география е носител и развива логическото, абстрактното и критичното мислене у учениците. Обучението по география е поставено на основата на точното и конкретно (по програмни единици и теми) прилагане на практическата работа в учебния процес.

Учебната програма определя изисквания и за учителите по география - самостоятелна интерпретация на съвременните физични и обществено-географски процеси и явления на местно, регионално и глобално ниво, причините и последиците от въздействието върху околната среда. Самостоятелна интерпретация се изисква от учителите и за съвременните регионално-географски особености по континенти, страни и региони на света, политико-географските и геостратегическите проблеми и отношения в света. Учителите са задължени да планират и използват съвременни методи и средства на обучение.

Изследването на училищното географско образование в друга страна обогатява същността на сравнителното географско образование, а познаването на чуждестранният опит има значение за теорията и практиката на сравнителното географско образование. Познаването на географското училищно образование на друга страна, нейните образователни явления и процеси дава възможност за сравняване със собствените процеси и явления на образователната система и конкретно с обучението по география, което

води и към усъвършенстване на географското образование, подпомага вземането на решения в областта на образователната политика.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон за средно образование, Федерация Босна и Херцеговина - <http://mon.ks.gov.ba/>.
2. Основен учебен план за гимназия, Федерация Босна и Херцеговина - <http://mon.ks.gov.ba>.
3. Рамков закон за основно и средно образование, Федерация Босна и Херцеговина - <http://www.mcp.gov.ba/>.
4. Учебен план и програма за гимназия по География/Землеописание, Кантон Сараево, 2016 - <http://mon.ks.gov.ba>.
5. Учебен план и програма за основно училище по География/Землеописание, Кантон Сараево, 2016 - <http://mon.ks.gov.ba>.
6. Учебен план на деветгодишното основно училище, Федерация Босна и Херцеговина - <http://mon.ks.gov.ba>.

ВЪПРОСЪТ ЗА УЧИТЕЛСКИТЕ ЗАПЛАТИ ПРЕЗ 1905 Г. И ПОЛИТИЧЕСКАТА РЕАКЦИЯ НА НАРОДНОЛИБЕРАЛНАТА ПАРТИЯ

Докторант Мариан Георгиев

The issue of teachers' salaries in 1905 and the policy response to the Popular Party

Marian Georgiev

Abstract: Minister of Education in the cabinet of the gen. Racho Petrov became prof. Ivan Shishmanov. Unbooked party, one of the authors of the Act on Public Education, he was greeted with sympathy by the Bulgarian teachers. The law itself increases the requirements for initial qualification of teachers. The regular teacher must have completed pedagogical school has taken one year after completion of the state exam to obtain a teaching qualification. High demands are not supported by a corresponding charge.

Key words: prof. Ivan Shishmanov, Bulgarian teachers, teaching qualification, charge

От май 1903 г. България навлиза в един от най-съзидателните си етапи в своя духовно-политически живот. Настъпва времето на т. нар. Втори стамболовистки режим. В периода от 6 май 1903 г. до 8 януари 1908 г. стамболовистите (народнолибералната партия) са опора¹ на четири кабинета, председателствани съответно от ген. Рачо Петров, Димитър Петков, Димитър Станчов и д-р Петър Гудев.

Подобно на първото си управление, стамболовистите прилагат интензивна законодателна дейност. Още в края на 1903 г. се прилага европейската система на косвените данъци, приет е закон за разработването на общинските мери. Обемът на производството в селското стопанство нараства значително, а земеделските каси се централизират в банкова институция. През 1904 г. е въведена нова митническа тарифа, през същата година се приема Закон за особата, последван от увеличаването на цивилната листа на княза. На следващата година влиза в сила нов Закон за насърчаване на местната промишленост и търговия и за търговско-индустриалните камари. Подписва се договор за митнически съюз със Сърбия, по-изгодни стават условията в търговските спогодби, сключени с Русия, Германия, Англия, Франция, Турция и Румъния.

Преустройство се осъществява във въоръжените сили и съдебната власт, териториално-селищното развитие, транспортът и строителството. В социалноосигурителната сфера е въведена модерна здравна политика, подобрява се медицинското обслужване, популяризира се битовата хигиена.

На 30.XII.1903 г. е приет Закон за опазване на общественото здраве, а на 22.01.1905 г. – Закон за защита на детския и женски труд, с който България се нарежда сред най-напредналите като законодателство държави в света. Каква обаче е политиката на Народнолибералната партия в областта на образованието и в частност към учителското съсловие? Продължавайки традицията, кабинетът показва засилен интерес към просветното делоⁱⁱ. Още в приетия на 16-18 ноември 1899 г. Устав на Народно-либерална партияⁱⁱⁱ се заявява, че тя „... ще заляга за осъществяването на такива реформи, които най-много отговарят на нуждите на стратегията в културно, промишлено и търговско отношение ...” В програмата на партията от 1911 г. вече има отделен раздел „Просветителна политика”.

Министър на народното просвещение в кабинета на ген. Рачо Петров става проф. Иван Шишманов. Партийно неангажиран, един от авторите на Закона за народното просвещение, той е посрещнат със симпатии от българското учителство. Самият закон повишава изискванията към ценза на първоначалните учители. Редовният учител трябва да е завършил педагогическо училище, да е положил една година след завършването държавен изпит за получаване на учителска правоспособност. Високите изисквания обаче не са подкрепени със съответстващо заплащане. Същият документ регламентира годишните заплати на учителите, като възнаграждението на редовните педагози, назначени в градовете, е по-високо от това на работещите в селата. Три години по-късно заплатите се увеличават, като учител с първа степен в град получава 1800 лв. годишно, а педагог със същия ценз в село – 1500 лв. годишно. Възнагражденията на временно назначените са съответно 1020 лв. и 840 лв.^{iv} През 1899 г. поради финансова криза са намалени заплатите на учителите и чиновниците като това положение спрямо работещите в училищата е запазено до 1903-1904 г. Законът за народното просвещение определя, че държавата поема изплащането на 2/3 от учителските заплати, а за общината остава 1/3. През първите осем месеца от календарната година държавата изплаща възнагражденията, а от септември до декември сумата се дава от общините. Преподавателите наричали това време „гладни месеци”. Затова през 1903 г. в доклада си до княз Фердинанд министър Иван Шишманов обещава, че ще се старее да се включат изцяло в държавния бюджет средствата за изплащане заплатите на учителите от основните общински училища^v.

Политически необвързан, виден интелектуалец и човек със широк кръгзор, професор Шишманов предлага една широкомащабна платформа за реформи във всички области. Тя предвижда законодателна инициатива, увеличаване на образователния бюджет, отделяне на средства за наука и култура, но се появява сериозен спор между Учителския съюз и новия министър. Той се дължи на недостатъчните според съюза мерки за финансово осигуряване на учителското съсловие.^{vi} Третият конгрес на

Българския учителски съюз, проведен през 1904 г., настоява държавата да изплаща целите заплати на учителите. В резултат на това през ноември представители на комитета поднасят писмена молба до министъра да внесе в Народното събрание предложение за узаконяване на тяхното искане. Третият конгрес на Съюза на класните учители също отделя съществено внимание на въпроса за урегулиране положението на някои категории учители като се посочва, че това е условие за сътрудничество между Съюза и министерството.

В началото на 1905 г. министър Иван Шишманов е подложен на силен натиск от страна на професионалните съюзи за удовлетворяване на материалните им искания. Въпреки личните си виждания той не може да направи предложение за увеличение на заплатите, но в XIII Обикновено народно събрание е внесен законопроект за изплащане целите заплати на учителите от държавата. Съображенията на министъра са, че нередовното изплащане на учителските заплати, при техния малък размер, не може да осигури на учителя спокойствието, което му е необходимо, за да достигне задоволителни за обществото резултати.

Професорът търси подкрепа за законопроекта в средите на Народнолибералната партия. Среща я в лицето на партийния лидер Димитър Петков, човек „ със здрав практичен ум”.^{vii} В този момент Димитър Петков е министър на вътрешните работи, а ръководството на това министерство от самия лидер на партията означава фактическото притежание на властта и средство за приобщаване на безпартийните министри. Още в началото на управлението на Народнолибералната партия той се стреми да внушава на колегите си сплотеност пред важните и сложни вътрешни и външнополитически проблеми.^{viii} Затова и подкрепя Иван Шишманов както за внесения законопроект, така и за идеите за строителство на повече и по-модерни училищни сгради. Изготвен е Правилник за прилагане на закона за изплащане на заплатите на учителите. Въз основа на Правилника държавата погасява учителските заплати по реда, по който те се изплащат и на държавните чиновници от другите министерства. Фиксира се сумата, която трябва държавата да внесе вместо определена община. Сумата е 400 лв. годишно за всеки учител, а в последствие държавата си удържа разхода от съответните общински данъци. С това законоположение се поставя край на „ гладните месеци” и униженията на най-ниско платената част от българската интелигенция^{ix}.

Същевременно се дава възможност на преподавателите да повишават своята квалификация. На всички желаещи да усъвършенстват френски и немски език е разрешено да прекарват лятната ваканция в Германия и Франция. Това дава възможност на над 250 учители^x да специализират в чужбина. Всичко това се реализира благодарение на политическата реакция на Народнолибералната партия, която подкрепя безпартийния министър за

по-голям бюджет на просветното министерство.

През пролетта на 1905 г. Управителният съвет на Съюза на класните учители поднася на министъра протест във връзка с неизпълнение на обещанията за осигуряване на онеправданите учители. Протестът е необичаен за политическите нрави в България и е първата от подобен род акция на българското учителство^{xi}. През лятото на същата година се разраства движението на онеправданите учители в средните училища. То достига своя връх на събора, който е свикан през август същата година и обхваща новоназначените учители. Съборът взема решение тази категория учители да се степенуват без изпит като това на практика означава, че техните заплати се изравняват с тези на дипломираните с държавен изпит учители. Четвъртият конгрес на Съюза на класните учители не усвоява решението на събора. Казусът е свързан с непоследователните разпоредби на Закона за народното просвещение от 1891 г., според който учителите в средните училища трябва да са завършили курс във висше учебно заведение и се назначават за „временни”, а след полагане на държавен изпит се признават за редовни третостепенни. Учителите, които не са завършили висше учебно заведение и имат по-малко от пет години стаж, също се назначават за „временни”, а учителите с повече от петгодишен стаж задържат степента си и я повишават през пет години. Всъщност учители без необходимия ценз с по-малко от пет години стаж запазват заплатите си, с които ги е заварил законът – учител I степен получава 4560 лв. годишна заплата, II степен – 3600 лв., III степен – 3000 лв. По някои предмети се назначават и волнонаемни, на които се заплаща месечно или на час, като тяхната заплата не може да бъде по-голяма от 2400 лв. годишно.

Всички тези събития определят политическото отношение на стамболовистите, които подкрепят министър Иван Шишманов в усилията му за прокарването на нов просветен закон. Документът е обнародван в Държавен вестник на 23.02.1906 г., а компромисните му разпоредби засягат материалното положение на учителите, тъй като се дава възможност основни учители да преподават в горен курс на основното училище. По този начин се решава въпросът за набиране на персонал в горния курс и се дава възможност на основните учители да се развиват и да увеличават заплатата си.

В своята монография „България във външната политика на Австро-Унгария 1898-1912 г.” проф. Радослав Мишев определя Княжество България като „водещата тогава централна балканска държава”^{xii}. А в книгата си „Години на демокрация” проф. Андрей Пантев пише: „Активното законодателство на Втория стамболовистки режим извежда окончателно България от балканската периферия”^{xiii}. Част от него е и Законът за народното просвещение, донякъде инспириран и предизвикан от учителската гилдия.

ЛИТЕРАТУРА

- ⁱ **Палангурски, М.** Държавно-политическата система на България (1879-1919). ВТ, Слово, 1995, с. 77.
- ⁱⁱ **Палангурски, М.** Нова история на България. Княжеството. С., Сила, 2013, с. 269.
- ⁱⁱⁱ Програми, програмни документи и устави на буржоазните партии в България (1879-iv1918). Съставители: **Веска Николова и Димитър Саздов.** С., Наука и изкуство, 1992, 95-103.
- ^v **Колев, Й.** Българската интелигенция 1878-1912. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 121.
- ^{vi} **Шишманов, И.** Основите на училищната ми политика и бюджетът за 1904. С., 1977, с. 487.
- ^{vii} **Георгиев, Б.** Парламентарната опозиция и вътрешната политика на българските правителства (август 1887 – януари 1908). Шумен, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 2014, с. 551.
- ^{viii} **Станев, Н.** История на нова България 1878-1941. С., Издателски център „Иван Вазов“, 1992, с. 110.
- ^{ix} **Попов, Ж.** Бурният живот на Димитър Петков. С., Издателство на Министерство на отбраната „Св. Георги Победоносец“, 1998, с. 134.
- ^x **Манафова, Р.** Интелигенция с европейски измерения. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1994, с. 216.
- ^{xi} **Ангелова, Р.** Нова българска история. В. Търново, Фабер, 2008, с. 213.
- ^{xii} **Радева, М.** Културната политика на българската буржоазна държава 1885-1908. С., Наука и изкуство, 1982, с.148.
- ^{xiii} **Мишев, Р.** България във външната политика на Австро - Унгария 1898-1912 г. В. Търново, Университетско издателство „Свети свети Кирил и Методий“, 2004, с. 166.
- Пантев, А.** Години на демокрация? С., Едем 21, 1992, с.109.

СЧЕТОВОДНАТА НОРМАТИВНА УРЕДБА ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ПРАКТИКАТА (РЕЗУЛТАТИ ОТ АНКЕТНО ПРОУЧВАНЕ)

Ас. д-р Галя Георгиева

Abstract: The present development presents the results from the questionnaire survey amongst practicing accountants. It was implemented within the research project „Challenges of the new accounting legislation" of the Research Institute at the D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov. It aims at investigate the attitudes, opinions, expectations and preferences of practicing accountants concerning the changes in the accounting regulatory framework, the method of their representation in the scientific publications and the required knowledge, which the graduate students must have in order to be successful in their practice.

Descriptors: accounting regulatory framework; questionnaire survey; scientific publications; knowledge; skills.

Увод

В основата на последните промени, настъпили в счетоводната нормативна уредба са изискванията заложи в *Директива 2013/34/ЕС на Европейския парламент и на Съвета*³⁷. Транспонирането им в законовите и подзаконовите актове на държавите-членки трябваше да стане в определен срок (до 20 юли 2015 г.), а да се прилагат от 01.01.2016 г. За нашата страна тези нормативни актове са Законът за счетоводството и счетоводните стандарти.

В настоящата разработка са представени резултатите от извършено анкетно проучване сред практикуващи счетоводители. То се проведе през месеците Април и Май 2016 г. От подготвените и разпространени 120 броя анкетни карти, състоящи се от 12 въпроса, са попълнени 89 броя.

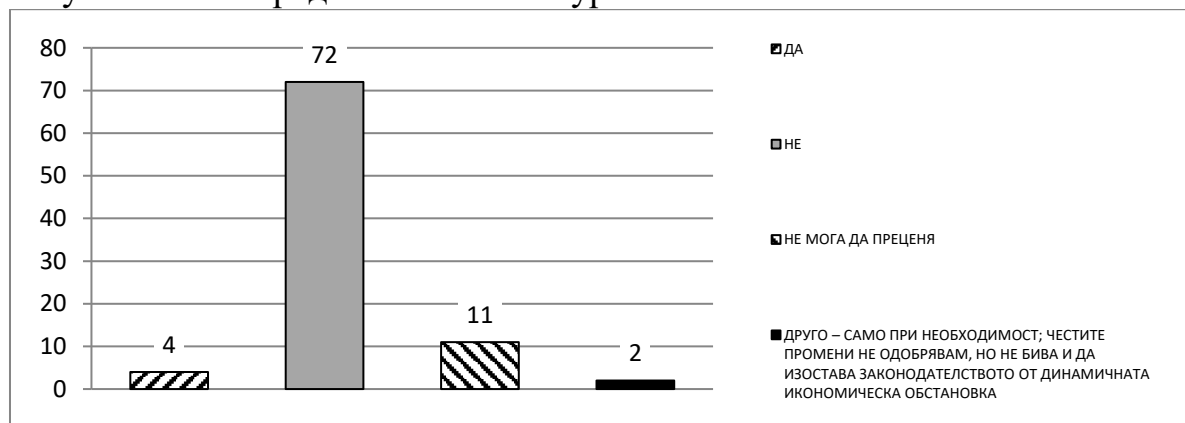
Целта на изследването е да се проучи мнението на практикуващите счетоводители относно състоянието на счетоводната нормативна уредба, предпочитаният начин за представяне на новите моменти в научните публикации, както и базисните знания и умения, които следва да притежават дипломираните студенти за успешна реализация в практиката. Резултатите могат да послужат за открояване на пропуските и съществуващите проблеми в упоменатите по-горе насоки, в следствие на което да се предприемат стъпки за отстраняването им.

³⁷ ДИРЕКТИВА 2013/34/ЕС НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ПАРЛАМЕНТ И НА СЪВЕТА от 26 юни 2013 година относно годишните финансови отчети, консолидираните финансови отчети и свързаните доклади на някои видове предприятия и за изменение на Директива 2006/43/ЕО на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Директиви 78/660/ЕИО и 83/349/ЕИО на Съвета // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32013L0034>

Резултати от изследването

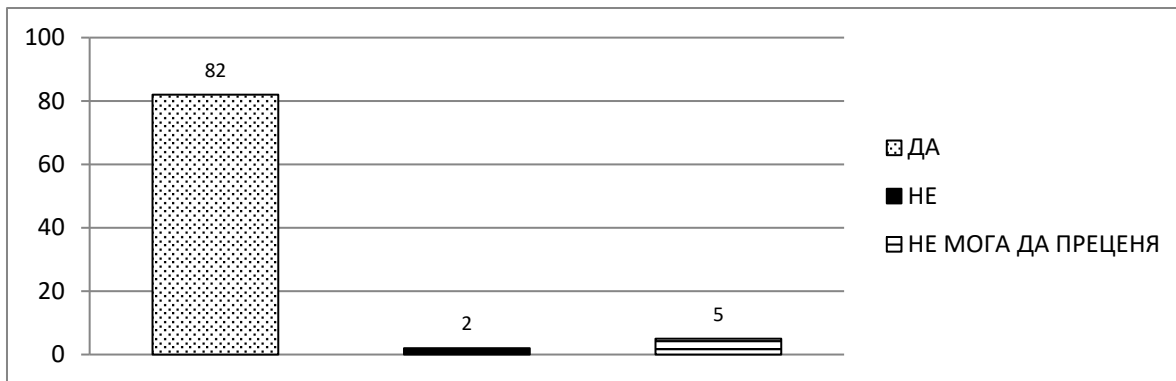
Първата група от въпроси, включени в анкетната карта е насочена към изследване мнението на практикуващите счетоводители относно промените и изискванията на счетоводната нормативна уредба.

На въпросът „Одобряване ли честите промени в счетоводното законодателство“? седемдесет и двама от всички анкетирани счетоводители отговарят отрицателно. Четирима – одобряват, единадесет – не могат да преценят, а двама посочват друг отговор: само при необходимост; честите промени не одобрявам, но не бива и да изоставя законодателството от динамичната икономическа обстановка. Следователно счетоводната нормативна уредба трябва да се актуализира, но не и толкова често, което може да се постигне посредством предварително обсъждане и анализиране на проблемните моменти с представители на практиката и на научни организации за достигане до оптимален вариант на нормативните текстове. Резултатите са представени на Фигура 1.

Фигура 1. *Одобрение на честотата на промените в счетоводната нормативна уредба*

Изразеното мнение по-горе се потвърждава от отговорите на следващия въпрос включен в анкетната карта, а именно „Смятате ли, че е необходимо предстоящите промени в счетоводното законодателство предварително да се обсъждат с представители на практиката и с научни работници в областта на счетоводството?“. Резултатите са категорични – осемдесет и двама от всички анкетирани счетоводители, изразяват мнение, че е добре да се въведе такава практика. Двама – не смятат, че са необходими такива обсъждания, а петима – не могат да преценят. Може да се направи извода, че за достигане до възможно най-благоприятен текст на нормативните актове е необходимо заложените в тях изисквания да се разгледат от повече гледни точки. (вж. Фигура 2)

Фигура 2. *Необходимост от предварително обсъждане на промените в счетоводната нормативна уредба с представители на практиката и с научни работници в областта на счетоводството*

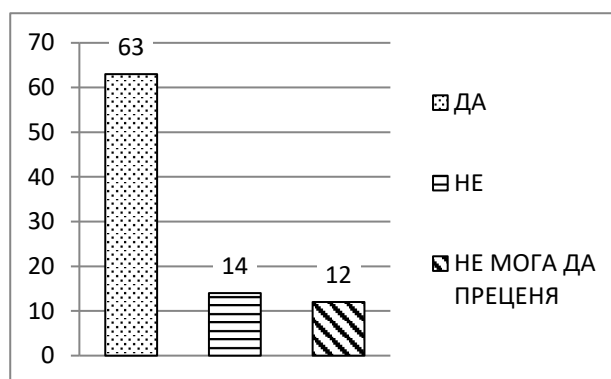
По-голям дял от анкетиранияте счетоводители (петдесет и осем) не могат да преценят дали част от текстовете на Закона за счетоводството в сила от 01.01.2016 г. са в противоречие с изискванията на някои от счетоводните стандарти. Деветнадесет счетоводителя отговарят категорично, че не са доловили наличие на противоречия. Само дванадесет са забелязали наличието на такива. Обяснението, което може да се даде за тези резултати е ангажираността на практикуващите счетоводители с текущата работа. Те нямат необходимото време и възможност за кратък период да се запознаят и да осмислят честите и многобройни изменения, които претърпява счетоводната нормативна уредба. Следователно промени следва да се правят, но регулярно, т.е. за кратък период те бива да са многобройни и радикални. От счетоводителите установили, че съществуват противоречия в текстовете на Закона за счетоводството и изискванията на счетоводните стандарти, само четирима правят уточнение. Посочили са, че те са относно изискванията за прилагане на едностранното счетоводство, изготвянето на отчета за приходите и разходите и в някои от изискванията на Счетоводен стандарт 1 *Представяне на финансови отчети*.

Резултатите са представени на Фигура 3.

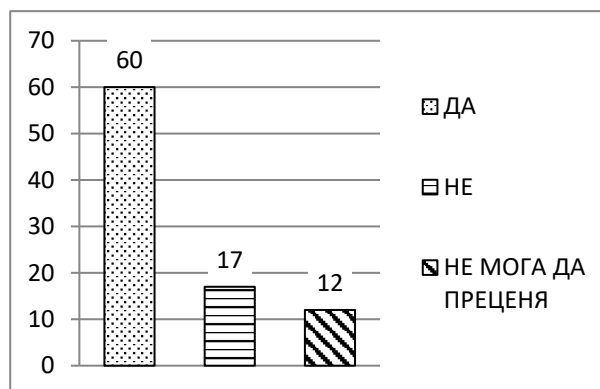
Фигура 3. *Наличие на противоречия в текстовете на Закона за счетоводството и изискванията на някои счетоводни стандарти според практикуващите счетоводители*

Въпреки незабелязаните конкретни противоречия в текстовете на счетоводната нормативна уредба, практикуващите счетоводители смятат, че са на лице несъвършенства. На въпроса „Необходимо ли е да се усъвършенства счетоводната нормативна уредба?“ шестдесет и трима, от всички анкетираните счетоводители, отговарят положително. Четиринадесет изразяват мнение, че не е необходимо, а дванадесет – не могат да преценят. (вж. Фигура 4) Изводът, до който водят резултатите е необходимост от влагане на повече усилия и ресурси в тази насока, за да се изгладят съществуващите грапавини.

Фигура 4. *Необходимост от усъвършенстване на счетоводната нормативна уредба според практикуващи счетоводители*

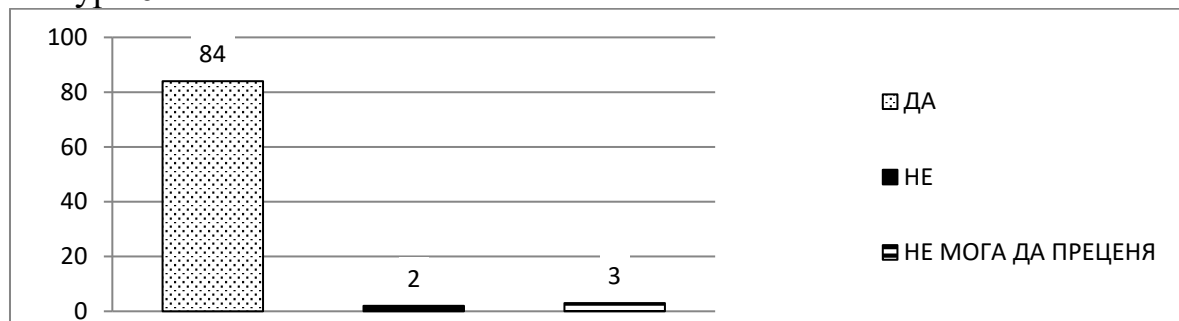
Чрез анкетното проучване се допитахме до мнението на практикуващите счетоводители относно необходимостта от изглаждане на различията в изискванията на аналогичните национални и международни счетоводни стандарти. Шестдесет от всички анкетираните отговарят положително, седемнадесет – отрицателно, а дванадесет – не могат да преценят. Следователно трябва да се насочи внимание в тази насока и там, където е възможно изискванията на националните да се уеднаквят с тези, заложи в аналогичните им международни счетоводни стандарти, приети за приложение в Европейския съюз. Наличието на подобни различия утежняват счетоводната практика. Резултатите са представени на Фигура 5.

Фигура 5. *Необходимост от уеднаквяване на изискванията, заложи в аналогични национални и международни счетоводни стандарти, според практикуващи счетоводители*

На въпроса „Необходимо ли е при промяна в Националните счетоводни стандарти след нормативния текст на всеки стандарт да има и примери, които да подпомогнат ползвателите им в тяхната работа?“ счетоводителите от практиката отговарят почти еднозначно. Осемдесет и четирима от всички анкетираните приемат безрезервно подобна идея, двама – не я приемат, а трима – не могат да преценят. Резултатите определено насочват към извода, че следва да се помисли в такава насока. Подобна

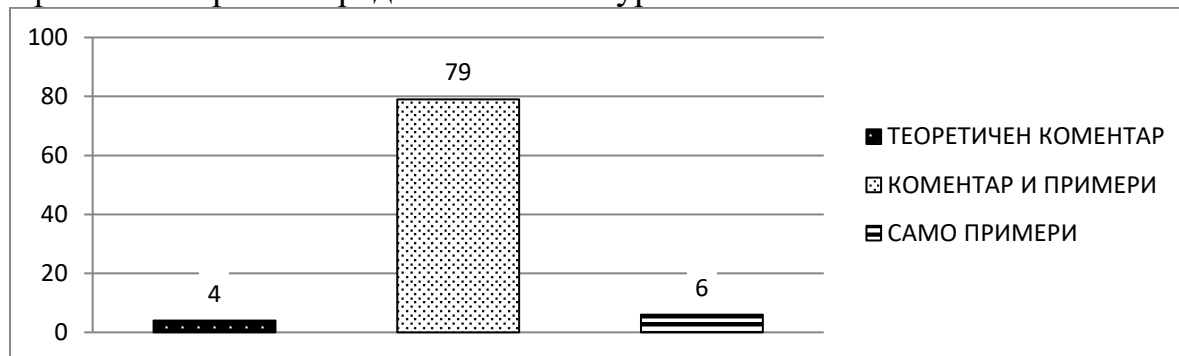
практика би улеснила както тълкуването, така и приложимостта на счетоводните стандарти, което е предпоставка за намаляване на счетоводните грешки, допуснати в резултат на неправилно тълкуване на нормативни текстове. В абсолютни стойности отговорите са представени на Фигура 6.

Фигура 6. *Необходимост от включване на практически примери след нормативния текст на всеки Национален счетоводен стандарт*

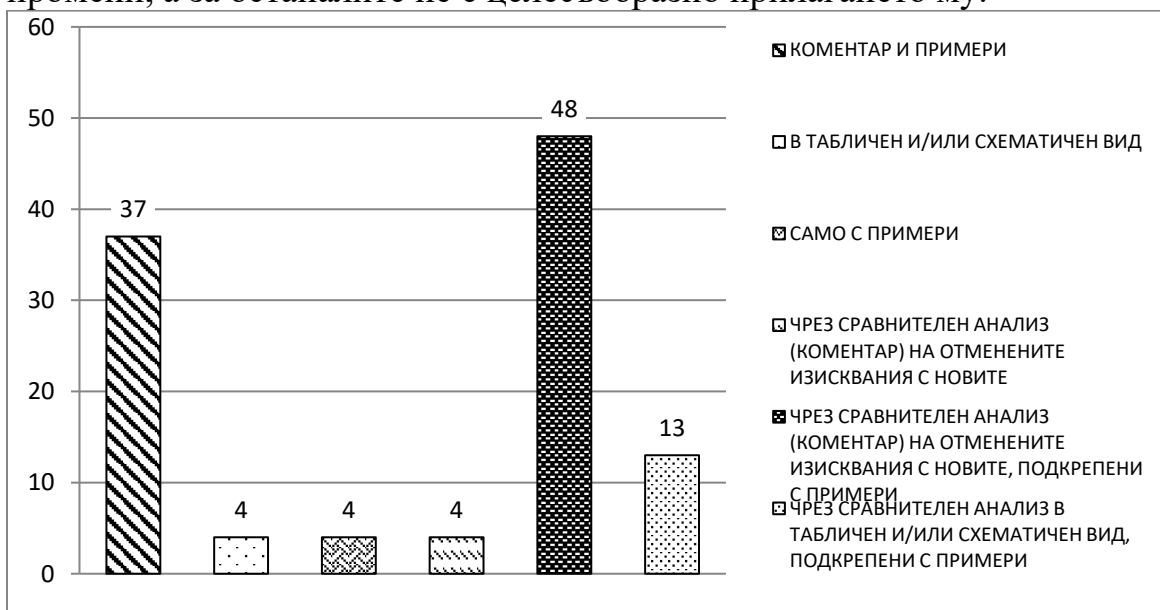
Втората група от въпроси, включени в анкетната карта, са насочени към изследване предпочитанията на практикуващите счетоводители относно съдържанието и структурата на публикациите на академичната общност по теми свързани със счетоводната нормативна уредба. Целта е да се добие представа за мнението и очакванията на счетоводителите, за да им е полезна научната продукция.

Единият от въпросите, включен в тази група е с по-общ характер. Чрез него се изследва предпочитаният начин за представяне на изискванията на счетоводната нормативна уредба в публикациите на научните работници. Седемдесет и девет от анкетираните счетоводители смятат за целесъобразно изискванията да се представят чрез коментар, подкрепен с примери. Незначителен е броят на тези, изразили мнение, че са привърженици само на теоретичен коментар, а шестима – само чрез примери. Резултатите са основание да се направи заключение, че практикуващите счетоводители предпочитат в научните разработки да е на лице балансираност между коментар на изискванията и практическото им приложение. Постигнатият ефект от въпроса е представен на Фигура 7.

Фигура 7. *Предпочитан начин за представяне на изискванията на счетоводната нормативна уредба в публикациите на научните работници*

Другият въпрос, насочен към изследване изискванията на практикуващите счетоводители към научните разработки, е с по-конкретен характер. Адресиран е към проучване на предпочитания начин за представяне на *настъпилите промени* в изискванията на счетоводното законодателство. За улеснение на анкетиранията са предложени няколко готови отговора, както и възможност да направят собствено предложение. Най-много – четиридесет и осем счетоводителя – са изразили мнение, че предпочитат настъпилите промени да се представят в научните трудове чрез сравнителен анализ (под формата на коментар) на отменените изисквания с новите, задължително подкрепени с примери. Тринадесет са на същото мнение, но предпочитат сравнителният анализ да бъде представен в табличен и/или схематичен вид. Тридесет и седем одобряват да се посочат само новите моменти в нормативната уредба чрез коментар и примери. Значително по-малко са счетоводителите, които предпочитат и други начини за представяне на новите моменти в счетоводната нормативна уредба (вж. Фигура 8). Никой от анкетиранията не намира за удачно новите моменти да се посочат само чрез теоретичен коментар, както и никой не прави собствено предложение за начин на показване на промените в счетоводната нормативна уредба в научните публикации. Броят на отговорите е повече от този на анкетиранията счетоводители, тъй като някои от тях са изразили предпочитание към повече от един начин за представяне на промените в счетоводната нормативна уредба. Може да се обобщи, че като цяло се привилегирова наличието на примери в научните разработки, т.е. практическата насоченост на проблема, като по-голяма част са склонни да се използва сравнителният анализ за представяне на настъпилите промени, а за останалите не е целесъобразно прилагането му.

Фигура 8. Предпочитан начин за представяне на настъпилите промени в счетоводното законодателство в научните публикации

С оглед на представените по-горе резултати може да се изведе заключението, че научните работници следва да се съобразят с очакванията на счетоводителите от научната им продукция, от една страна – за да са им полезни, а от друга – публикациите да добият по-голяма популярност и практическо приложение.

Последната група от въпроси, включени в анкетната карта, са насочени към изследване мнението на практиката, относно знанията и уменията по счетоводство, които следва да притежават дипломираните студенти за успешен старт в кариерата.

С цел изследване благоразположението на практикуващите счетоводители да въведат обучаваните студенти в практическите проблеми, свързани с прилагането на счетоводното законодателство в анкетната карта бе включен и въпроса „Проявявате ли интерес и смятате ли, че ще е полезно за учащите студенти и за преподавателите организирането на срещи за коментиране на изискванията на счетоводното законодателство?“. Отговорилите положително са седемдесет и един, отрицателно – десет, а осем – не могат

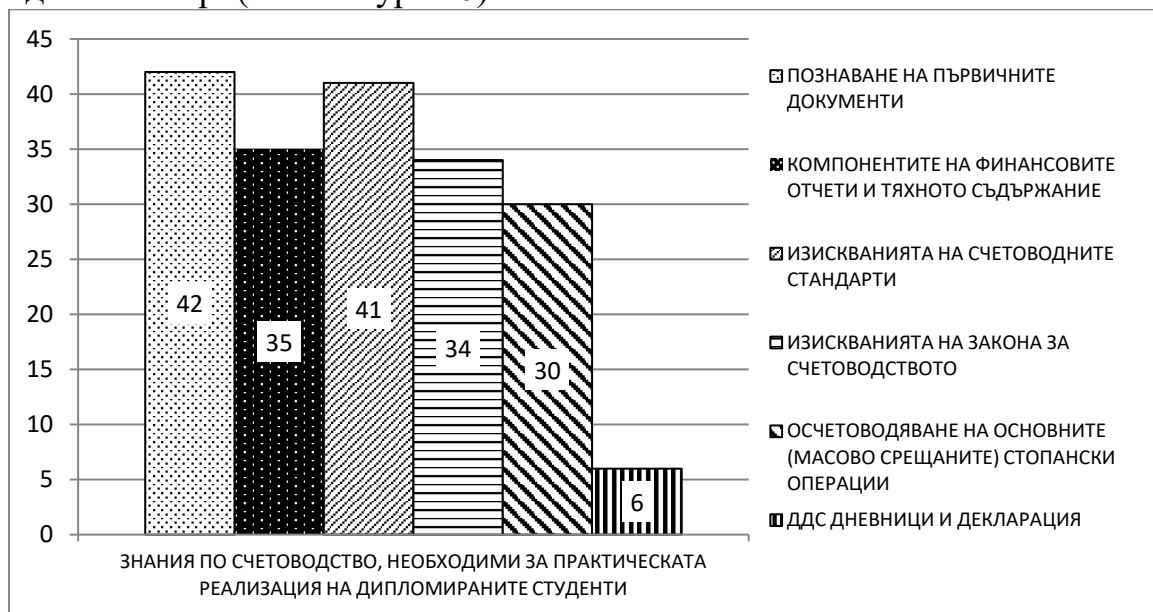
да преценят. На база на получените резултати може да се направи заключението, че практикуващите счетоводители са склонни да подпомагат учебната дейност във висшите училища. Готовността им за активно участие в учебния процес е изключително важен момент, който не следва да се пренебрегва. Напротив, трябва да се използва тази възможност и все по-често да се организират работни срещи със студенти и преподаватели, както и водене на лекции и семинарни занятия с участието на практикуващи счетоводители. Резултатите са представени на Фигура 9.

Фигура 9. Заинтересованост на счетоводителите към провеждане на срещи със студенти и преподаватели за коментиране на изискванията на счетоводното законодателство

За да се добие представа за изискванията на практиката относно знанията на дипломираните студенти, необходими за успешен старт в кариерата, се допитахме до мнението на счетоводителите. За съответния въпрос, включен в анкетата, са предложени няколко конкретни отговора, като е дадена възможност да се изрази и собствено мнение. От всички анкетираните, най-много – четиридесет и двама – са посочили, че за реализацията на студентите като млади специалисти в областта на счетоводството е необходимо да познават първичните документи. Четиридесет и един смятат, че е целесъобразно да се познават изискванията

на счетоводните стандарти. Тридесет и пет са на мнение, че дипломираните студенти трябва да знаят компонентите на финансовите отчети и тяхното съдържание. Тридесет и четири са счетоводителите, изразили становище, че за успешен старт в кариерата е необходимо да се познават изискванията на Закона за счетоводството. Тридесет смятат, че са от значение знанията за осчетоводяване на основните (масово срещаните) стопански операции. Незначителен (шест) е броят на счетоводителите, които са на мнение, че основополагащи знания за начало на счетоводната кариера са тези, свързани с дневниците и декларацията по Закона за данък върху добавената стойност³⁸. Сборът от посочените по-горе резултати надхвърля броя на анкетираните счетоводители, тъй като част от тях са посочили повече от един отговор. (вж. Фигура 10)

Фигура 10. Знания по счетоводство, които дипломираните студенти трябва да притежават, за да имат шанс за успешен старт в кариерата Законът за счетоводството³⁹ регламентира предприятията да „осъществяват текущото счетоводно отчитане на основата на документална обосновааност на стопанските операции и факти при спазване изискванията за съставянето на документи по този закон.“⁴⁰ Това провокира включването на следния въпрос в анкетната карта – „За успешната реализация на

Фигура 11. Умението за работа с документи, като фактор за успешна реализация на студентите в практиката

³⁸ Закон за данък върху добавената стойност. В сила от 01.01.2007 г. Обн. ДВ, бр.63 от 4 Август 2006 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр.60 от 2 Август 2016г. // <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2135533201>

³⁹ Закон за счетоводството. В сила от 01.01.2016 г. Обн. ДВ, бр. 95 от 08.12.2015 г.

⁴⁰ Закон за счетоводството. В сила от 01.01.2016 г. Обн. ДВ, бр. 95 от 08.12.2015 г., чл. 3, ал. 3.

студентите в практиката допринася ли *умението* за работа с първични счетоводни документи?“. Анкетираните счетоводители отговарят почти еднозначно. Осемдесет и двама посочват, че *умението* за работа с документи е ключов фактор за успешна реализация на студентите в практиката. Само пет отговарят отрицателно, а двама – не могат да преценят. (вж. Фигура 11)

Анализирайки резултатите от отговорите на последните два въпроса е видно, че за успешен старт в счетоводната кариера е необходимо най-вече дипломираните студенти да притежават както знания, т.е. да познават първичните счетоводни документи, така и умения за работа с тях. Тези резултати следва да се вземат под внимание при разработване на учебните планове и учебните програми по отделните счетоводни дисциплини.

Заклучение и изводи

В резултат на проведеното изследване за вижданията, мненията, очакванията и предпочитанията на практикуващите счетоводители относно промените в счетоводната нормативна уредба, начина за представянето им в научните публикации и знанията, които следва да притежават дипломираните студенти, за успешна реализация в практиката могат да се направят следните конкретни изводи:

- ✓ Счетоводната нормативна уредба е редно да се актуализира, но не и толкова често, което може да се постигне посредством предварително обсъждане и анализиране на проблемните моменти с представители на практиката и на научните организации за достигане до оптимален вариант на нормативните текстове;
- ✓ Практикуващите счетоводители нямат необходимото време и възможност за кратък период да се запознаят и да осмислят честите и многобройни промени, които претърпява счетоводната нормативна уредба. Следователно промени следва да се правят, но регулярно, т.е. за кратък период те не бива да са многобройни и радикални;
- ✓ Необходимо е усъвършенстване на счетоводното законодателство, което може да се постигне чрез влагане на повече усилия и ресурси в тази насока, за да се изгладят съществуващите граповини;
- ✓ Практикуващите счетоводители изразяват мнение, че там където е възможно следва да се изчистят различията в изискванията на аналогичните национални и международни счетоводни стандарти. Следователно трябва да се насочи внимание в тази насока, тъй като наличието на подобни различия утежняват счетоводната практика;
- ✓ Анкетираните счетоводители приемат за удачно след нормативния текст на отделните национални счетоводни стандарти да се включат практически примери, което е предпоставка да се помисли в такава насока. Подобна практика би улеснила както тълкуването, така и приложимостта на счетоводните стандарти;

- ✓ В научните разработки следва да е на лице балансираност между коментар на изискванията на счетоводната нормативна уредба и практическото им приложение, за да са в помощ на счетоводителите;
- ✓ Привилегирова се наличието на примери в научните разработки, посветени на настъпили промени в счетоводната нормативна уредба, като предпочитанията са отменените и новите изисквания да се представят чрез сравнителен анализ;
- ✓ Практикуващите счетоводители са склонни да подпомагат учебната дейност във висшите училища, чрез активно участие при организирането на работни срещи със студенти и преподаватели, водене на лекции и семинарни занятия;
- ✓ За успешен старт в счетоводната кариера дипломираните студенти е необходимо да притежават както знания, т.е. да познават първичните счетоводни документи, така и умения за работа с тях. Тези резултати следва да се вземат под внимание при разработване на учебните планове и учебните програми по отделните счетоводни дисциплини.

В заключение може да се направи извода, че мнението на практикуващите счетоводители относно промените в счетоводната нормативна уредба, начинът за представянето им в научните публикации и минималните знания и умения на дипломираните студенти, необходими за успешен старт в кариерата, следва да се вземе под внимание. Практиката трябва да е основен двигател както при бъдещи промени в нормативната уредба, така и при усъвършенстване на учебния процес във висшите училища.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Директива 2013/34/ес на Европейския парламент и на Съвета от 26 юни 2013 година относно годишните финансови отчети, консолидираните финансови отчети и свързаните доклади на някои видове предприятия и за изменение на Директива 2006/43/ЕО на Европейския парламент и на Съвета и за отмяна на Директиви 78/660/ЕИО и 83/349/ЕИО на Съвета // <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=celex%3A32013L0034>
2. Закон за данък върху добавената стойност. В сила от 01.01.2007 г. Обн. ДВ, бр.63 от 4 Август 2006 г., посл. изм. и доп. ДВ, бр.60 от 2 Август 2016г. // <http://www.lex.bg/laws/ldoc/2135533201>
3. Закон за счетоводството. В сила от 01.01.2016 г. Обн. ДВ, бр. 95 от 08.12.2015 г.

---ФИЛОСОФСКИ ОПИТИ---

ВИТГЕНЩАЙН: ПРАВИЛАТА КАТО УСЛОВИЯ ЗА ВЪЗМОЖНОСТ – АРТИКУЛИРАНЕТО НА ЕЗИКОВИ ИГРИ

Деница Желязкова

Abstract: The idea to compare language with reference to the game and Ludwig Wittgenstein's "Philosophical Investigations". Wittgenstein looks at the language game as a form of life. The concept of language games, among which are available family resemblances, set a different point of view from. Similarly it could be regarded communication and it's modern aspects. The examination is based on the concept of Wittgenstein about language games and focuses on the diversity of form of dialogues, arguing that the meaning of words is a question of their use of language. Earlier, in logical-philosophical treatise, Wittgenstein maintains the opposite view. According to him the meaning of a word is not in use. What are the languages game?

Key words: philosophy, language, language game, form of life, rule, community, logical form.

Въведение:

С настоящия текст имам намерение да разгледам правилата, като стоящи в основата на всяка игра. В началото е важно да отговоря на два въпроса: Може ли едно и също правило да се следва повече от веднъж? Вторият въпрос, който е свързан с първия е: Може ли дадено правило да се следва само от един човек ?

Моят отговор е, че е възможно едно и също правило да се следва повече от веднъж, в различни игри. Задължително е обаче да се следва от повече от един човек, тъй като правилото функционира, като регулатив на играта, едва споделено в общност. Независимо, колко пъти играта ще промени правилата си и за колко дълго време те ще останат легитимни, важно е играейки да се разбираме, било то вербално или невербално. Правилата на повечето игри ни задължават да играем заедно. Езиковите игри са конкретен пример за това. Споделената игра, „играта с езика“, ни дава възможност да общуваме. Правилата на езиковите игри функционират като форми, които предпоставят нашите изказвания.

С цел да се аргументирам, мисля да се обърна към Витгенщайн и неговите два основни творчески периода. Чрез оглеждането на *Философски изследвания* в *Логико- философски трактат*, бихме могли да достигнем до удовлетворяваща ни степен на знание за това, какво са езиковите игри и предзададени ли са техните правила?

1. Логико- философски трактат- езикът и неговите логически аспекти.

Логико-философският трактат на Лудвиг Витгенщайн е книга, която коренно се различава от дотогавашния доминиращ философско-исторически стереотип, не само поради афористичния стил на изказ. В нея авторът обръща основно внимание на езика и неговото използване. Книгата, преди всичко, се свързва с първият етап от развитието на философията на Витгенщайн. Изследва езика и неговата логика, не с цел да помогне на хората да общуват по-ефективно, а да им помогне да достигнат до един вид теоретическо разбиране, с което се свързва философията.

Главната цел на *Трактата* е чрез критика и анализ на езика да се разкрие неговата вътрешна логика като основа на всяко смислено философстване. Както се изразява Витгенщайн и това определя, като кардиналния проблем на философията - да се открие разликата между казано и показано. Трябва да се създаде теория за това, което може да бъде изказано и мислимо и за това, което не може да бъде изказано, а само показано. От подобно разграничение би могло да следва, че Витгенщайн мисли цялата философия като критика на езика. В случай, че се изяснят правилата за правилна употреба на думите по същество, се изчерпва работата на философа, защото до неговото време философията все още е само теория, чиито понятия се свързват с определен порядък от същности - entities. Витгенщайн обръща основно внимание на същността на думите в езика, защото според него тяхната точна употреба е в основата на всяка наука. Според философа основната цел на философията е логическото използване на езиковите изрази в науката и в ежедневието ни. За да бъде възможен езикът, смята Витгенщайн, формата или структурата на пропозициите трябва да бъде изоморфична на едно или друго състояние на нещата в света. Структурите в света трябва да бъдат огледално изобразени в структурите на езика, на който обикновено говорим за тях. Също както едно комплицирано състояние на нещата може да бъде разложено на неговите части, така езикът може да бъде анализиран до прости компоненти наподобяващи атоми- неща. Функцията на имената е да изобразява простите предмети в света, а начинът, по който те се свързват в пропозиция, показва как съответните предмети влизат в отношение помежду си. Докато предметите пребивават в пространствени отношения, думите се намират в логически отношения.

В *Трактата* се настоява, че „функцията никога не може да бъде свой собствен аргумент” [Витгенщайн, 1988:63]. Това означава, че дори тавтологиите от вида: „бялото е бяло” не са никакви тавтологии в логически смисъл, защото едната употреба на думата „бяло” се отнася до значението на цвета, докато втората употреба се отнася до тази на свойството. Разликата в употребата на значенията е разлика също така в позициите, които думите

заемат в логическата форма на пропозицията- $f(x)$. Затова, може да се каже, че функцията и аргументът на пропозицията имат различни значения.

Мнението на Витгенщайн е, че тавтологията не може да бъде изказана поради структурата на логическия синтаксис. Според Витгенщайн за да бъдат смислени, пропозициите трябва да могат да бъдат и истинни, и неистинни - биполярни, въз основа на опита, защото пропозицията има същата логическа форма с това, което изобразява, с действителността. Витгенщайн категорично заявява, че пропозициите на логиката са несмислени- неудовлетворяващи поставеното от него условие за биполярност. Пропозициите истинни по силата на своята форма – тавтологиите- са винаги истинни, а противоречията са винаги неистинни. Те са независим и от това, какво е състоянието на нещата, защото не са „образи на действителността“. От друга страна ние не можем да говорим за състояния на нещата, които няма как да бъдат изобразени в езика. Метафорично казано: както празна картина не обозначава нищо, изказвания, които не препращат към нищо действително в света, са не смислени, а безсмислени. Както Витгенщайновият съвременник Франк Рамзи отбелязва в коментара си за *Логико-философски трактат*: „Кое не може да се каже, не може да се каже и дори не може да се изсвири с уста“ [Ramsey, 1978: 174]. Последното изречение в *Трактата* е следното и е аналогично на казаното от Рамзи: „За което не може да се говори, за него трябва да се мълчи.“ Като философска творба обаче, описваща същността на езика, *Трактатът* казва повече от това, за което претендира, че може да се говори. Обикновеният език разкрива своята структура и тази на света, като ни я показва. *Трактатът*, от друга страна, се опитва експлицитно да каже каква е тази структура и правейки това, се самоопределя като безсмислен по собствените си критерии. В този смисъл пропозициите на *Трактата* са безсмислени, тъй като те могат да бъдат само истинни, поради това остават в зоната на показващото се. Витгенщайн обяснява позицията си по следния начин: „Моите пропозиции изясняват с това, че този, който мее разбрал, накрая ги разпознава като безсмислени, ако се е издигнал чрез тях - върху тях - над тях. (Той, така да се каже, трябва да блъсне стълбата, след като се е изкачил по нея)“ [Витгенщайн, 1988:120].

Застъпено е убеждението на Витгенщайн, че всички езици имат обща логическа форма, която споделят със света. Всъщност, точно този изоморфизъм между формата и състоянието на нещата прави възможно, според философа, пропозициите да ни “казват” нещо. Витгенщайн е на мнение, че логическата форма не може да бъде изказана, а само се показва [Витгенщайн, 1988:73-74]. В този смисъл, тя остава имплицитна. Поради тази констатация, че логическата форма не може да бъде изказана, се прави извода, че тя мистически трансцендира границите на езика. А ние просто трябва да внимаваме да не модифицираме формата, т.е. да загубим формата

като форма в опитите си да я изкажем. Следователно логическата форма е нещо, за което следва да се мълчи. Идеята за показването, която застъпва, е следствие от това, че логическата форма не е нещо вън от съставките на пропозицията, което ги съчетава, а е заложено в самите тях като възможност да присъстват в „състоянието на нещата“. Именно формата, която е заложена в обектите, прави възможно да се изказваме по различен начин за тях, тъй като те могат да участват по различен начин в състоянието на нещата.

Вероятно, първоначалният замисъл на Витгенщайн в *Трактата* е бил логическата форма да бъде изказана, за да се прокара граница между онова, което може да се каже ясно, и онова, за което трябва да се мълчи, само че се оказва, че логическата форма е нещо, за което сме длъжни да мълчим. С това е свързан и финалът на текста, логиката се оказва трансцендентална и едновременно с това, надхвърляща границите на смисъла [Витгенщайн, 1988:115]. На нея и е отредено място в сферата на мистическото. А онзи, който е извървял пътя, трябва да бутне стълбата [Витгенщайн, 1988:121]. Ясно личи, че финалът на *Трактата* противоречи на първоначалния му замисъл и е редно да се върнем в началото към *Предговора*, както ни съветва Витгенщайн, за да разберем същността на казаното от него.

За разлика от ранния период, в *Изследванията* пак поради същата констатация (че правило само по себе си не може да бъде изказано- формата остава имплицитна), Витгенщайн констатира, че – следователно такова нещо като правило само по себе си (логическа форма), което да предшества езиковите артикулации и да предопределя значението им, не съществува. С това е отхвърлено изобщо допускането на някаква априорност или основа, която да определя опита и езика. Оттук-нататък при Витгенщайн няма повече да бъде възможно да се говори за „език“ в общия смисъл на думата, а само за „езикови игри“, чиито контекстуални правила споделят помежду си „семейни прилики“.

2. Контекстуалността и езикът във *Философски изследвания*

Следва да се обърне към късния Витгенщайн и неговите *Философски изследвания*. В този късен период философът ни показва, че не може да говори за универсален език, а само за „езикови игри“, между които са налице „семейни прилики“. Късният Витгенщайн отхвърля много от заключенията на *Трактата*, твърдейки че значението на думите е съставено от функцията, която те изпълняват в определена езикова игра, т.е. значението е в употребата. Това означава, че езикът вече се схваща контекстуално, не като изобразяващ някаква реалност. Както в ранния си период, така и по-късно Витгенщайн продължава да твърди, че философските проблеми трябва да бъдат разрешени чрез изследване на езика. Само че сега задачата му е не да покаже, как нашият език изобразява

света и артикулира истини или неистинни пропозиции за него. Истиността не е нещо, характеризиращо нашите изказвания или отсъстващо от тях, тя по-скоро се осъществява или не се осъществява. Едно действие, за разлика от едно изказване, не може да бъде истинно или неистинно, то може да бъде уместно или неуместно, правилно или погрешно съобразно контекста, в който се извършва. Дори самите изказвания трябва да се разглеждат като действия според философията на късния Витгенщайн. Изказванията са правилни, не ако съответстват на реалността, която отразяват, а ако използват правилно езика - т.е. ако думите в изказванията се съгласуват с правилата на „езиковата игра“, от която те са част. Разбирането на една дума означава способността тя да бъде използвана в съответствие с определени правила. Като подходящ в случая би бил пример от вида: „Маса хора“. Не бихме могли да достигнем степен на разбиране, ако не сме запознати с контекста на употребата - правилото на играта. Нарушаващият правилата на езиковата игра не греша, а просто не играе съответната игра по нейните правила. Така например правило на една етическа езикова игра е, че ако човек вярва в свободата, той се чувства длъжен да действа в съответствие с правилото. Ако играем футбол и някой ни каже, че играем лошо, можем да му отвърнем, че не ни интересува и че за нас няма значение дали ще играем по-добре, че играем за удоволствие. Но ако някой ни каже, че постъпваме грешно, не можем да се съгласим с него и после да кажем, че не ни интересува дали трябва да променим по някакъв начин поведението си. Ако отговорим по този начин, това ще покаже, че всъщност не разбираме какво означават думите „правилно“ и „грешно“.

Поради многообразието на езика, новото понятие, което Витгенщайн въвежда, понятието за езикова игра е чисто отрицание на каквато и да било универсалност. Използването на езика винаги е част от някаква по-обща игра, така наречена от него форма на живот. Може да се каже, че нашият език е динамика, която се движи във времето. Появяват се нови езикови игри, а други остаряват и се забравят. Както казва Витгенщайн: „Нашият език може да бъде разглеждан като древен град, като лабиринт от малки улички, площици и къщи, към които следващите периоди добавят други; около него възникват множество нови градчета с прави улици и фамилни къщички... Да си представим един език означава да си представим форма на живот.“ [Витгенщайн, 1988а:163] Съществуват форми на живот, които с времето биват изтласкани от други или забравени и на тяхно място се появяват нови. Между новата форма на живот и тази, която вече не е актуална остават налице семейни прилики.

Езикът функционира, като език едва споделен в общност. Няма частен език. Разбираме се с другия, благодарение на семейните прилики между формите на живот в неговия и в нашия език, в противен случай възможността за комуникация би била невъзможна. Това означава, че

дадено правило не може да се следва от един човек. За да функционира правилото, като правило трябва поне двама. Също така е възможно едно и също правило да се следва повече от веднъж при различни езикови игри, поради семейните прилики, между игрите.

Заклучение:

Границата, която Витгенщайн прокарва между смисленото и безсмисленото остава непроменена в по-късния му труд. Както констатира в *Трактата* “това, което не можем да мислим, не можем да мислим; също така не можем да кажем онова, което не можем да мислим.” Извън тези граници остават каквито и да било универсалности. Разликата, която според мен, е важно да бъде откритоена между двата периода на Витгенщайн се състои в това, че в *Трактата* се забелязва взаимовръзката между език и действителност, докато в по-късния труд на философа съществува взаимовръзката между език и действие. Проблем в късния труд на австриеца, е липсата на критерии за възможност и респективно невъзможност на езикова артикулация. Кое е нещото, което предполага нашите изказвания, ако формата на изказването/ правилото не е предпоставено изначално? Както констатира Р. Люцканов е наложително „структурно изследване на възможността за артикулиране на определени езикови игри, които в крайна сметка препращат към някакви отпреди налични форми на живот” [Люцканов, 2008:140-156]. Тоест, трябва ни условия за възможност за артикулирането на езикови игри.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Витгенщайн, Л. 1988.** *Логико-философски трактат*. В: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. Наука и изкуство, София.
2. **Витгенщайн, Л. 1988 а.** *Философски изследвания*. В: Витгенщайн, Л. *Избрани съчинения*. Наука и изкуство, София
3. **Люцканов, Р. 2008.** „Бележки към понятието за логическа форма”. В: Проблеми на логиката, кн. 8: Логика и социум, съст. М. Табаков, Н. Обрешков, А. Апостолов, Кр. Енчев. ИК „Св. Иван Рилски”, София, с. 140-156.
4. **Ramsey, F. P. 1978.** Facts and Propositions. In: Foundations: Essays in Philosophy, Logic, Mathematics and Economics. Routledge & Kegan Paul.

ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ СОННЫХ ВИДЕНИЙ

Малгожата Щепанец

Вопрос о сущности сна волновал людей на протяжении столетий. Сон – явление сопровождающие человека постоянно и отражающие самые разные события человеческой жизни, касающиеся и прошедшего, и планируемого, а также переживаний с этим связанных: "Сон, – подчеркивает С. М. Фролова, – как устойчивый, повторяющийся элемент бытия, воссоздает в явной или скрытой форме определенные события определенной действительности, переживания человека, испытываемые в процессе его жизнедеятельности" (Фролова 2015, 112). Сон, в итоге, никогда не выходит за пределы жизненного опыта. Из этого следует факт – что у каждого человека сновидение, как и наше субъективное восприятие мира, является индивидуальным (Фролова 2015, 112).

На первых парах человек не различал грани между сновидением и явью. Увиденное во время сна, первобытный человек воспринимал как реальное действие. Так воспринимая сновидения, он после пробуждения вел себя так, как бы все увиденно было реальным. Никто и не думал о том, что сновидения не имеют прямой связи с тем, что наступает сразу после пробуждения. Примерно африканца, которому во сне привиделся укус змеи, пишет в статье *Вечная тень реальности: очерк философской антропологии сновидений* С. П. Щавелев, после пробуждения лечили так, как следовало бы за действительным укусом (Фролова 2015, 112).

В ранние времена сновидения делились на две категории – обладающие значением (вещие сны), и такие, которые были такого значения лишены (Фролова 2015, 113). Уже в древности некоторые сны воспринимались формой потаенного сведения, которое стоит расшифровать. Интерпретацией сновидения можно считать, доказывает Щавелев, процесс запоминания образов, а также то, как сновидец об этом рассказывает (Фролова 2015, 94).

Феномену сна относительно много внимания уделяли в Древней Греции. Древние греки разделяли сны на две группы – физиологические и божественные, то есть такие, благодаря которым человек был в состоянии предсказывать будущее (Фролова 2015, 94).

Во II веке, в Древней Греции, появился первый сонник Артемидора Эфесского – *Онейротопика*, который в сегодняшнее время знаем как *Сонник Артемидора*. Артемидор, предвестник снотолкования, выделил три группы снов, т. е. соответствующие действительности, аллегорические и типические сновидения, позволяющие определить душевное состояние сновидца (Фролова 2015, 94). Благодаря Артемидору и его наследникам, сон и его природа оказались в центре внимания поколений людей.

Сон, как мы уже подчеркивали, очень сложное психическое явление, природу и смысл которого люди постоянно старались осмыслить (Трунов, Воденикова 2012, 59). Поколения исследователей формировали и постоянно разрабатывают все новые теории, стремясь уловить сущность этого явления.

По ходу времени менялось все со сном связанное – начиная с мировоззрения, а заканчивая на представлениях о сновидении. Таким образом в сегодняшнее время существуют разнообразные теории, касающиеся снов, которые возникали на почве разных мировоззрений (Трунов, Воденикова 2012, 59). Мы попытаемся представить некоторые из них.

Первая из интересующих нас концепций – метафизическая. Она возникла наиболее рано, когда древние люди к снам относились с уважением. Сновидениям придавалось тогда такое значение, как и реальной жизни (Трунов, Воденикова 2012, 60).

Метафизическая модель опирается на "магических верованиях, на представлениях древних философских и мистических систем, на религиозных доктринах" (Трунов, Воденикова 2012, 60). Источником значений снов является другой мир, находящийся за пределами как и физической, так и психической реальности. Таким миром постигался мир духовный, загробный или любой другой. Иногда такой источник приобретал форму лица – божественного существа, ангела или других фигур. В итоге – сон воспринимается как своего рода посредник между Богом а человеком (Трунов, Воденикова 2012, 60). Сновидения в этой модели разделялись на два вида: те, которые имеют полезное воздействие (например предупреждение, благовещие) и те, у которых ложное послание (например искушение).

Вторая из интересующих нас моделей – естественная. Она сложилась в XIX веке.

В противоположность метафизической, естественная модель не акцептировала отношения к сновидению как к другому миру. Сны ее сторонниками вписываются в рамки нейрофизиологии и психофизиологии. В ней, подчеркивают Д. Г. Трунов и М. А. Воденикова, не обнаруживали того богатства онейропоэтики и захватывающих сюжетов (Трунов, Воденикова 2012, 62). Основы этой концепции, однако, восходят к метафизической модели. Примерно Гераклит отрицал положение, что во время сна человек находится в каком-то другом, ирреальном мире. Для него сон явился как "закрытие органов чувств". Философ утверждал, что тогда "внешние души не могут проникнуть внутрь тела спящего", поэтому во время сна человек создает свой собственный мир, а его душа в то время находится "в забытии, так как выключены связи с внешним миром" (Трунов, Воденикова 2012, 59).

В рамках естественной концепции источником образов, которые видим во время сна, является память человека. Сновидения в этом случае

только работа мозга, которая вполне бессмысленная. Позднее сновидение приняло функцию источника эмоций и переживаний. Природа сновидения однако осталась та же (Трунов, Воденикова 2012, 64).

Третья модель, которая интересует нас более всех, это психологическая модель. Она выступает в оппозиции как к метафизической, так к естественной модели. Она возникла на почве теории сновидений Зигмунда Фрейда. Именно его можем считать основателем этой концепции.

В этом случае, источником сновидений являются те желания, которые никогда не были реализованы, которые были вытеснены, о которых, как нам кажется, мы забыли, но они постоянно существуют в бессознательном.

Сон, полагает Фрейд, влияет на психический комфорт, потому что именно тогда может реализоваться все, что было отвергнуто. Оно во сне является в другой форме, в виде символа:

"Сновидение – это относительно безобидный способ реализации бессознательных инстинктивных импульсов, а также разрешения внутриличностных конфликтов, их эмоционального отреагирования" (Трунов, Воденикова 2012, 64-65).

Фрейд разделил сны на осмысленные и понятные, осмысленные и непонятные, а также бессмысленные, запутанные и бессвязанные.

Первая из упомянутых нами групп – сны "достаточно распространенные, короткие, легкообъяснимые и незапоминающиеся" (Васильева 2011, 93).

Вторая – "это сны с явным значением, но не находящие созвучия с духовной жизнью человека, видевшего такой сон" (Васильева 2011, 93). Третья – сновидения "бессмысленные, запутанные и бессвязанные" (Васильева 2011, 93).

Снами и их природой интересовались также Альфред Адлер и Карл Густав Юнг, исследователи более поздних времен. Последователь Фрейда, Адлер, отрицал мнение основателя современной западной психологии, что сон является реализацией вытесненных желаний. Он воспринимал психику не как дневное и ночное состояние, а как одно и то же. Он полагал, что сновидение, Это "не что иное, как переработка впечатлений человека, приобретенных в течение дня" (Васильева 2011, 94). Оно не своего рода реализация мечтаний, а просто отражение жизни, отражение того, каким является человек и какой является его жизнь. По его мнению, работая со сновидениями, можно найти решение для проблем, которые касаются сновидца (Васильева 2011, 94).

Опираясь на этом положении Адлер разделил сны на короткие, – которые являются самыми легкими для интерпретации, длинные – которые являются во время интерпретации самыми сложными, а также повторяющиеся – которые имеют самое важное значение, потому что именно они указывают проблемы, которым нужно уделить внимания (Васильева 2011, 94).

Карл Густав Юнг, в свою очередь, считал сон посланием бессознательного. Сновидение в его концепции – признак бессознательного. Юнг утверждал, что сон не имеет явного и скрытого содержания, он самый непосредственный образ. Язык бессознательного проявляется в языке сна, а сновидение в итоге является неким "путешествием" в себя. Сновидение включает в себя разные образы, символы и метафоры (Васильева 2011, 95). "Все, что человек видит во сне, – твердит Юнг, – это он сам, его душа в своих разнообразных проявлениях" (Трунов, Воденикова 2012, 65). Каждый образ, тем способом, какая-то часть его самого. Он может обозначать не только желания сновидца, но также являться проявлением чувств или черт, например, характера. Сновидение, в концепции Юнга, "представляет собой специфическую форму внутреннего диалога между различными структурами бессознательного, сознательной частью личности и бессознательным" (Трунов, Воденикова 2012, 66).

Юнг разделил сны на две категории. Первая группа это сны объективные. Они – отражение повседневности, общие для всех людей. Вторая группа – субъективные, которые отражают реакции, связанные с событиями повседневной жизни. Такие снящиеся образы, которых сновидец не видел раньше, философ объясняет коллективной памятью, в которой находит свое место опыт прошлых поколений (Фролова 2015, 114). Сон представляет своего рода развитие человеческой души, а видимые образы – отражение будущего или того, на что спящий еще не готов (Васильева 2011, 95). Смысл снов по Юнгу, – поясняет Ю. В. Кузнецова, – "зависит от того, насколько нуждается в компенсации сознательная установка сновидца. Если она излишне односторонняя, то сновидение занимает противоположную позицию, если крайностей не наблюдается, то он довольствуется изображением реальной ситуации" (Кузнецова 2016, 1005).

Юнг подчеркивал, что в образах, видимых во время сна, обильно выступают архетипичные символы, которые становятся проекцией индивидуальных проблем сновидца. В таком случае, сновидение – это восстановление равновесия психики (Кузнецова 2016, 1005).

Сновидения Юнг считал частью бытия человека, которая не обманывает. Сон, доказывал Юнг, – очень сложный феномен. Он содержит в себе не только, как бы нам казалось, какие-то воспоминания и предвидения, но также и различные фантазии или иллюзии и философские суждения.

Через образы, видимые во сне, выражается психическое содержание (Голенок 2010, 196). В его концепции сновидений, новым является то, что можно толковать не само сновидение как таковое, но и характеры, которые появляются во сне. К ним можно относиться как к символическому аспекту "Я" спящего лица (Голенок 2010, 196).

Рассуждая о Юнге, нельзя обойти молчанием свойственный ему мистицизм, который с ним очень связанный. Мистицизм, твердил Юнг, "играет огромную роль во всем этом процессе объединения и уравнивания противоположных сил в человеческом опыте" (Девбарияни 2011, 88). Этот опыт является очень сильно воздействующим. Силы, которые присутствуют в этом процессе оказываются больше Эго, которое во многом ограниченное. Простой человек не в состоянии их понять или избежать их. В связи с тем, человек называет их демоном или Богом, несмотря на то, что они аспект бессознательного (Кузнецова 2014, 88). Что же касается сознания, – оно состоит из трех уровней, т. е. сознательного Эго, снов, воспоминаний и фантазий, которые "представляют собой личный бессознательный уровень предрасположенности универсальным человеческим реакциям, то есть архетипам, которые составляют коллективное бессознательное" (Кузнецова 2014, 89). Сновидения, которые содержат в себе архетипы коллективного бессознательного, являются своего рода божеством, которое "благое и жестокое, великое и ужасное, бесконечное и непостижимое" (Кузнецова 2014, 91). Такой сон так сильно влияет на человека, что он в состоянии рассматривать его с разных точек зрения – начиная с предупреждения, а заканчивая на мистической помощи.

Рассуждая о человеческой психике и природе сна в концепции Юнга, необходимо вспомнить о протообразах. Протообразы запечатлены в жизни, но они проявляются лишь на конкретных этапах. Они очень хорошо выражены именно в сновидениях. Они неотъемлемая часть человеческой жизни (Голенок 2010, 198). Такого типа образы стали архетипами. Архетип – это первообраз, относящийся к ранним обнаружениям души. Юнг однако называет архетипами те образы, которые находятся в коллективном бессознательном. Такие мотивы можно встретит везде – не только в сновидениях, но и в фантазиях. В концепции Юнга архетипы всегда связываются с символами, которые он также признает элементом бессознательного. Прототип всегда имеет свое значение, которое не изменяется. Измениться может только форма, в которой такой архетип выступает (Голенок 2010, 199).

"(...), в наше время, – пишет Г. В. Голенок в статье *Комплексы и архетипы*, – вместо Зевсова орла или птицы Рок оказывается самолет, вместо сражения с драконом – железнодорожная катастрофа" (Голенок 2010, 199).

Рассуждая об архетипах, нельзя обойти молчанием такие, которые являются самыми главными в теории Карла Густава Юнга. Один из наиболее значимых – Самость.

Самость помещается Юнгом между сознательным, а бессознательным, так как "ее доминирование над сознанием" приводит к "опасной актуализации эго" (Храпов, Палаткина 2015, 5). Это в свою очередь способствует вызыванию "негативной реакции бессознательного". С другой стороны

акцент Самости на бессознательном может вызвать "деструктивное «поглощение» человека архетипами или комплексами" (Храпов, Палаткина 2015, 5).

Архетип Тени в свою очередь – персонификация всего, с чем человек не соглашается. Этим могут являться, например, черты характера. Нельзя однако этот архетип называть негативным. Он имеет также и свою позитивную сторону – влияет на развитие человека. Архетип Тени, по Юнгу, отражает "конструктивную либо деструктивную направленность человека" (Храпов, Палаткина 2015, 5).

Значимыми архетипами являются также Анима и Анимус. Анима – душа. Она в кое-какой степени что-то биологическое. Это женское начало в мужчине. Анимус – мужское начало в женщине. Оба эти архетипа всегда сосуществуют друг с другом (Храпов, Палаткина 2015, 6).

Понятие архетип нельзя буквально сравнивать с образом. Оно тесно связано с переживаниями, которые находятся внутри психики. Архетипом можем и назвать какой-то первосмысл, организующий жизнь человеческой души. Таким образом, такой жизнью можем называть и мифы, в которых в виде образов находят свое место все архетипы. Благодаря мифам, в человеке находится своего рода "ядро" первобытности. В этом отношении миф по своей сущности можно и сравнивать со сном:

"Мифы похожи на сны. Сновидения, подчеркивает Голенок, – вестники бессознательного. Через сны проявляется содержание бессознательного и соотносится с сознанием" (Голенок 2010, 199).

Карл Юнг придал мифам другой смысл. Сущность мифа, по Юнгу, нужно рассматривать учитывая сферу бессознательного. Интерпретация мифа с точки зрения архетипа указывает на то, что его характер является универсальным и имеет более глубокие основы. Мифология является не только формой познания мира первобытными людьми через конкретные образы. Это очень глубокая обработка архетипов, которые всегда сопровождают человека (Бытолина 2014, 16).

Мы неслучайно употребили несколько раз понятие "образ". Оно тесно связано с юнгианской теорией образов. Все существует в воображениях, а воображение – не что иное как образ. Именно посредством различных фигур человек в состоянии указать на разные вещи, переживания и прочее. Всякая личность, кроме представления всего с помощью таких картин, с ними взаимодействует. Юнг доказал, что человек может "не просто придумывать ситуации", но и "создавать такие картины практически из ничего", т. е. из того, что "не принадлежит внешнему, материальному, физическому миру, зато прочно связано с миром психическим, внутренним, но вовсе не имманентным, но трансцендентным как раз в глубинах самой психики" (Ванеян 2015, 57).

Образ отражает также жизненную ситуацию. Поэтому он обладает функцией воспоминания. Такого типа картины в нашей жизни появляются неслучайно. Некоторые из них являются своего рода посредниками между реальностью, которую осознаем, а реальностью, которая остается скрытой. В таком же случае – они обладают аллегорическо-истолковательной функцией. Тем путем, подчеркивает Ванеян, в символических образах проявляется психика человека. Психика человека стремится объединить их, "переходя на другой уровень. На нижнем уровне ситуация безвыходная. "Когда явится некий образ – появляется перспектива выхода, но не бегства" (Ванеян 2015, 58).

Однако не каждый образ содержит в себе символическое значение. В итоге несмотря на то, что каждый символ является образом, не каждый образ можем считать символом:

"У символа, – пишет Ванеян, – есть свойства и отличительные признаки. Первое – нуминозность и потому истинным образом может быть лишь символ"(Ванеян 2015, 58).

Символ указывает на то, что такое психика человека и что она становится специфическую реальность, в которой существуют элементы метафоричности, поэтичности и дорациональности. У символа всегда конкретный вид – он всегда такой же, но его содержание может постоянно изменяться. Таким образом символ не только посредник – он обладает также и функцией объяснительно-аллегорической. Именно посредством символа бессознательное пытается передать какие-то информации (Ванеян 2015, 59). Но символ – это лишь тень образа:

"То есть символ не есть само Бессознательное. Символ – лишь косвенное свидетельство тех образов, которые образуют архетипы. Через символ мы можем вернуться к образу, а через образ – к архетипу – продолжение все той же темы восхождения/ нисхождения" (Ванеян 2015, 59).

В психотерапии Юнга важным является описание не только сновидений, но и фантазий, видений, а также художественного произведения.

Художественное произведение – важный предмет анализа. Оно поступательное и продуктивное развитие личности. Поэтому на него надо смотреть с субъективной точки зрения, то есть, как это видит субъект и что это может обозначать и для него самого, и для какого-либо другого человека. Интерпретация однако, подчеркивает Ванеян, не заключается в отыскании, осуждению и переименованию первоначального смысла (Ванеян 2015, 60-61). Она нуждается в расширении первоначального смысла. Огромную роль играет в этом отношении установление всех контекстов: не только тех, которые возможные, но и тех, которые невозможны, а также, добавляет Ванеян, других разнородных соотношений "с прочими контекстами, парадигмами, смысловыми

системами как личностного, так и социального уровня" (Ванеян 2015, 61). Таким контекстом может быть контекст культурно-исторический, мифологический, а также религиозный.

В итоге, проявления бессознательного, а также приведенных нами компонентов, становятся произведения. Юнг выделяет два типа творений: "сознательный продукт, сформированный для достижения определенного эффекта, и «событие», возникающее из бессознательного, и достигающее своей цели без помощи человеческого сознания" (Мясникова, Фоминых 2014, 55). Первый из приведенных типов находится в рамках намерений автора. Второй – содержит в себе символы. Юнг тем способом наделяет художника функцией своего рода переводчика образа на язык. Искусство обучает эпохи и творит новые формы. Сравнивая произведения с мифами, можно прийти к выводу, что они содержат в себе некую личную часть автора, но выходят за все ограничения (Мясникова, Фоминых 2014, 55-56).

ЛИТЕРАТУРА:

Бытолина 2014: Бытолина О. А., *Место К. Юнга в философской рефлексии мифа*, [в:] "Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение.", Томск 2014, № 1(13).

Ванеян 2015: Ванеян С. С., *Юнг: символизм, мифология, индивидуация*, [в:] "Современная терапия в психиатрии и неврологии", Москва 2015, № 1.

Васильева 2011: Васильева Е. В., *Язык сна как трансдисциплинарный феномен*, [в:] "Magister Dixit", Иркутск 2011, № 4.

Голенок 2010: Голенок Г. В., *Комплексы и архетипы*, [в:] "Знание. Понимание. Умение", Москва 2010, № 2.

Девбариани 2011: Девбариани Н. В., *Иррационально-мистическое проявление коллективного бессознательного в структуре духовного опыта*, [в:] Вестник Челябинского государственного университета, Челябинск 2011, № 14 (229).

Кузнецова 2014: Кузнецова Ю. В., *Культурологические исследования сновидений в системе наук о человеке (теории сновидений в XX веке)*, [в:] "Известия Самарского научного центра Российской академии наук, Самара 2014, № 2(4).

Мясникова, Фоминых 2014: Л. А. Мясникова, Е. А. Фоминых, *Корреляция структуры психики и культурных явлений в юнгианской интерпретации*, [в:] "Вестник Челябинского государственного университета. Философия. Социология. Культурология", Челябинск 2014, № 25 (354).

Трунов, Воденикова 2012: Трунов Д. Г., Воденикова М.А., *Представления о сновидениях: основные модели*, [в:] "Вестник пермского университета. Философия. психология. Социология", Пермск 2012, № 1(9).

Фролова 2015: Фролова С. М., *Сновидения как отражение событийности повседневного бытия*, [в:] "Вестник Поволжского Института Управления", Поволжск 2015, № 3(48).

Храпов, Палаткина 2015: Храпов С. А., Палаткина Г. В., *Проблема деструктивности в культурно - исторической концепции К. Юнга*, [в:] "Известия Волгоградского государственного университета", Волгоград 2015, № 2 (97).

Щавелев 2014: Щавелев С. П., *Вечная тень реальности: очерк философской антропологии сновидений*, [в:] "Научные ведомости Белгородского государственного университета", серия "Философия. Социология. Право", Белгород 2014, № 9 (180).

КОНЦЕПТ *ἀγάπη* В СВЕТЕ ПСИХОСОФИИ

А. Ю. АФАНАСЬЕВА

Екатерина Мельничук

Александр Юрьевич Афанасьев, основатель психософии, родился 4 декабря 1950 года в Санкт - Петербурге. Умер этот выдающийся ученый 1 июля 2005 года в Москве. *«Наследие Александра Юрьевича не ограничивается лишь психософией. Оно имеет выходы в культурологию и историю, философию и психологию, педагогику и искусствоведение, языковедение и литературоведение, политику и медицину»*, – пишет о нем С. Трофимов⁴¹. Русский ученый является автором таких книг как *Великие поэты и писатели, Мифология катастроф, Похищение Европы, Синтаксис любви* и мн. др. В них читатель найдет информацию о *«... самом сложном внутри человека и вокруг него»*, изложенную *«... удивительно просто, потрясающе интересно, захватывающе. Чрезвычайно информативно и познавательно»* (Трофимов, <http://www.xsr.ru/psychosophy/pub/outpub.php?id=704>, [доступ 20.03.2016г.]). Действительно, научный язык Афанасьева настолько прост и понятен в восприятии, что позволяет любому читателю наслаждаться усвоением прочитанного.

Особое внимание в моих исследованиях об агапэ обращаю на работу Афанасьева *Синтаксис любви*. В своем труде Афанасьев излагает теорию психософии, указывая разные психологические типы людей и их совместимость. Ученый пишет о существовании трех систем любви⁴², которые, вслед за греческой традицией, обозначает терминами эрос, филия и агапэ. Согласно Афанасьеву, только последняя из них может быть *«настоящему плодотворна»* и *«претендовать на звание подлинной формулы любви»* (Афанасьев 2007, 197). Ради полного раскрытия понятия агапэ, необходимо объяснить метод, названный психософией и основанный Афанасьевым. Поскольку, интересующий меня термин является частью данной теории. Психософия, по мнению ученого, – это душевная мудрость (первоначально *психе* - душа, *софия* - мудрость), и тем самым теория описания личности человека, сущность которой заключается в подчинении *«сознательному контролю бессознательные душевные движения»*, а также в освобождении *«твердым знанием о себе и других»* огромного нераскрытого психологического потенциала» (Афанасьев 2007, 3) Вдохновленный концепцией сиционики, т. е. теорией о существовании 16

⁴¹ С. А. Трофимов – эксперт-консультант по вопросам обучения и развития персонала, бизнес тренер, сертифицированный коуч, член Европейской Федерации Коучей.

См. С. Трофимов, *К вопросу о методологии А.Ю. Афанасьева*, [электронный ресурс], <http://www.xsr.ru/psychosophy/pub/outpub.php?id=704>, [доступ 20.03.2016г.].

⁴² Три основных сочетания Третьей функции с функциями противоположной стороны, что могут вызывать эйфорию, породить любовь. См. А. Афанасьев, *Синтаксис Любви. Типология личности и прогноз парных отношений*, Москва 2007, с.179.

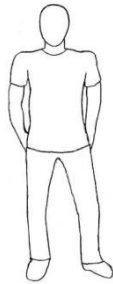
психотипов личности и их взаимоотношений, Афанасьев утверждал, что в основе психософии лежат некоторые идеи Аушры Аугустинавичутэ, Аристотеля, Гиппократы, Юнга, Сиго, Акоффа, Эмери, Павлова, Уильяма Джеймса, Кречмера, Г.Мэрфи и Апеля» (Афанасьев 2007, 3).

Автор *Синтаксиса любви* говорит о том, что существует определенный набор четырех функций, которые присущи каждой личности. Всем известно, полагает Афанасьев, что человек – это тело и душа. В душе же психолог выделяет *собственно душу* и дух. Как правило, человек наделен умом, разумом. Далее, русский психолог приходит к выводу, что внутренняя архитектура человека состоит из четырех психических функций, которые позже он именовал *эмоцией* (душа), *логикой* (разум), *физикой* (тело) и *волей* (дух). Первая из них – это область человеческих чувств, переживаний, настроений. Вторая, согласно психологу, позволяет видеть сущность вещей, их взаимную связь, а также дает возможность их точного описания. О физической функции автор *Синтаксиса любви* пишет следующее: «*О роли Физики в жизни человека, кажется, вряд ли стоит особо распространяться. Важность ее очевидна. Да и слишком уж она вся наружу, слишком на виду, чтобы предполагать в ней наличие скрытого от глаз подтекста*» (Афанасьев 2007, 36). Волевая функция, как утверждает ученый, отвечает за человеческие желания, нравы. По мнению Афанасьева, отмеченные функции одновременно являются объединяющим звеном и разъединяющим началом всего человечества. «*Суть в том, что природа никогда не наделяет индивидуума функциями равномерно, но всегда делает что-то сильным, что-то слабым*», – пишет Афанасьев. Психолог подчеркивает также то, что «*Воля, Логика, Физика, Эмоция - в психике личности не являются чем-то равнозначным, расположенным по горизонтали, а представляют собой иерархию или, говоря иначе, четырехступенчатый порядок функций, где каждая функция, в зависимости от ее положения на ступенях лестницы, по-своему выглядит и действует. Как природа положит друг на друга эти четыре кирпича, таков и будет внутренний мир индивидуума*» (Афанасьев 2007, 4).

Таким образом, каждый человек рождается с определенным психотипом. И у каждого из нас набор функций расположен по-разному: у кого-то, например, Эмоция является первой функцией, а Физика – третьей. У другого, таже Эмоция будет второй, а Физика может быть первой. Попробуем изобразить это следующим образом:

Человек 1 наделен следующим порядком функций:

1. Эмоция.
2. Логика.
3. Физика.
4. Воля

Человек 2

1. Физика.
2. Эмоция.
3. Логика.
4. Воля.

Но несомненным остается факт, что именно иерархия данных четырех функций придает уникальность, оригинальность, индивидуальность психики каждой личности.

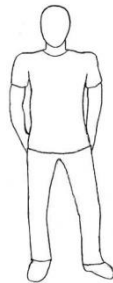
Отмечу еще одну очень важную особенность выше упомянутых функций. Согласно Афанасьеву, они подразделяются на верхние (две первые) и нижние (последние две). Тем самым, ученый констатирует наличие элемента борьбы, соперничества, противостояния в человеческой психике. Следовательно, верхние сильные функции противопоставлены слабым нижним. Психолог также проводит разделение *эмоции, воли, физики* и *логики* на функции результативные и процессионные. Само название уже выражает суть. Для функций результативных, а таковыми являются первая и четвертая в иерархии, по Афанасьеву, главным является результат. Они внутренне одиноки, не стремятся к нахождению партнера и больше склонны к монологу. Процессионные же функции предпочитают диалог с партнером и полное взаимодействие. Это вторая и третья функции в иерархии, для которых сам процесс дороже результата. Схематически Афанасьев изображает их так:

1. Результативная.
2. Процесссионная.
3. Процесссионная.
4. Результативная.

В рамках нашей схемы это следующие функции:

Человек 1

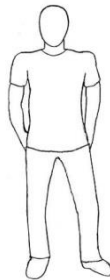
1. Эмоция.
2. Логика.
3. Физика.
4. Воля

1. Результативная.
2. Процесссионная.
3. Процесссионная.
4. Результативная.

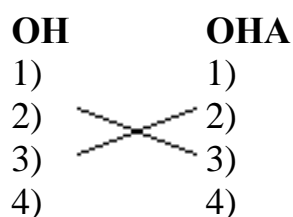
Человек 2

1. Физика.
2. Эмоция.
3. Логика.
4. Воля.

1. Результативная.
2. Процесссионная.
3. Процесссионная.
4. Результативная

На сущность любви русский психолог смотрит через призму своей теории психософии. Любовь, по мнению Афанасьева, – это «*особое состояние эйфории, вызванное иллюзией обрести “счастье” в паре с субъектом, достаточно наделенным теми психическими свойствами, в которых ощущается недостаток*» (Афанасьев 2007, 178). Это надежда на то, что субъект обретет «*в паре, с которым возможно достижение отсутствующих прежде, но страстно желанных цельности, полноты бытия*» (Афанасьев 2007, 177). В понимании данного вопроса автор *Синтаксиса любви* близок к концепту Платона. Подобно греческому философу, Афанасьев видит в любви возможность достигнуть полноты, целостности, гармонии и объективного восприятия мира. «*Собственно, миф об андрогинах - единственно верное образное выражение существа любви*» (Афанасьев 2007, 177), – утверждает русский психолог. По праву считать себя истинной формой любви может, по Афанасьеву, только агапэ. В чем же заключается ее принцип? Ученый предлагает следующий схематический вариант этого сложного чувства:

(Афанасьев 2007, 194)

Русский психолог указывает на перекрестье двух сильных Вторых и двух слабых Третьих функций. По мнению ученого, именно перекрестье⁴³ (а не тождество) способствует истинному и длительному процессу, который является более важным от результата. А это потому что, в данной системе любви - в агапэ - участвуют только процессионные функции, изначально направленные на диалог, на взаимодействие, на партнерство, через которое реализуются. Следовательно, агапэ не воспламеняется мгновенно, а постепенно и медленно открывает достоинства своего объекта любви. «*Специфика “агапэ” видна уже на схеме. Встречаются двое и, не сразу, но обнаруживают, что у противоположной стороны сильно то, что у самого слабо. Само по себе такого рода знание не обязательно провоцирует*

⁴³ «Пара с перекрестьем по процессионным напоминает альпинистов, идущих в связке. Партнеры перекрестно страхуют сильными сторонами своих натур слабые. При этом происходит не подмена, когда каждая из сторон, взвалив на себя из общего груза пусть двойную, но удобную для себя ношу, движется параллельно и независимо, а именно страховка, и каждый в связке проходит свою часть единого пути, только, в зависимости от участка, меняясь в роли ведущего и ведомого. Так, в связке, постоянно ведя и поддерживая друг друга, восходит пара житейских альпинистов на вершину горы, именуемой любовью-“агапэ”. Восхождение это длительное, и практически завершается только тогда, когда оба достигают максимума своих возможностей по процессионным функциям», - пишет Афанасьев в своей работе *Синтаксис любви*, с. 195.

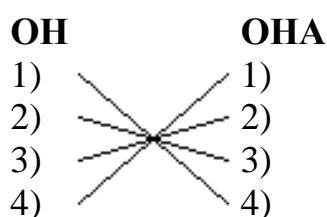
любовь, но безусловно будит взаимный интерес. Далее, по мере сближения, открывается парадоксальная картина, прямо противоположная “псевдофилии”: ценности и приоритеты сильно отличаются, но интересы одни» (Афанасьев 2007, 195), – пишет автор *Синтаксиса любви*. Встречаясь, две личности осознают свое неполное сходство: что-то их притягивает, а что-то отталкивает. Поначалу это их настораживает и они ведут себя весьма сдержанно. Далее, по мнению Афанасьева, партнерские личности начинают ощущать огромную потребность друг в друге. Познают те функции в объекте любви, которые жаждут взаимодействия и диалога. Таким образом, наблюдается медленный процесс взаимного открывания, притягивания, сближения, который постепенно превращается в жизненную норму. Афанасьев подчеркивал, что агапэ – это очень сложное чувство. Оно, прежде всего динамично, находится в постоянной эволюции. Агапэ, как считает русский психолог, – это своеобразная процессия партнеров к тождеству. Ученый применяет весьма интересную метафору: партнеры – это своеобразные альпинисты. «Так, в связке, постоянно ведя и поддерживая друг друга, восходит пара житейских альпинистов на вершину горы, именуемой любовью - “агапэ”» (Афанасьев 2007, 195).

Каковы же особенности агапэ? Прежде всего, утверждает ученый, главной и неповторимой приметой является динамичность данного чувства. Агапэ находится в постоянном движении партнеров к тождеству. Но данная эволюция приводит не к бесполому сходству, а, как считал Афанасьев, к «тождеству высшего порядка, при котором нет уже деления на сильные и слабые стороны личности, обе процессионные функции предельно мощны и чувствительны» (Афанасьев 2007, 195). При этом психолог подчеркивает наличие динамизма в самом влюбленном человеке. Еще одной приметой агапэ является то, что охваченный этим чувством человек меняется. Это происходит, по мнению Афанасьева, благодаря благотворному влиянию Второй сильной функции объекта любви на Третью индивидуума. «1-я Эмоция делается не столь истеричной, 1-я Физика - не столь прижимистой, 1-я Логика - не столь догматичной, а 1-я Воля соглашается поменьше тиранствовать.»⁴⁴, – пишет психолог. Человек становится более

⁴⁴ Сам процесс изменения Афанасьев описывает следующим образом: « Это воздействие выпрямляет человека, доводя состояние Третьей до нормы; язва по Третьей постепенно исчезает и вместе с ее исчезновением увереннее в себе, спокойнее, гармоничнее делается человек. При этом гармонизация личности обусловлена не только тем, что Третья начинает функционировать нормативно, но и тем, что освободившийся от язвы по Третьей человек уже не цепляется за мощь своей Первой функции и смягчает ее, смиряет ее агрессивность. 1-я Эмоция делается не столь истеричной, 1-я Физика - не столь прижимистой, 1-я Логика - не столь догматичной, а 1-я Воля соглашается поменьше тиранствовать. Дело в том, что избыточность Первой функции существует только в контексте ущербности Третьей и размер избытка прямо пропорционален размеру язвы. Сверхмощью Первой целиком покрывается слабость Третьей, поэтому об ущербности последней очень точно можно судить по масштабам проявления Первой. Соответственно, гармонизация Третьей функции делает нормативной не только ее, но и напрямую зависящую от нее Первую». См. А. Афанасьев, *Синтаксис любви*, ук.соч., с. 195.

уверенным в себе, спокойным и обретает гармонию. На мой взгляд, более интересной и особенной приметой агапэ, по Афанасьеву, является следующая: *«Если наряду с процессом по процессионным функциям у партнеров имеется добротный результат по Первой функции, то приходит упоминавшаяся прежде “полнота жизни” (адекватность первых трех функций самим себе), которая заставляет во всю мощь говорить спавшую прежде Четвертую функцию»* (Афанасьев 2007, 195). Это, в свою очередь, приводит к тому, что функции психики личности из вертикального положения переходят в горизонтальное. Тем самым, утверждает психолог, исчезает иерархия, а появляется равенство. Что, в конечном итоге, приводит к полной самореализации личности. Как в противовес *вертикальности* Соловьева и Бердяева, Афанасьев подчеркивает значимость *горизонтальности* в агапэ. Согласно ученому, именно переход в горизонталь функций является единственным возможным путем изменения характера человека в лучшую сторону.

Поскольку, по мнению психолога, агапэ – это чувство весьма сложное, не стоит его полностью идеализировать. Афанасьев уверяет о наличии в ней также и ненависти, объясняя свою точку зрения следующим образом: *«Вторые функции совсем не радует необходимость идти в связке с заведомо слабым партнером. Третьи функции раздражаются при виде самонадеянности и прямоты Вторых, а, кроме того, достаточно болезненным оказывается для Третьих функций расставание по ходу дела с приросшим к телу “фиговым листом” (иронией, ханжеством, лицемерией, скепсисом), который худо-бедно, но защищал больное место»* (Афанасьев 2007, 195). Но даже наличие ненависти не мешает влюбленным достичь *«полной агапэ»*. Афанасьев изображает ее, опять же, схематично (Афанасьев 2007, 205):

(Афанасьев 2007, 204)

На этой схеме, по Афанасьеву, мы видим идеальную систему любви, в которой перекрещиваются не только функции процессионные, но также и результативные. Именно такое положение, утверждает психолог, позволяет обоим личностям достичь полной гармонии и максимальной самореализации. Это требует, *«многолетнего, почти нечеловеческого напряжения всех душевных, умственных и физических сил человека, потому что в стоящем напротив существе он не видит практически ничего, что*

могло бы объяснить механизм той невидимой, но непреодолимой силы, что влечет их друг к другу» (Афанасьев 2007, 205). Такое состояние, по мнению Афанасьева, сродни бесовскому наваждению, поскольку даже самые плодотворные взаимоотношения между людьми одновременно могут быть и самыми обременительными.

Подводя итог всему вышесказанному о психософии, согласно Афанасьеву, агапэ можно определить как самое сложное чувство. Оно – это эволюция, постоянное движение двух личностей к тождеству, динамический путь к изменению объекта любви в лучшую сторону и несомненно, взаимное стремление обоих партнеров к полной гармонии через постижение горизонтального равенства психических функций человека: эмоции, воли, физики и логики.

На мой взгляд, представленное понимание любви-агапэ у Афанасьева является немного усовершенствованным преданием Платона о двух андрогенных половинках, ищущих друг друга. Любовь - Эрос, по мнению греческого философа, – это стремление личности к обретению первоначального единства, к познанию истины. Бердяев же, в своей работе *О рабстве и свободе человека*, указывает на антиперсоналистический характер платоновского Эроса, который «...не узнает неповторимой личности и не утверждает её» (Бердяев 1939, 136). Для Афанасьева же не Эрос, а именно агапэ стремится к воссоединению, к достижению гармонии. Психолог указывает на процесс взаимного познания, открывания, совершенствования личностей. Он подчеркивает персоналистический характер эволюции любви - агапэ. Она есть взаимное дарование, обмен своими функциями с партнером. Это же приводит к совершенствованию обеих личностей.

ЛИТЕРАТУРА:

Афанасьев 2007: Афанасьев А., *Синтаксис Любви. Типология личности и прогноз парных отношений*, Москва 2007.

Бердяев 1939: Бердяев Н. А., *О рабстве и свободе человека, Опыт персоналистической метафизики*, Париж 1939.

Трофимов: Трофимов С., *К вопросу о методологии А.Ю. Афанасьева*, [электронный ресурс], <http://www.xsp.ru/psychosophy/pub/outpub.php?id=704>, [доступ 20.03.2016г.].

БОГОМИЛСТВОТО – ТРЕТИЯТ КЛОН НА БЯЛОТО БРАТСТВО СПОРЕД ПЕТЪР ДЪНОВ

Магдалена Джунова

THE BOGOMILS – THE THIRD BRANCHE OF THE WHITE BROTHERHOOD BY PETER DANOW

Magdalena Dzhunova

Abstract: the doctrine of the Bogomils was born in Bulgaria during the reign of the kings Simeon the Great and his son king Peter I – around IX – X century. Its founder was considered to be Boqn the Magician, but the most famous representative was priest Bogomil, after whom the whole doctrine was named. There were separation on three levels – the perfect ones, the believers and the listeners. They lived in fraternal communities with common property. The bogomils is considered one of the branches of the Greatest Universe Brotherhood, along with Egyptian and Palestine- ones. For the first time in the social system of priest Bogomil, were emphasized the ideas of humanism and equality before the law – concept perceived later by the Western Europe. Nowadays we can see their effects everywhere and because of that they are very important to methodology of Peter Danow. He founded the White Brotherhood in Bulgaria in 1914. He gave second birth of the main Christian dogmas – love, wisdom, truth, justice and virtue.

Key words: bogomils, Greatest Universe Brotherhood, White Brotherhood, Boqn the Magician, priest Bogomil, Peter Danow, humanism

Досега в науката са правени проучвания върху богомилите – произход, начин на живот, приписвани са им характеристики на немирни люде, противопоставящи се на законите - държавни и църковни.

Тази студия предлага по различен поглед върху духовните разбирания на богомилите, които определят в по-малка или в по-голяма степен реакциите им в обществото. Според Петър Дънов, богомилството е един от клоновете на Бялото братство и все още съществува като религиозно вяране в българските земи.

В Словото на Учителя откриваме сведения за три най-важни изяви на Бялото братство. Той ги нарича трите клона: египетски, палестински, български (богомилски). „И трите клона са живели дълго време в Египет. Първият отива от Египет в Персия, Гърция и пр. Вторият отива в Палестина и в християнската епоха отива в Рим, Англия, Германия и пр. Третият от Египет отива в Индия, от там в Арабия, Сирия, Мала Азия и България. Най-рано е излязъл първият, египетският клон, после палестинският и най-последно българският или богомилският клон. Тези три клона могат да се нарекат клонове на Всемирното Бяло Братство.

Първият клон имал за цел да подготви условията за християнството, да подготви съзнанието на човечеството за християнството. Вторият клон имал за цел да внесе християнството в света, да го разпространи. Третият клон имал за цел да реализира Божественото учение, християнството. Богомилите не са успели в България поради гонението от реакционните кръгове, но са дали мощен тласък на европейската култура.“ (Дънов, 1995, 3)

Както става ясно от цитата учението на богомилите не се е зародило в българските земи, а е било „внесено“. От причините за появата на богомиството на българска територия на първо място трябва да поставим религиозната колебливост, която настава след налагането на християнството от княз Борис. Най-напред то е прието от ханското семейство и от болярите, по силата на мирния договор с Византия, но *“Дълго време след този акт българите пазели своите езически обичаи и живеели във верска неустановеност.“* (Иванов, 1970, 15-17) *„Кръщението на българския владетел ускорило действията на надигащата се болярска и народна опозиция в страната, която била насочена срещу християнската религия, византийското духовенство и срещу проникващото византийско културно и политическо влияние. Най-видните бунтовници – първенците, заплатили с живота си дързостта да посегнат на живота на своя хан и да сложат край на делото на християнизацията. Петдесет и двама български боили заедно с целите си родове били избити.“* (Божилов, 1999, 174) Така в България официална религия става православие. Но всички поданици ли са станали християни? Отговорът не е еднозначен и лесен. В ранното Средновековие комуникацията е била силно възпрепятствана – изпращали са се писма и вестители. По тази причина времето, необходимо за да достигне информацията до получателя се увеличава с дни, дори с месеци. Обикновените хора, живеещи с проблемите на ежедневието си, са били почти напълно дезинформирани. Дали те са били привърженици на новата религия или са спазвали старите култове към множество божества няма как да се разбере, тъй като писмените сведения са от елита и за елита – съдбата на отделния българин не се взимала под внимание.

„Ереста, която около средата на X век завладяла част от душите на българите, не се появила случайно или на пусто място. Най-ранният извор за богомилското движение е писмо на константинополския патриарх Теофилакт до цар Петър. В него се заклеяват привържениците на двете начала – доброто и злото, на идеята, че създател на материалния свят е дяволът и всички, които са против старозаконието, светата троица, разпятието, възкресението Христово, почитането на Богородица. За пръв път новата ерес е назована богомилство в съчинението на Презвитер Козма. Богомилството и всички негови ученици са анатемосани в писмо-циркуляр, изпратено от патриарх Козма I или Козма II Атик. По-късно след

включването и в гръцкия Синодик, тя прониква в Синодика на цар Борил.“ (Божилов, 1999, 286-289)

В началото на IX – X век политическата обстановка в България не предполага буен разцвет на християнството – водят се непрестанни военни действия, което отдалечава душата на християнина от божествените закони. Налице е непрестанна борба както за изкореняване на езическите вярвания, така и за „спечелването“ на душата на грешника. Друг основен проблем са строгите и неразбираеми за местното население църковни канони и фактът, че молитвите са четени на черковнославянски език. За разпространението на богомилската ерес е помага и от опасността от засилване на икономическото и политическото влияние на Византия - най-вече заради близките отношения между цар Петър и византийския император Роман Лакапин (неговата внучка Мария-Ирина е царицата на България).

Някои учени смятат, че богомилството е смесица от манихейство, павликянство и масилиянство. Първите домашни извори говорят за дуалистично учение по време на управлението на царете Симеон и Петър и то в двата му вида – крайно и умерено. Крайното крило, за което става дума в Теофилактово писание, било твърде близо до павликянството, по-късно се отделило в отделна църква – Драговицка.

Умереното крило е същинското богомилство в България, то е по-еволуирала и по-приближена до православието система. За негов основател или по-точно разпространител се смята поп Богомил. Той прибавя и социални елементи в своята система, която била представена като християнска, а православните я нарекли по името на създателя ѝ. Отхвърлянето на православието става, заради недоволството от официалното християнство, отдалечено от своята първоначална простота и отрупано с тържествени обредности – правейки го неразбираемо за обикновения човек. За основател на богомилството се смята Боян Магът. Неговото християнско име е Венеамин, син на цар Симеон Велики и брат на тогавашния български цар Петър. Възможно е заради това родство Петър I да е бил по-благосклонен към богомилите и затова да не ги е подлагал на повсеместни гонения, а само да е демонстрирал сила, която да е превантивна мярка за бъдещи действия.

Поп Богомил е най-известният представител на ереста. Смята се, че е реално съществуваща личност, християнски поп, който се отказва от православието, виждайки деградацията в него. По времето на появата на богомилите християнството вече е било опошлено в значителна степен от деформираните човешки интерпретации и наслоения. Главната задача на богомилите е била да очистят изначалното Христото благовестие от всичко излишно и регресивно.

Поп Богомил недоволства и срещу държавния строй – голяма част от населението била в зависимост от властимащите, обявявайки несъгласие и

воля за промяна спрямо неправдите над беззащитните, болярството и монархията. Богомилите остро критикували църквата и духовниците. Църквата станала по-свързана със земния, отколкото с духовния свят. Държавна политика било да се даряват пари за строеж и поддържане на храмове. Заплащало се на свещениците при извършване на светите ритуали като кръщение, сватба, погребение. В Новозаветните книги, единствените които били признавани от богомилите, се твърдяло, че Всевишния не обитава ръкотворните храмове (Деяние VIII, 48), а обитава небесата, затова богомилите нямали храмове и не признавали православните черкви. Според богомилските вярвания всичко земно било дело на Сатаната. Те се молели в къщите си или на открито. Молитвата „Отче наш“ се казвала в началото и края на службата им, както и при извършването на свещенослужене. Тя била единствената разрешена молитва. Те отричали почитането на иконите. Също така не почитали мощите на светите мъченици за вярата, защото били материални останки и следователно дело на Сатаната.

Богомилите се делели на три основни групи: свършени, вярващи и слушатели. Свършените били малко на брой, отличили се богомили. Те водели безмилостна борба с тялото си и всички негови желания, считайки ги за създадени от дявола. Спазвали обет за безбрачие, били вегетарианци, не пиели вино, отбягвали ръчния труд. Постът бил важна част от освобождаването на тялото – не вкушали нищо освен вода в понеделник, сряда, петък и неделя. Не носели оръжие и не участвали във войни. Били наричани „теотоки“ - богородици – които носят в себе си Духа, Слово на Иисус. Под тяхна опека и съхранение били съкровенията книги на богомилите – най-известната от които Тайната книга. Вярващите богомили, които били мнозинството, се стремяли да подражават на свършените в най-голяма степен. За правото да се присъединят към кръга на свършените богомили, като преминавали през ред изпитания. За разлика от свършените сключвали бракове, но били моногамни. Постели в определени дни от седмицата и по празниците. Те воювали, но само за да защитят селищата си от чужди нападения – богомилите воювали с цар Самуил срещу византийците. Това оборва неоправданата, но широко разпространена теза, че били размирници, чиято цел била да всява смут и раздор сред мирното българско население. Те живеели в общини начело със старейшина-дедец и отдавали особена почит към учителите и апостолите. *„Делението между двете основни групи било свързано със степенята на просветеност в тайните: свършени – посветени във всички тайнства, водели живот, който не се отклонява от строгите изисквания, обучавали останалите и ръководелни религиозния живот. Останалата масова прослойка са т. нар. вярващи.“* (Божилов, 1999, 286-289)

Първата разлика с православието е в признаването на злото и Сатаната. Втората отлика е в богомилската есхатология и космология. В

основата на вярванията на богомилите е доброто и злото, които властват в света. Поп Богомил отхвърлил предвечното, успоредно съществуване на двете начала – на светлината и мрака, доброто и злото, Бог и Сатаната, и приел само Бог за първичното начало. *„Добрият Бог създал вселената, седемте небеса, въздуха, водата и земната твърд. Негови помощници били ангелите, като най-изтъкнат между тях бил Сатанаил. Дуализмът настъпва, когато Сатанаил се отмята от Бога и става негов враг. Божествената светлина му била отнета и паднал на Земята. Сатаната създал земното си царство и подмамил първите хора да сторят първородния грях, за да бъдат изгонени от Рая. Христос хвърлил Сатаната в Ада, но падналият ангел успял да избяга. Поради тази причина богомилската есхатология предвижда второ идване на Христос.“* (Иванов, 1970, 20-24) Причината за обявяването на богомилството за ерес е, че те се молели и почитали Сатаната, защото вярвали, че у човека съжителствали както божествената частица, така и демоничното земно начало.

Богомилското четвроевангелие е тъждествено по съдържание с каниничното християнско.

Тогава защо се смята, че богомилите са еретици? Възможно е в някои пуритански богомилски среди да се пазели особени евангелски текстове, пречистени от изрази, които не отговаряли на възгледи от учението им. Богомилите учили, че евангелските истини трябва да се разбират в дълбок, преносен смисъл, а не да се приемат в буквалното им значение. *„Враждебното становище у богомилите спрямо старозаветните книги се е основало, според един писател от XIIIв, на следните точки: 1.явното противоречие между Стария и Новия завет; 2.непоследователността на самия Бог в Библията; 3.жестокостта на Бога в Библията; 4.лицемерството, което се приписва на Бог в Библията.“* (Иванов, 1970, 102) Затова те не признават писанията в Стария завет, а на Новият придават нови нюанси в тълкуванията. Дали богомилите имали някоя ръководна книга или коментар или са се задоволявали с устни напътствия от своите наставници? По този въпрос може да се допусне, че съвършените богомили, които са били и наставници и учители на сектата, са имали и писмени тълкувания на всички или на някои книги от Светото писание. *„Тайната книга е добър пример за текст с тълкувания, написани във вид на бележки в полето на ръкописа, срещу местата, които се нуждаят от обяснение в богомилски дух.“* (Иванов, 1970, 105-106) Тези книги били малко на брой и добре пазени. Не са били обществено достояние и дори по-голямата част от обикновените богомили не знаели за съществуването им, а смятали, че са митологични. Освен загадъчността, която обвивала произхода на тайната книга, има доста по-реалистична причина за пазенето на тази тайна. Гоненията в България и последвалата инквизицията в Западна Европа

използвали като доказателство за ереста тези книги, затова трябвало да се избягва попадането им в неподходящи ръце.

Недостатък на създадената от поп Богомил система е липсата на строго единство в догмата и нравственото отношение. От една страна, това се дължи на факта, че богомилите били преследвани от държавната власт и затова живеели на малки изолирани групи, без взаимодействие помежду си. От друга страна, с течение на времето различни групи от богомили започнали да възприемат ритуали и вярвания от намиращите се в близост до тях религии и секти (павликянството и/или официалното православие). Тези предпоставки обусловили постепенната асимилация на богомилите сред многообразието на Балканите и в частност в България.

Богомилството дава своя принос в различни области, като горе споменатите – идеи за развитието на хуманизма в Западна Европа и в литературата и фоклора (апокрифната средновековна литература; дяволът и демоните в народните вярвания). Следва да се разгледа проблемът как се осъществява преходът от богомилството към обособяването на Бялото Братство на Петър Дънов десет века по-късно. Според учителя Петър Дънов много пъти България е била център на мистичното движение на Всемирното Бяло Братство. Няколко хиляди години преди Христа тук е живял Орфей, който е работил в Родопите. Вторият път е при появата на богомилството. Третият път е чрез идването на самия учител.

Общото между богомилството и Всемирното Бяло Братство е, че са надраснали рамката на национализма и егоизма и разглеждат нещата в широк аспект - прокламират обединение на всички, без разлика на съсловия или племена. Главни категории в учението на Всемирното бяло братство са: любов, мъдрост, истина, правда и добродетел, схващани като атрибути на историческия, космическия и мистичния Христос. Основен космогоничен възглед в учението е т.нар. Велико всемирно братство. То се описва като организъм, съставен от еволюираните човешки души и деветте йерархии от свръхсетивни същества. Според Петър Дънов, върховен ръководител на Великото всемирно братство е Христос.

В Словото на Учителя Петър Дънов Великото Всемирно Братство (ВВБ) е характеризирано като *“велик всемирен организъм от свършени, високо напреднали същества.”* *“Когато ние говорим за ВВБ, подразбираме онази йерархия от разумни същества, които са завършили своята еволюция милиони и милиарди години преди хората и сега направляват целия Космос. Те го направляват, защото сами са взели участие в неговото създаване, под прямото ръководство на великия Божий Дух. В своята велика самоотверженост тия любящи служители на Бога сами слизат на земята в човешка форма, за да помагат на хората. Те постоянно изпращат свои посланици на земята в една или друга форма. Всички гении на човечеството, всички велики хора, светии, адепти, всички учени, писатели,*

държавници, които спомагат за развитието на човечеството в едно или друго направление, са все служители на ВВБ. Леонардо да Винчи, Толстой, Коперник, Спиноза, Кеплер, Вагнер, Гладстоун – малка част от ерудитите, признаващи идеите на Бялото Братство.“ (Дънов, 1995, 111-113)

Конкретизирайки дейността на ББ и на неговите три клона, Учителят извежда на предна линия и извънредно важната роля, която е призвана да изиграе България в изпълнението на Божия план за света. Ето какво казва Учителят по този въпрос: *“ Днешното движение на Всемирното Бяло Братство не може да се вземе като продължение на богомилското движение. Последното може да се вземе като подготовка на новото. (Дънов, 1995, 50) Учениците на Всемирното Бяло Братство в днешната епоха представляват сбор от трите клона. Сега (първата половина и целия ХХ век; К.З.) в България работят и трите клона. Тези, които ръководят трите клона, са Посветени. Тези три клона могат да се нарекат клонове на Всемирното Бяло Братство.”* От думите на Учителя става ясно, че идеологията на Бялото Братство в наши дни не е механично пренасяне на идеите на богомилите – те са служели за подготовка на умовете. Днес съзнанието се е развило много, както заради технологичния бум, така и заради възможността за обръщане към себе си. Етическите идеи за равенството пред закона и за важността на всеки отделен индивид са положени от поп Богомил, но в съвременното общество те са постулати. Петър Дънов призовава своите ученици да се обърнат към християнството, така както са го разбирали съвременниците на Иисус Христос. Но това не е връщане назад, а точно обратното – необходимата предпоставка за навлизане в новата епоха на Водолея. *“Това време ще бъде на войни, безредици, разорение и последна война на Сатаната за превъзходство. Сега сме в епохата на Водолей, което значи чистота. В епохата на Водолей всичко ще се оправи! Астралният свят е вече почистен. Бъдещата култура се отличава по три неща: издигането на жената; застъпването на човешките права и на малките народи; повдигане на социално слабите общества и обществени слоеве, без всякакво ограничение.“ (Дънов, 1995, 100)*

Що се отнася до християнството се поставя знак за тъждественост между него и концепцията на П. Дънов. Последният обяснява различията между двете теоретични схеми с твърдението, че не всичко, изречено от Иисус Христос, е записано в четирите канонически евангелия (от Матей, Марк, Лука и Йоан Богослов). Така също – според него – и някои от записаните проповеди и поучения на Спасителя се нуждаят от съвременна интерпретация. Като цяло бива възприета фундаменталната теза, че учението на Бялото Братство в редакцията на П. Дънов осветлява евангелските истини и Христовото благовестие от окултни позиции, за да могат да бъдат правилно разбрани и приложени. Особено внимание в този

аспект на осмисляне бива обръщано на апостол Павел. Учителят на Бялото Братство у нас допуска голям потенциал на човека, защото човешката душа е част от Бога, първична Божия искра. Когато в живота бъде приложено учението на Любовта, което е истинското Христово учение, тогава ще настане и *“Царството Божие на Земята”*. В беседите на Учителя не липсват критики към онези свещенослужители, които са се отдалечили от светлината на Евангелието и са се примирили с церемониалното възприемане на Христовото Слово – отново може да се направи паралел с позицията на поп Богомил през Средновековието. Според Учителя П. Дънов Иисус е един от най-добрите ученици на най-великия и единствен Учител – живия Бог, Словото, Христос. Той е постигнал такова духовно съвършенство, така цялостно е хармонизирал и слял Своята воля с Божията и Своя живот с висшия Божествен живот, че се явява съвършен изразител на този Божествен живот, на Божията Воля, Мъдрост и Любов. Ето защо с основание е наречен Христос, Син Божий, Богочовек, велик Учител на човечеството. Иисус учи, че истинският живот, безсмъртието, Царството Божие може да бъдат постигнати чрез проявяване на Божествения живот, изпълнение на волята Божия или чрез активна творческа Любов и култивиране на истинско съвършенство. За да придобие човек истинския живот, трябва да се освободи от робството на греха и тъмнината, да се откаже от всичко, което е противно на Любовта и на волята Божия. Той трябва “да изгуби” низшия живот, за да придобие висшия; длъжен е да усвои “тесния път” на живота и да се роди наново в дух и истина. Според Дънов учението на ранното (първото) християнство се е предавало от уста на уста, чрез посвещения в т.нар. Христови – малки и големи – мистерии. Тези висши истини са били възприемани посредством дълга подготовка и нравствено издигане; те са ставали обект на лично преживяване и лична опитност, а не само на вяра, и са били преценявани като несъмнена жива действителност. Ето защо истинските християни от периода на ранната Църква са имали моралната сила да следват препоръчвания от Иисус “тесен път”; ето защо те са основавали братски общини. Ала когато християнството се превърнало в държавна религия (след Миланския едикт на император Константин Велики – 313 г.) – религия, от една страна, на цялата невежествена народна маса, а, от друга – на робовладелците, феодалите, властимащите, тогава то било подложено на изопачаване. Тесният път бил изоставен, тайното учение – забравено. Тогава постепенно било създадено едно християнство, в което вярата в Христа се осъществява главно чрез чисто външни ритуали и обреди – формална церемониалност. Така се стигнало и до индулгенциите и Инквизицията. По този начин се появило насието, неправдата и греха. Но същевременно официалното християнство престанало да бъде онзи мощен фактор за всестранно повдигане на човека, каквото било в първите времена от земното битие на

Църквата. Дънов не води борба с църквата. Той просто обяснява Христовото учение, разкрива неговия истински смисъл и мощния творчески дух, извиращ от него; възстановява неговите най-красиви и значими традиции и създава в душите истинска жива вяра, способна да внесе великото и новото в живота.

Като обобщение за учението на Бялото Братство в България може да се каже, че е изградено върху основата на духовна общност и не е нито църква, нито секта. То е Школа, която освен своята философска страна има и практическо значение за живота. Тази Школа не се уповава на догми и ритуали, осветени от вселенските събори на християнството. Това учение, предадено от Петър Дънов на българския народ и на света, изключва всякакъв фанатизъм, от което следва, че не е секта, нито ерес, както Църквата обикновено предпочита да назовава всяко свободно изповядване на Христовото Слово. Еретик, според Учителя П. Дънов, е всеки, който няма Любов към Бога и към ближния. Неговата цел е не да отдалечи хората от християнството, а напротив да ги направи по-съпричастни и виждащи дълбоките тайни.

Величието на богомилството е в неговата общочовешка идея! Величието на богомилството е, че то е изпреварило с векове нивото на своите съвременници. (Дънов, 1995, 25) Днес значението на тяхното дело е разгадано, но не напълно. „В старото българско царство тогавашните водачи изгониха богомилите, които бяха носители на едно велико учение за реформирането на живота и социалния строй по най-идеалния начин, но за това изгонване българите платиха с пет вековно османско робство, защото когато един народ не приеме Великото Божественото Слово, което му се праща от провидението, и не приложи това Велико Слово в живота си, бива изоставен да понесе последствията на своята неразумност и тогава го постига най-голямото зло. А сега, ако българите разберат грешките на своето минало и не повторят същите грешки спрямо сегашните идейни течения, ще имат много по-добри резултати в обществения си живот.“ (Дънов, 1934, 53) Това е наследството на Петър Дънов, което трябва да бъде развито – толерантност към различното мнение и идеология, съпроводени с вярата в Бога и любовта към хората.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Дънов, П.** Учителя: Разговорите при Седемте рилски езера. София, 2011 (Бяло Братство)
2. **Божилов, П., В. Гюзелев.** История на средновековна България VII- XIV век. Том I. София, 1999.
3. **Иванов, Йордан.** Богомилски книги и легенди. София, 1970.
4. **Дънов, П.** „Влиянието на Слънчевата Енергия” - В Царството на живата природа. София, 1934.
5. **Дънов, П.** Новият Живот - Първа беседа. Търново, 1922.
6. **Дънов, П.** Богомилство, славянство, възраждане. София, 1995.

ВОЛУНТАРИЗМЪТ НА ШОПЕНХАУЕР „ВОЛЯ ЗА ЖИВОТ“ И НИЦШЕ „ВОЛЯ ЗА ВЛАСТ“

Камелия Янакиева

Ирационализъмът на Шопенхауер- Воля за живот

Артур Шопенхауер е не само един от най-големите немски философи. Той принадлежи към онези мислители, които определят духа на времето, оказвайки огромно въздействие върху най-видимите интелектуални водачи. Тръгнал от Кант и оспорвайки Хегел, той пренарежда мозайката на философията, заменяйки традиционното противопоставяне между обект и субект чрез понятията воля и представа. За него целият свят е представа, съществуваща за и чрез разсъдъка на субекта, а зад нейната илюзорност се крие един „сляп неудържим стремеж- вътрешното съдържание, съществото на света“- волята. Тя е основа на движението във физическия свят, тя е вътрешна закономерност на природата проявяваща се на всички еволюционни равнища чрез различни обективации.

Но светът на волята е свят на егоизъм и жестокост, на вечно страдание от неудовлетворените амбиции. Единственото спасение от неговия капан е познавателното, съзерцателно отношение към живота, чрез което интелектуалецът- и в най-висша степен геният- се освобождава от частното и личното, от робуването на волята.

Шопенхауер претендира за авторство на съвършено нова философия, коренно различна от съществуващата дотогава- от системите, излизащи от обекта или от субекта. Изходната точка на Шопенхауер е представата, която вече съдържа и предпоставя и обекта, и субекта, защото според него разпадането на обект и субект е нейната първа, най-обща и съществена форма. Светът е обект за субекта, съзърцание за съзърцаващия с една дума *представа*.

За разлика от представата, тоест светът такъв, какъвто ни се представя, какъвто се възприема и изглежда на светивата според Шопенхауер има и един друг свят, такъв какъвто е сам по себе си, и който той нарича *воля*. *Волята* е централна категория на Шопенхауеровата метафизика, а самата метафизика той разбира като учение за общата природа на действителността, което все пак използва данните на опита като единствено възможно пътеводител, съветник, ориентир, като основен източник на познанието.

При разглеждането на философията на Шопенхауер няма нищо по-наивно и по-погрешно от влагането в неговите категории и понятия на такова съдържание, каквото обикновено подразбират обикновените хора. Шопенхауеровите воля и представа съвсем не са онези воля и представа, които традиционното съзнание свързва с тях, и светът като воля и представа

съвсем не означава, че той светът, съществува само в индивидуалната воля и в личната представа, както е при всеки банален субективен идеализъм. Шопенхауер разглежда светът на представата(явленията) като свят, който има основен ограничаващ принцип- и той трябва да бъде открит. Разбрана като най-дълбока и истинска същност на света, волята не е тъждествена с обикновеното схващане за нея като психологическа категория, като човешки стремеж, като сила, като насоченост на постъпките и действията. Шопенхауер пише „Ако аз кажа силата, която тегли камъка към земята е по същина, сама по себе си и извън всякаква представа воля на това изречение не се придава налудничавото мнение, че камъкът се движи по съзнателен мотив, тъй както волята се проявява при човека“(Светът като воля и представа). Защото магнетизмът не означава, че желязото желае нещо, нито пък водопадът, че иска да тече в избраната от него посока, тъй като това би означавало просто варварско мислене, според което всеки процес или явление в света има съзнание, разум или някаква цел пред себе си.

Волята е същност на света и ядро на всички явления. Няма материя в която да не се проявява воля. Волята е неизменна, устойчива, неразрушима, неостаряваща, тя не е нещо физическо, а метафизическо, не се отнася към явлението, а към онова, което се явява в него. Волята е първична и лежи под различието в общността на субекта и обекта, тя е навсякъде и винаги равна на себе си- това е най-важната ѝ отличителна особеност. Въпреки различните си прояви, среди които най-съществените несъмнено са гравитацията, магнетизмът и химическото сродство(в неорганичния свят), жаждата за живот, стремежът за задоволяване на глада и половата потребност(в органичния свят). Шопенхауеровата воля по принцип не познава вътрешни различия и деференциации, тя е цялостна и неделима и това нейно скучно постоянство я сближава с нейните скучни посестрими Спинозовата субстанция и Шелиговия абсолют. За да излезе от вътрешното противоречие между единството на волята и множествеността на нейните проявления, Шопенхауер използва една от основните категории на древноиндиската митология- Майя, способността на божествените персонажи да се превъпласават, да приемат илюзорен, измамен облик, а в по-широк смисъл, изобщо илюзорността на битието, божествената игра със света като цяло.

Вътрешната същност на всяко нещо е волята и тя е нещо само по себе си, което не е безусловно и докрай познаваем, но се открива на представата като явление на човешкия интелект, който единствен е способен за познание и се отличава от онази страна на човека, която е изпълнена само с желания. Волята, която в човека се проявява като безмерна сила, като всичко можеща-унищожаваша и съграждаща- е всъщност и същност на света- тя е самата сила на природата, нейното движение и нейният покой. Волята на човека трябва да се схваща като истински стремеж, като устрем и влечение за

живот, неизтребимо желание на човека да бъде, да е в битието и сам да е битие.

Волята е не само различна, чужда, но и противоположна на всеки разум и всяка логика, тя е несъзнавана и не се съобразява с нищо, тя няма намерение и цел и пълният произвол е единственият ѝ закон. Светът е воля в различните ѝ- от най- низшите до най-висшите- обективации. Тя е зърното на единичното и на цялото, тя се проявява във всяка сляпа сила на природата и във всяко обмислено действие на човека – разликата е само в степента на проява, а не в същността, защото всъщност волята е воля за живот, разбран в най-широкия смисъл, тя е енергията на съществуването и на всичко съществуващо. Волята е основа на света и неговата първооснова- тя е суверен, автономен и неограничен владетел, над който никой и нищо няма власт. Волята е единна, но не така, както единството на един обект противостои на възможното множество, нито така, както едно понятие се извлича чрез абстрахиране от множеството, волята е една и единна като съществуваща извън времето и пространството, извън множествеността и индивидуацията. Етиката на Шопенхауер, изложена от него в последната, четвърта част на Светът като воля и представа, е замислена сякаш като четвърта част на една симфония(сравнение от Томас Ман) като заключителен акорд на системата, примиряващ борещите се дотогава сили и оправдаващ крайната цел и смисъл.

От една страна, Шопенхауер, решително отхвърлил хилодялетната традиция от Сократ до Кант, поставяща морала в зависимост от знанието и разума, тъй или иначе го свързва с независимата от всеки интелект и всяко знание воля. Шопенхауер адмирира идеята на Кант да отдели етическата значимост на човешките постъпки от явленията (представата) и да я покаже като отнасяща се до нещото само по себе си, сиреч до най-дълбоката същност на света, защото етиката не е познание, каквото е науката и следователно, когато хората действат и отсъждат дали нещата са добри или лоши, те не се съобразяват с тяхното положение в емпиричния свят. Но философската етика на Шопенхауер не е прескриптивна, предписваща, не е Кантова етика на дълга с произлизащите от нея прави това и не прави онова. От единственото на волята, която в края на краищата живее у всеки, Шопенхауер прави извънредно важния в етическо отношение извод за необходимостта от любов между хората, за единството на човечеството- и тук едва ли става дума за елементарна философска манипулация, заменяща християнския бог с воля. Няма съмнение, че принципът на съчувствието е от основните ръководни съченения в твърденията в този смисъл са наистина трудно изброими.

Но в Шопенхауеровата етика принципът на състраданието антиномично съжителства с друг, не по-малко основен и ръководен- омразата към човечеството и към простосмъртния човек(а не гения), към

фабричното произведение на природата. Сам Шопенхауер смята съчетанието на състраданието с егоизма в човешката природа за донякъде мистериозно, въпреки че е емпирично налично, и е склонен като единствено възможно обяснение да свързва състраданието с волята, където индивидите не са разграничени, а егоизма – с представата, с начина, по който всеки възприема света и какъвто той се явава на всеки. Според Шопенхауер именно познанието е което освобождава от кошмарния свят на волята, за да постигне и етическото състояние като висше състояние на човека. Познанието- естетическо и етическото, съзерцанието и отказът- е единственото, което може да победи волята. И етиката на Шопенхауер започва оттам откъде започва всяка една етика, от въпросите, които стоят пред всички възможни нейни отговори: Какъв е светът, какъв е животът на човека в света, какъв може и трябва да бъде този живот. Отговорите, които немският мислител дава по изконните въпроси на етиката са логично следствие от неговата система, и независимо от степента на тяхната убедителност, наистина завършват волунтаристическата, ирационалистическата и песимистическата панорама на Светът като воля е представа.

Философията е именно философия на живота и чак след това и само дотолкова философия на природата. Скръбното, печалното, нещастното съществуване на човека е резултат на две същности- светът такъв, какъвто е и човекът такъв, какъвто е. Всичко в живота доказва, че земното щастие в края на краищата се оказва напразно илюзорно. Човек вечно търси, иска стреми се, и разбира се, почти никога не намира онова, което търси и иска, или най-малкото не го намира в обикновено възрастващо желаната степен. Да бъде недоволен от онова, което има, е почти правилно в човешкия живот, обратното е по-скоро изключение. Всичко за което човек се захваща се съпротивлява, защото има своя воля, която преодолява. Егоизмът, злобата и лицемерието са етическите пружини на човешките постъпки, волята е безогледна при утвърждаването си и рядко зачита чуждата воля в борбата за признание никой не се показва такъв какъвто е, всеки носи някаква маска и играе някаква роля. Според Шопенхауер страданието е положително, а насладата отрицателно състояние(чувство). Насладата възниква, когато се прекратят болката и страданието, нуждата и скръбта, но много скоро те започва отново и се усещат непосредствен.

Щастието е състояние, непознаващо страданието. Не насладата, а липсата на страданието е цел на човешкото съществуване. Светът е пълен със злини, както и човешката душа е изпълнена със зло. И след като всички злини са излезли от кутията на Пандора, на дъното ѝ все пак остава още една и при това постоянна- скуката. В същата степен в каквото човек се освобождава от нуждата на труда, той е измъчван от скука, и в същата степен, в каквато се освобождава от скуката, той изпада в нужда, скръб и

състрадание. Човешкият живот е махало, движещо се между крайните точки на болката и скуката. Етиката на Шопенхауер е песимистична, той е един от най-яростните песимисти. Отхвърлянето на оптимизма като плоско и повърхностно учение е въпрос на емоционално отношение, а има дълбоки теоретически основания. Човек не може да излезе от волята си, за да се отдаде на мечтите си за безгрижно и щастливо бъдеще. „Песимизмът ни най-малко не изключва хуманността, ни най-малко не е нужно да се превърнем в някакви ретори и ласкатели на човечеството, за да бъдем хуманисти“ Шопенхауер е в световната етическа традиция- от раннокласическите школи на йонийската философия до школите на немската класическа философия- и тогава, когато неизбежно свързва морала със свободата на волята, отказвайки да види морал там където, вместо свободен избор има принуда. Но далеч от всяка плоска философия и всяко елементарно решение на хилядолетната проблема свобода-необходимост, мислителят си дава напълно ясната сметка за трудностите пред тази дилема. Човек принадлежи на своето поведение и поведението принадлежи на човека при едно условие- свободата. Ако човек не може свободно да избира между различни възможности, тъй че избраното да е именно негово, а не наложено от друг или други, т.е ако няма свобода на волята, няма вина, няма лична отговорност , няма морал. Волята не може да е напълно свободна, когато се сблъсква със свободата на другите воли, които тя рядко може да преодолее напълно, но не по- малко от тези външни ограничения са и вътрешните- и най-голямата свобода на волята не може да преодолее ограничеността на силата и таланта на своя носител. Всяко житейско поприще не е изцяло в ръцете на човека- то зависи от решенията му, но в още по-голяма степен от независещия от тях ход на събитията в света. Тези два фактора си взаимодействат, влияят един на друг, но и в значителна степен са независими един от друг, защото както събитията в света по правило малко зависят от решенията на индивидите, тъй и тези решения се променят и според промяната на индивидуалната настройка, и според откриващите се пред тях различни хоризонти в зависимост от промяната в хода на нещата. От взаимодействието на посоките на тези два фактора се образува трета, по правило несъвпадаща с тях, и тъкмо по нея тече човешкият живот.

Шопенхауер достига до извода, че за щастието на човека най-важно е онова, което той има в себе си, а не онова което му е дадено отвън. И затова пустотата на вътрешния живот не може да бъде смислено запълнена, както хиляди пъти това е било отбелязвано- нито с бясната гонитба на развлечения и наслади, нито с безсмисления разкош и разточителството, което за кратко време разпилява богатства натрупани с години, тъй като тези реалности са незаместими и много често тъкмо там, където усилията да се прогони скуката са най-големи, тя се настанява най-сигурно. Богатството, на което

мнозина гледат като на главен инструмент на щастието, може да осигури пълно материално благополучие, но не е в състояние да задоволява духовните потребности и да осигурява интелектуални наслади, а нерядко и е пречка за тяхното осъществяване поради грижите, които създава, както и преимущественото насочване на съзнанието към неговото придобиване, опазване и умножаване. Не само богатството- средоточие на усилията на голяма част от хората- само по себе си не може да бъде критерий и мярка на щастието. Според Шопенхауер изобщо нещата, вещите, предметите, средата влияят върху щастието само косвено, опосредствено- чрез начина, по който човек гледа на тях. В това отношение той е в плътно в античната традиция: щастието или нещастieto се определя не от това, което нещата обективно и реално са, а от онова, което те са за нас, в нашите представи. Може би в същата степен- колкото и парадоксално да изглежда това- в която Шопенхауер остава в заварената философска традиция, създаваща филофски системи, в които етиката е един от задължителните компоненти, той излиза от тази традиция и се превръща в моралист от типа на древните или следренесансовите моралисти, които се виждат много повече като наставници и учители за живота, отколкото като философи на морала. И затова не е случайно, че наред с осветените си теоретически източници- философията на Платон, на Кант и на свещените книги на индуите- философията на Шопенхауер има още един несъмнен източник, живота, неговите правила и норми, неговия ход и смисъл, който по скоро по изключение, отколкото по правило се вмества в строгата логическа схема на системата. И такъв именно тип философия остава особено подходящо прозвището възпитателна, а за такъв тип философ- определението възпитател. И такмо така Фридрих Ницше вижда ролята на Шопенхауер като възпитател, признавайки го за свой наставник и надзирател.

Етиката на Ницше

В „Зазоряване“ Ницше започва „Кампания срещу морала“ Той нарича себе си „безнравствен“ и остро критикува видните морални схеми на своето време – християнството, кантианството и утилитаризма. В *ЕССЕ Ното* Ницше нарича създаването на морални системи, основани на дихотомията на доброто и злото, „пагубната грешка и пожелава да започне преоценка на ценностите на юдейско-християнския свят. Той показва желанието си да доведе до нов, по-натуралистичен източник на ценности в жизнено важни импулси на самия живот.

В „Отвъд доброто и злото. Прелюдия към една философия на бъдещето“ и „Генеалогия на морала“ генеалогичните планове на Ницше за развитието на морала господар-роб заема централно място. Ницше представя господарския морал като оригиналната система на морал, може

би най-много свързвана с Омирова Гърция. Тук ценностите възникват като различие между доброто и злото или между „жизнеутвърждаващите“ и „отричащите живота“ качества – богатство, сила, здраве и сила. Чертите, характерни за Омировите герои, се смятат като добро, а лошото е свързано с бедните, слабите, болни обският морал, от друга страна, идва като реакция на господарския морал. Ницше асоциира робския морал с еврейски и християнски традиции. Тук ценностите произтичат от контраста между доброто и злото – добро се асоциира с нематериалност, благотворителност, благочестие, сдържаност, кротост и покорност; зло се разглежда като светско, жестоко, егоистично, богато, и агресивно. Според Ницше робският морал е създаден от негодуванието на робите. Моралът работи за преодоляване на робското чувство на малоценност при по-богатите господари. Това се постига чрез превръщането на слабостта на роба като въпрос на избор, например, тя се преименува като „кротост“.

Ницше вижда робския морал като източник на нихилизма, който обзел Европа. Ницше призовава изключителните хора вече да не се срамуват от своята уникалност в лицето на предполагаемия морал за всички, които Ницше намира за вреден за разцвета на изключителните хора. Ницше обаче предупреждава, че моралът сам по себе си не е лош, той е добър за масите и трябва да бъде оставен за тях. Изключителните хора от друга страна трябва да следват собствения си „вътрешен закон.“ Любимото мото на Ницше, взети от Пиндар, гласи: „Стани това, което си.“

Воля за власт

Основен елемент във философските перспективи на Ницше е „воля за власт“, която осигурява основата за разбирането на човешкото поведение. С други думи волята за власт е по-важен елемент от подтика към приспособяване или оцеляване. Според Ницше само в ограничен брой ситуации тласъкът за опазване прецедентно надделява над волята за власт. Естественото състояние на живот според него е изобилието. Концепцията на Ницше в по-късните си форми за волята на властта се отнася към всички живи същества, което предполага, че адаптацията и борбата за оцеляване са вторични сили в еволюцията на животните, по-маловажни от желанието за увеличаване на силата. Ницше впоследствие издига тази идея още повече и спекулира, че това важи и за неорганичната природа. Той трансформира идеята за материята като център на силата в материята като център на волята за власт. Ницше иска да се освободи от раздробената теория на материята – теория, която той разглежда като реликва на метафизиката на веществото. Едно изследване на Ницше определя неговата напълно разработена концепция за волята за власт като „елемента, от който произтича както количествената разлика на сили, така и качеството, което

се прехвърля във всяка сила в тази връзка“, разкрива волята за власт на принципа на синтеза на силите.

Представата на Ницше за волята за власт може да се разглежда и като отговор на Шопенхауеровата „воля за живот.“ Писал едно поколение преди Ницше, Шопенхауер разглежда цялата вселена и всичко в нея като задвижващо се от изначалната воля за живот. Следователно това се превръща в желанието на всички същества да избегнат смъртта и да се размножават. Ницше обаче оспорва идеята на Шопенхауер и формулира теорията, че хората и животните наистина искат власт, животът сам по себе си изглежда само като второстепенна цел – нещо, необходимо за подпомагане на властта. В защита на своите идеи Ницше описва случаи, при които хора и животни по собствено желание рискуват живота си, за да спечелят власт. За пореден път Ницше изглежда заимства част от своето вдъхновение от древните Омирови текстове, които той е познавал много добре. Гръцките герои и аристократи или „господари“ не желаят обикновен живот (те често умират съвсем млади и са рискуват живота си в битка), но искат власт, слава и величие.

В допълнение към психологическите възгледи на Шопенхауер Ницше контрастира неговата представа за волята за власт с редица други популярни психологически възгледи на своето време като утилитаризма. Утилитаризмът е философия, главно разпространявана по времето на Ницше и преди това от британски мислители като Джеймс Мил. Тя твърди, че всички хора фундаментално искат да бъдат щастливи. Но тази концепция за щастието, присъща на утилитаризма, Ницше отхвърля като свързана и присъща на английския народ. Платонизмът и християнският неоплатонизъм, който твърди, че хората в крайна сметка искат да постигнат единство с доброто или с Бога, са философии, които той критикува. Във всеки случай Ницше твърди, че „волята за власт“ осигурява по-полезно и по-общо обяснение на човешкото поведение. Ницше разбира под живот “определено количество сили”, които са свързани в процеса на “изхранване”. Разглеждайки понятието “полезно”, той застава против възгледите на Дарвин, понеже смята, че пътят, който се изминава до крайното оформяне на едно свойство, с нищо не е полезен на индивида, най-малко в борбата му с външните обстоятелства. “Полезното”, в смисъла на Дарвиновата теория, означава благоприятно, което е от гледна точка на борбата с другите индивиди. За Ницше “нарастването на силата” е истинския прогрес, който е напълно независим от полезността в борбата, от това чувство възниква “волята за борба”. “Нагонът към съхранението” не е водещ, а в основата му стои проявата на сила. В този смисъл гладът е следствие на отслабналото доминиране на волята за власт, която се проявява само, когато среща противодействие. Господството е винаги характеристика на по-силната воля. Ницше опровергава с това, че навсякъде господството

е съсредоточено в средните и дори “типове под средното ниво”. Същността на всяко изменение е волята за власт. Заключение на Ницше е: “средните са по-ценни от изключенията, продуктите на декаданса са по-ценни от средните; волята към Нищо тържествува над волята за живот – а общата цел, изразена по християнски, будистки, шопенхауеровски, ще гласи: “По-добре да не бъдеш, отколкото да бъдеш.” (Ницше, Фр., *Воля за власт*, 1995, с. 118)

Културата според Ницше се оказва болна в същата степен, в която създаващият я човек е с болезнена конституция и изродена чувствителност, а двете се дължат на безразделното господство на разсъдъка над живота, на интелекта над волята, на социалното над свободата и усещането за власт. Робът, нещастният и слаб “човечец”, станал идеал на духа, морала и културата, не е човекът според замислите на своя Велик Създател – тази подмяна, трябва да бъде пресечена чрез безкомпромисна преоценка на всички ценности, към която съществуването зове. Ницше доказва, че в историята са взели превес мнозинствата на слабите пред немногочисления елит на прекрасните и силни индивиди. Слабите са изтълкували всички ценности в своя полза, и са успели да представят своето тълкуване за “единствено възможното”, “дължимото”, “подобавашото за човека”, “автентичното”. Удало им се е това просто защото са много, защото са споени от придаващата им монолитност “стадна солидарност”, кухото единство е взело превес пред удивителното многообразие и богатство на различните. “Стадото” не търпи различността, “стадният инстинкт” не понася личността и не миряса, докато не я принизи поне до своето ниво или не я унищожи. Всичко е станало наопаки – и точно това е основанието на Ницше за ново тълкуване, за преоценка на ценностите, за разбиране съобразно естеството на живота. “Скрижали на благата са окачени над всеки народ. Виж: това са скрижалите на неговите превъзможвания. Виж! това е гласът на неговата воля за мощ. Похвално е това, което му се струва мъчно; това, което е неотложно и мъчно се нарича добро; а това, което избавя и от върховна беда, рядкото, най-трудното: него той възхвалява като свято. (Ницше, Фр., *Тъй рече Заратустра*, 1990, с. 75)

Ницше говори, че не съществува “воля за съществуване”, само там, където има живот той вижда воля, но тя не е воля за живот, а “воля за власт”. Животът сам по себе си се стреми към сила, определя се от усещането за мощ и превъзходство, той отхвърля болестта и слабостта и се основава на здравето, на преизобилието от възможности, наречено при човека свобода, а иначе – спонтанност, порив, страст, влечение, воля за власт. Ницше, презрял изцяло “морала на слабите”, се отдава на “аморализма на силните”, на благородните и прекрасни индивиди, на аристократите. “Масата като сума от слабите, реагира бавно; тя се защитава от много неща, за които тя е слаба, – от които тя не може да има никаква полза; тя не създава, не излиза

на преден план... Ценностите на слабите са върховни, защото силните са ги приели, за да могат да ръководят.” (Ницше, Фр., *Воля за власт*, 1995, с. 216) Ницше противопоставя “висшия” човек на “стадният”, а по – късно Ортега-и- Гасет, не без неговото влияние, развива идеята за човека- маса и неговата противоположност – елита. Двете максими на стадното мислене са “равенство на правата” и “съчувствие към всичко страдащо”, които за Ницше са далечни от идеите за новия морал, който не проповядва удобството и бягането от препятствията, а се бори с тях. Олицетворена в песимистичното съществуване на човешкия индивид, Шопенхауеровата „воля за живот“ се откроява у Ницше като активна воля за мощ, „воля за власт“. Песимистическата пасивност у първия се превръща в отчаяна активност у втория- „Животът.. се стреми към максимално чувство за власт“

ЛИТЕРАТУРА :

Ницше, Ф. ЕССЕ НОМО, 1991г. Изд. Критика и хуманизъм

Ницше, Ф.-, „Воля за Власт,“ 1995, Евразия, София

Ницше, Ф.- „Тъй рече заратустра“ изд. Христо Ботев 1990г.

Ницше, Ф. „Отвъд доброто и злото“,изд. Захарий Стоянов 2001г.

Шопенхауер, А.- „Светът като воля и представа“- Университетско издание „Св Климент Охридски“, София 1997г.

Шопенхауер. А- „Афоризми за житейската мъдрост“, Кибеа 1998г.

---ТВОРЧЕСКИ ШАНСОБЕ---

ANCIENT SOUTHEAST ASIAN HISTORY: DISTINGUISHING FEATURE AND GLOBAL INFLUENCE

Phong, Trang Tran Thanh

Abstract: This paper is written on the basis of the concluding which was remarked from the forthcoming work on Ancient History of Southeast Asia. This is a systematic study of history in Southeast Asia from ancient times to the early 19th century. It is a comprehensive research of the historical process in this region, including economics, politics, and international relations of ancient Southeast Asian states and also covering study of religions and cultures of different people from ancient Southeast Asian empires. Nevertheless, it also presents specific analysis on significant incidents. The author presents own opinions on the characteristics of regional proto-culture, rice cultivation culture, social architecture formation and evolution of early nations, the rise of centralized states and their characteristics, especially the China-oriented religions and India-oriented religions.

Key words: SEA history pre-history Ancient global-influence

INTRODUCTION

Southeast Asia is located in maritime Silk Road, which make this areas have had a closely relationship with China and India. This location has always been a strategic one in the world, the importance of regional researching is obvious. Many studies in Southeast Asia have begun from two thousand years ago, technically since the early of 20th century. However, due to its numerous ethnics, languages, religious and cultural diversity; local history and relationship within Southeast Asian countries in historical process is very complicated, therefore, research is quite difficult, especially the legacy of historical data is limited.

Nevertheless, there have been new discoveries in archeology, ancient inscriptions and records, scientists have published a lot of Southeast Asia's historical documents. Based on previous research results, the use of the book group and other favorable conditions, this paper is an attempt to write the history of the region connected to local cultures. The author hopes this paper may help Southeast Asia people, young generation in particular, more and more understand each other to set up a steady basis for ASEAN community.

UNIQUE PREHISTORIC CULTURES IN SOUTHEAST ASIA

It has been believed that there is a late appearance of culture in ancient Southeast Asia, it was formed right after being influenced by foreign culture. However, this opinion is not in line with historical reality, pieces of evidence tell us there were advanced cultures in this area 10.000 years ago, even before some neighbor cultures were founded.

Located in tropical and subtropical area, there are suitable natural conditions for human survival and agricultural production. Since the 19th century, scientists have found a series of prehistoric hominid sites and cultural relics. In the Java Homo erectus and Homo sapiens period, this region was in the Paleolithic, evidence of historical stages' transformation was found to prove that local people have been living here since prehistory period.

When the transition from the Paleolithic to the Neolithic Age happened, an important feature of its Neolithic culture is primitive art production, especially the emergence and development of rock painting. Original rock painting reflects a primitive belief, especially for sun worship.

The academic community had not previously acknowledged the existence of the Bronze Age in Southeast Asia, the wreckage of bronze wares was said to be brought from the outside world. Advances from archaeological excavations have recently proved that during the second millennium BC, bronze was being widespread in the northern parts of Southeast Asia, iron was also widely used after 500 BC. Remarkably, Viet Nam Dong Son cultural sites were found in many places of Southeast Asia, the Bronze drum (Trống đồng) and its unique patterns are a perfect proof to show that this is a technology of Copper age people.

Southeast Asia had always been an ideal continent of immigration, plenty of immigrations, mainly South Mongolian people's one, from Asia's landlocked area to coastal areas made the region more and more populous. There are various language groups in Southeast Asia such as Austronesian, Austro-Asiatic, Sino-Tibetan are the most spoken languages in the region. In this vast area, many ethnic groups gradually formed a variety of languages, colorful ethnic cultures and different religious practices.

As can be seen, before the arrival of foreign culture, Southeast Asia is not a cultures vacuum, it has its own inherent unique. As it is noted in The Cambridge History of Southeast Asia that: "The early economic development in Southeast Asia began in AD long time ago. In this period Southeast Asia has become a region with a unique cultural identity. At the beginning of the year, the region has experienced farmers, musicians, artisans and metallurgy sailor. Although they did not have their own written word, there was not large urban centers and the lack of recognition of the scope of bureaucratic 'government' but they were a high achievers, in the cultural development of the Old World in southern waters occupy an important position.

SOCIAL STRUCTURE BUILT BY AGRICULTURE AND MARITIME TRADE BASED

Around 2000 years B.C, Southeast Asia went into period of social development based on civilization. Many communities in this vast area became kingdoms. There are two major materials supporting the development of ancient local society: long history of agricultural production and widespread trading activities. In agriculture, the most popular technology was “slash and burn”, the next one was lowland irrigated farming system. The transition from the slash-and-burn nomadic life to the irrigated farming settled life was a progressive trend, this change may be related to population growth. At first, national agricultural production was mainly rice crop. Starting from the early years AD, rice cultivation in Southeast Asia was generally widespread. Thanks to fertile soil, abundant rainfall agricultural production in peninsula more prosperous than the island region, the first nation was founded in the peninsula region. River system constitutes an important element of social and political development The rise of Viet Nam, Cambodia, Thailand and Myanmar and other centralized kingdoms were closely related to Red River, Mekong River, Chao Phraya River, Irrawaddy River. These countries have gradually become the world's most important rice exporters.

In ancient time, women are respected even more than elsewhere in Asia or Europe, all levels of society had shown a significantly higher status for women, the role of women in production and exchange activities as well as marriage, family structure, marriage divorce, women always received more protection. "The Cambridge History of Southeast Asia," said: "Early in Southeast Asia Society - a common feature of the economy is the implementation of a double paternal and maternal blood system." At the time of the legacy, is based on matrilineal and patrilineal kinship equitable distribution. When there was a succession to the throne, the "two-line inheritance system." Village-based long-term preservation and double inheritance system used to be an important feature of the social structure in Southeast Asia.

This traditional social structure had a strong vitality, and played a huge role in the historical development process, in a sense, the social structure of ancient Southeast Asia of economic, political and cultural development provided a very good foundation for Southeast Asia to attract foreign culture provides the basis for a cooperation and exchange.

THE LOCALIZATION OF FOREIGN RELIGIONS AND CULTURES

Southeast Asia is in neighbor with the two biggest ancient civilizations, China and India. Since ancient times, there were double impacts of Indian and

Chinese civilization, Indian Mahayana Buddhism, Brahmanism --- Hinduism, then Theravada Buddhism had spread in Southeast Asia, meanwhile, Confucianism, Buddhism, Taoism as the core of Chinese culture channel flowed into Viet Nam, and occupy an important position. After the 13th century, the spread of Islam in Southeast Asia rapidly locally broadened. Early in the 16th century, Western Christianity was introduced to Southeast Asia. In the year of 1522, the first Christians had set foot on the island of Cebu in the Philippines, subsequently, the Portuguese missionary activity in Maluku Islands, Indonesia. Religious social life have had extensive and profound impact, local people have created their religious-based monuments such as Bagan, Angkor, Borobudur, Bali. Development of regional civilization not only laid a diversified mark from Indian civilization, Chinese civilization, the Islamic civilization and other civilizations in the world but also the countries inherent traditional culture, the formation of localization, nationalization of Southeast Asian culture.

Indian has a huge influence in Southeast Asia, take religion for an example, a significant feature of ancient Indian civilization is the prosperity and development of religion. Early variety of primitive religion which is popular in Southeast Asia, new religious accommodated local and original fusion of ancient beliefs and customs, Indian features are easy for the locals to accept. Hindu hierarchy and ritual were just in line with ancient local philosophy. Mentioning evil reincarnation, Buddhist principle of salvation was more likely to attract farmers. This is the reason why India's religious culture can be widely prevalent in Southeast Asia.

Indian religion had replaced original local beliefs and then became an important part of cultural life.

China and Southeast Asia has a long and close relationship in terms of religious culture, although Chinese culture is not religious one, yet in a long time, Confucianism, Buddhism and Taoism had taken a deep impact in the unity of local people ideology. There is a clear difference between Confucianism, Buddhism and Taoism in Viet Nam and Theravada countries in mainland Southeast Asia. Before Western powers intervene in the region, this feature is very obvious. However, due to the increase of immigrants from China to Singapore, Malaysia, Indonesia etc, Confucianism, as a result, was highly valued and became one of the most popular local religions. This not only enrich the diversity of religious beliefs, but also to promote the Southeast Asian countries and China's religious and cultural exchanges.

The way that Islam went into the region was different from the spread of Buddhism, Hinduism. Islam emerged in the 7th century and stepped in by Arab traders. Especially after the 12th century, the reign Delhi proselytized Islamic, a large number of Indian businessmen subsequently became Muslim. Under the missionary activities of India and Arab merchants, prompted by commercial interests, the rapid spread of Islam in Southeast coastal regions and islands

exploded. Until the late 13th century, there were some Islamic nations had been founded. From the 10th century to the 16th century, It was said to be a golden time of Southeast Asia local culture. During this period, foreign culture and the local culture had been getting along with each other in a long term, increasingly localized, evolved into an integral part of the culture in Southeast Asia. In the period of the rise and development of the centralized kingdom, combined with the main ethnic States dominated the development of national culture, prosperous Southeast Asia an important symbol. The first is the creation of national language, the most important factor of national culture and the emergence of the use of written characters; the second is the codification of national history; the third is the growing prosperity of nationalization in literature and art; and the fourth is architecture and sculpture with national characteristics. This has been forming cultural diversity in Southeast Asian.

Rich of localization characteristics of folk culture is an important aspect which can't be ignored. Southeast Asian nation's residents in long-term living in the same geographical area, the basic clothing, food, housing and other aspects of folk culture has almost all of the same similarities.

In brief, this vast region, despite the diverse development of culture, despite different features in different nations, we are sharing certain characteristics. The author believes that Southeast Asian religious and cultural development have its outstanding features diversification and localization.

THE IMPORTANT ROLE OF ANCIENT SOUTHEAST ASIA'S HISTORY AND CULTURE

After World War II, some Southeast Asian studies scholars, including Southeast Asian countries abandon long-term efforts of the leading scholars of Southeast Asian Studies "Eurocentric", "India's central theory" as well as the history and culture of the Southeast Asian countries as "Chinese culture extended" prejudice and old acquaintances, consciously from the perspective of their own development in Southeast Asia were observed, they emphasize subjectivity and Southeast Asian cultural continuity, and to enrich the study eloquent testimony to the Southeast Asian region has its distinct cultural identity, should not be exaggerated noted that foreign culture influences.

Southeast Asian culture is an important part of world civilization which is unable to be separated. In western lane of traffic to Southeast Asia, both ethnic migration corridors, but also China, India, Arab and Western cultural crossroads, close to China and Southeast Asia, China has a long history of close contact. Southeast Asia is a relatively independent and unified whole, but also has regional diversity development. Southeast Asia has had quite prehistoric culture development. From ancient times to the early 16th century history and brilliant culture in Southeast Asia, but also with various national characteristics, relations

between countries by scattered to increasingly close. Southeast Asian culture occupies an important position in a seat on the world stage and Asian civilizations. Thanks to the establishment of AEC 2015, Southeast Asia will become a single market as well as a joint production space to promote free flows of goods, services, investment and employment in the bloc. This is the high time for people in ASEAN to hands in hands, altogether building a beautiful community. In order to do so, we need to know about our history. We know the past so that we understand the present, we understand the present so that we prepare for the future.

REFERENCES

1. **Ngo Sy Lien** “Đại Việt Sử ký toàn thư”, 1982 ed , Khoa Học xã Hội Hà Nội press. Viet Nam, 1272 – 1697.
2. **Tran Dinh Huou**, Đến hiện đại từ truyền thống, 1993 ed, Van Hoa press. Viet Nam, 1996.
3. **Nguyen Thu Tai**, History of Buddhism in Vietnam (Cultural Heritage and Contemporary Change. Series IIID, South East Asia, Vol. 5), Council for Research in Values & Philosophy press. India, 2009.
4. 陈国华, 先驱者的脚印——海外华人教育 三百年, Royal Kingsway Inc. Toronto, 1999.
5. **Various author**, “List of Protestant Missionaries to the Chinese, with the Present Positions of Those Now among Them” Chinese Repository, Vol. 20, pp. 513 – 519, Xinhua press. China, 2009.
6. **Mary Raleigh Anderson**, Protestant Mission Schools for Girls in South China (1827 to the Japanese Invasion) , Mobile, Alabama: Heiter— Starke Printing, Singapore, 1943.
7. **Chris Baker**, Pasuk “The history art of Thailand”, Cambridge press, Sydney, Phongpaichit, 2000.
8. **Taylor**, Jean Gelman. Indonesia: Peoples and Histories. New Haven and London: Yale University Press. New Haven, 2003.
9. 司马迁(109 – 91 BC), 史记, 清华大学 press. China, 1992.
10. **Dung**, Duc Phan, “Participating in the ASEAN Economic Community (AEC), Opportunities and Challenges for Vietnam in the Context of Joining Trans-Pacific Partnership (TPP)”. Journal of Development and International Integration. Bangkok, 2014.

НАЗВАНИЯ НЕСЪЕДОБНЫХ ГРИБОВ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Каролина Завадка

1. Микология – как научная дисциплина

Как отмечают Э. Мюллер, В. Лёффлер, «микология – наука о грибах – изучает эвкариотные, гетеротрофные организмы, отличающиеся слабо дифференцированными тканями, клеточными стенками (по крайней мере на определённой стадии жизненного цикла), а также спорами как покоящимися и служащими для распространения структурами. Организмы с такими признаками – грибы – поглощают питательные вещества в растворенной форме из окружающей среды; некоторые слизевики вместо этого или дополнительного захватывают твёрдые пищевые частицы» (Мюллер, Лёффлер 1995, 11). Как утверждают авторы, «по образу жизни можно различать две группы грибов» Первая группа – это сапробионты (сапротрофы, сапрофиты). Вторая – это симбионты (Мюллер, Лёффлер 1995, 11).

Грибы – сапротрофы питаются разложениями исчезнувших растительных фрагментов – облетавших листьев, хвои, веток, древесины (<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000007/st003.shtml>).

Грибы-симбионты приобретают высокопитательные вещества из лесной подстилки, корней древесных пород. Они симбиозируют с деревьями, образуя на корнях этих деревьев микоризу, или грибокорень. Через микоризу грибы абсорбируют органические субстанции, вырабатываемые деревьями. Микоризный симбиоз полезен как для грибов, так и для деревьев. Через микоризы они получают из почвы воду, кроме того, минеральные вещества. Так например: азот, фосфор, кальций, калий (<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000007/st003.shtml>).

Грибы-симбионты сожительствуют с некоторыми видами деревьев. Например, *подосиновики* вырастают многократно под осинами, *подберёзовики* - под берёзами, *дубовики* – вблизи с дубами. Тем не менее многие микоризные грибы могут сожительствовать с многими древесными породами. Примерно сказать, *подосиновик* микоризует с осинкой, и с берёзой, *белый гриб* сожительствует приблизительно с 50 видами деревьев (<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000007/st003.shtml>).

Приведём ещё другие определения микологии. Во-первых, *Большая советская энциклопедия* характеризует термин микология следующим образом: «Микология (от греч. *μύκης* - гриб и ...логия), наука о грибах, один из разделов ботаники» (Прохоров 1974, 646-648).

Согласно *Российскому энциклопедическому словарю*, «микология (от греч. *μύκῆς* — гриб и ...логия), наука, изучающая грибы» (Прохоров 2001, 946).

Наиболее богатой следует признать следующую дефиницию: «микология наука о морфологии, физиологии, генетике, экологии и эволюции грибов Медицинская микология – это наука о патогенных и сингенных грибах и их взаимоотношениях с организмом и популяцией человека. Медицинская микология является самостоятельной научной дисциплиной, располагающей оригинальными методами и своеобразными объектами изучения. Тесно связана с микробиологией, иммунологией, эпидемиологией, дерматологией и др. клиническими дисциплинами» (<http://enc-dic.com/microbiology/Mikologija-1116.html>).

Она определяется также следующим образом: «микология – наука о грибах, изучающая сложный комплекс проблем, связанных с возникновением, филогенией, строением, систематикой, биохимией, физиологией, распространением и экологией грибов» (Шуканов, Поликсенова, Стефанович, Храмцов 2003, 59).

Л.Г. Переведенцева выделяет несколько этапов формирования микологии как науки (Переведенцева 2012, 5). «Первый этап, продолжающийся до середины XIX в., связан с накоплением материала, описанием новых видов, попытками их классификации. Первые научные данные о грибах относятся ко второй половине XVI в. В этот период натуралист К. Клузиус (1526-1609), используя собственные сборы и материалы других исследователей, составил первую систематическую сводку о грибах» (Переведенцева 2012, 5).

Благодаря тому, что К. Клузиус активно изучал накопленные материалы испытателей, в нынешнее время любители ботаники могут разглядывать его импозантную коллекцию, состоящую из 221 акварельного рисунка грибов, изданную под заглавием *Кодекс Клузиуса*. Коллекцию хранят в Голландии, в библиотеке Лейденского университета (Переведенцева 2012, 5).

«Второй этап характеризуется подъёмом в развитии микологии (со второй половины до конца XIX в.). Изучаются онтогенез и филогенез у грибов, исследуются циклы развития, особенно паразитических видов» (Переведенцева 2012, 7).

В этот период появляются основные научные положения, касающиеся фитопатологии — науки, занимающейся болезнями растений. Микологи обратили внимание не только на макроскопические, но и микроскопические грибы. В течение этого периода динамично создавали свои работы следующие учёные: братья Тюлан (выдающиеся учёные из Франции), А. де Бари (1831-1888) (выдающийся учёный из Германии) (Переведенцева 2012, 7).

«Третий этап в развитии микологии характеризуется развитием физиологии и биохимии грибов (конец XIX — середина XX в.). На грибы обращают внимание не только микологи, но и физиологи растений,

изучавшие у них различные физиологические процессы (дыхание, брожение, метаболизм). Многие исследования носят экологический характер, так как в их ходе выяснялось влияние факторов среды на онтогенез грибов: Г. Клебс и другие.

Конец XIX и середина XX в. – это время сдвига в отрасли техники. Ввиду вышесказанного, появилась возможность изучения клетки грибов, её химического состава. Как правильно подчёркивает Переденцева, «с этой целью П. Данжаром, Р. Тернером, П. Клауссенем применялся цитологический метод». Были сделаны первые шаги в отрасли исследования биологических особенностей патогенных грибов, возбудителей болезней у растений, животных и человека.

«Четвёртый этап в развитии микологии связан с изучением генетики грибов. Именно потребности человеческого общества стимулировали развитие нового направления микологии: грибы, продуцирующие разнообразные биологически активные вещества — ферменты, антибиотики, фитогормоны, становятся популярны как объекты биотехнологии» (Переденцева 2012, 10-11).

Вышеуказанный разрез обнаруживает как быстро и чётко произошёл процесс формирования микологии, указывает на его главные особенности и прогрессивность.

В России первые микологические исследования были опубликованы в 1750 С. П. Крашенинниковым. В 1836 Н. А. Вейнман описал свыше 1000 видов грибов, в том числе более 100 новых» (Прохоров 1974, 646-648).

В России в этот период наибольшее значение имели работы *Микология* С. Воронина, главным образом по паразитным грибам» (Прохоров 1974, 646-648). Русская микология развивалась благодаря отличающемуся учёному Воронину. Большинство исследователей доказало, что Михаила Степановича Воронина можно назвать отцом русской микологии.

В целом, – делает вывод автор, – «М.С. Воронин внёс серьёзный вклад в изучение циклов развития ряда грибов, впервые обнаружил ловчие кольца на мицелии хищных грибов. Его исследования возбудителя килы капусты, ржавчины подсолнечника и возбудителя белой гнили ряда овощей актуальны и в настоящее время».

Учеником и продолжателем работ Воронина – говорит далее автор, – стал выдающийся миколог, исследователь циклов развития многих грибов академик С. Г. Навашин, который был известным микробиологом и исследователем внутриклеточных структур грибов» (<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000006/st0-05.shtml>).

Не следует упускать из виду следующего знаменитого исследователя, а именно А. А. Ячевского (1863-1932), который, главным образом, имел грандиозные достижения в отрасли микологии и фитопатологии,

одновременно оказавшимся талантливым популяризатором и организатором науки.

Автор подчёркивает, что «по его инициативе в 1902 г. при Петербургском ботаническом саде была создана центральная фитопатологическая станция, а в 1907 г. - бюро по микологии и фитопатологии сельскохозяйственного учёного комитета, взявшие на себя координацию научно-исследовательских работ по изучению грибов» (<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000006/st005.shtml>).

Основы микологии, А. А. Ячевского – можно смело назвать основательным трудом в отрасли естественных наук. И хотя этот научный труд был издан после его смерти, то есть в 1933 г., не потерял своих ценностей. (<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000006/st005.shtml>).

В советское время микологией занимались выдающиеся учёные: Н. Н. Воронихин (автор справочника по грибным болезням сельскохозяйственных растений), а также с В. А. Траншель (исследователь ржавчинных грибов), А. С. Бондарцев (создавший монографию о трутовых грибах), Л. И. Курсанов (автор учебника по микологии и основатель кафедры низших растений Московского государственного университета), а также Н. А. Наумов (проводивший широкие и важные исследования в различных областях микологии и фитопатологии) (<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000006/st005.shtml>).

По отношению к микологии в данный момент нельзя не обнаружить, что её развитие идёт по нескольким направлениям.

«Грибами – возбудителями болезней у людей и животных занимается медицинская микология. Открыты грибы и бактерии, разрушающие, особенно сильно в условиях повышенной влажности, древесину, книги, картины, фрески и другие произведения искусства, лаковые покрытия, оптические приборы и т. д. В борьбу с этими биоповреждениями включились не только микологи, но и микробиологи, химики. Их совместными усилиями был обнаружен механизм воздействия грибов и бактерий на различные предметы и материалы и подобраны химические вещества, препятствующие их развитию» – подводит итоги автор (<http://gribochek.su/books/item/f-00/s00/z0000006/st005.shtml>).

Нельзя не подчеркнуть основные задачи микологии как естественной науки. Итак, задачей микологии, по *Российскому энциклопедическому словарю*, является «изучение морфологии, систематики, биологии, физиологии, биохимии, экологии, географии, филогении грибов, а также их роли в природе и жизни человека» (Прохоров 1974, 646-648). Следовательно, нетрудно обнаружить, что микология – это динамичная область естествознания. Как справедливо утверждают учёные, микология будет сферой интереса не только любителей, знатоков биологии (естественнонаучных направлений), но и гуманистических, технических.

«Микология связана с фитопатологией (значительная часть инфекционных болезней растений вызывают фитопатогенные грибы), медициной, ветеринарией (многие грибы паразитические — возбудители заболеваний человека и животных, например дерматомикозов, микотоксикозов и др.) и промышленностью, в том числе микробиологической промышленностью (имеются грибы, используемые для получения антибиотиков — пенициллина, гризеофульвина и др., а также лимонной кислоты, витаминов, ферментов; грибы, разрушающие древесину и др. ценное промышленное сырьё и продукты питания; наконец, грибы, потребляемые в пищу, — шляпочные грибы, пивные дрожжи и др.)» (Прохоров 1974, 646-648).

3. Происхождение наименований несъедобных грибов в русском языке

В языкознании замечается большой интерес к ономазиологическим исследованиям, а именно, к происхождению наименований, изучению тематической лексики среди названий. Учёных волнует ботаническая терминология, имеющая свои корни в единстве индоевропейского и праславянского языков. Итак, русская терминология, касающаяся ботаники, тесно связана с научными трудами таких учёных, как Г. Н. Тарко, В. А. Меркулова, Б. З. Ульянова. Значительное влияние имели также диссертационные исследования И. Е. Лебедевой, Т. Т. Марсаковой.

Одной из важных отраслей ботанической терминологии в русском языке следует признать микологические наименования. Её формирование началось вместе с тем, как формировалась научная речь, а именно в XIX веке (Шеленгевич 2008, 57).

Особый традиционный аспект анализа лексики в ономазиологическом плане – это описание материалов со стороны номинации.

В связи с динамическим развитием ономазиологии как самостоятельной, однако, молодой области в языкознании, надо учесть её сумбурность и непрочность в пределах номенклатуры. Необходимо не перечислить главнейшие единицы, которыми располагает дисциплина ономазиологии: «мотивировочный признак, принцип номинации, способ номинации, номинативные средства языка» (Шеленгевич 2008, 57). Каждая из вышеуказанных тематических категорий названий характеризуется комбинацией независимых основ наименований.

«Принцип номинации – сложившиеся традиции называния, участвующие в образовании все новых и новых наименований» (Шеленгевич 2008, 57- 58). В каждом языке можно выделить систему норм номинации предметов, которые являются всеобщими или частными. Названия предметов окружающего мира, в главной мере, отражают не произвольные, а самые не поддающиеся построенным влияниям, своеобразные, яркие признаки предметов.

Для того чтобы вполне проанализировать дефиницию, попробуем её более точно охарактеризовать. По мнению Блиновой: «способ номинации – это приём осуществления, реализации принципа номинации, представленного мотивировочным признаком (Блинова 1970, 99). Исследователь, О. Сенк – Шеленгевич выделяет несколько способов номинации: прямой, опосредованный, ассоциативный, а также указывает данные примеры:

- «Прямой способ номинации: *красноголовик* 'подосиновник, шляпка которого имеет оттенок красного цвета'; *луговник* 'белый гриб, произрастающий на лугу'.
- Опосредованный способ номинации: (основанный на метафорическом переносе): *колпак* 'молодой валуй, по форме своей шляпки похожий на головной убор конусообразной формы'; *ушки* 'лисички, у которых чашевидные шляпки с завёрнутыми, неровными краями, по форме напоминают уши'».

По мысли О. Сенк – Шеленгевич, опосредованный способ выражается в 2 разновидности: метафоре (*оленьи рожки*) и сравнении (*пололистник бокаловидный*).

- Оценочный способ проявляется эстетической (*энтолома красивая, рогатик прекрасный, рядовка чудесная*) и классификационной оценкой, отображающей неуверенность в самобытности и месте ботанического вида (*кудония слмнительная, млечник неясный*).

Как справедливо заметила автор публикации, названия грибов образуют лексическую группу, выразительно вычленяемую вокруг других лексических разрядов.

Ольга Сенк – Шеленгевич утверждает, что названия грибов непосредственно взаимосвязаны с: временем, местом произрастания, размером, признаком структуры, вкусом, запахом, цветом, формой, влиянием на организм человека, употреблением в хозяйстве, использованием в быту (Шеленгевич 2008, 57).

Автор статьи обосновывает необходимость заметить, что наименования грибов по внешнему признаку составляют наиболее содержательную группу. Гораздо меньшую группу составляют наименования по месту произрастания с учётом на географические особенности распространения (Шеленгевич 2008, 58).

Наименования грибов по цвету:

Исследователь доказывает, что названия грибов по признаку цвета образуют самую многообразную и обширную категорию, а названия грибов указывающие на цвет образуются от основы прилагательного. Например: *белый* – *белый гриб, белянка*; *жёлтый* – *желтушка*; *красный* – *краснушка*; *синий* – *синяк* (Шеленгевич 2008, 58).

Учёный перечисляет следующие названия грибов по признаку цвета: *дождевик коричневый, коралл пепельный, волнушка белая, гигрофор жёлтый, груздь чёрный, ложнодождевик лимонный, мухомор красный, паутинник фиолетовый, пецица фиолетовая, гигрофор серебристый* (Шеленгевич 2008, 58).

Отличительной чертой наименований грибов учёные считают «незамкнутые синонимические ряды, в которых доминирующим словом является ботанический термин, например: *Agaricus piperatus* (лат.бот.); *груздь* (терминол.общенар.); *груздь чёрный, груздь белый* (терминол.бот.) (Шеленгевич 2008, 59).

Незамкнутость синонимических разрядов свидетельствует о том, что терминологическая систематика, несомненно, является открытой. «Например, термин *груздь* используется в качестве опорного слова при образовании составных наименований, обозначающих разновидности этих грибов: *груздь жёлтый, груздь белый*. В синонимических рядах доминируют ботанические термины, являющиеся одновременно общенародными словами» (Шеленгевич 2008, 59).

Цветовой признак может характеризовать наименование гриба в случае, когда цвет указывает только на характерную особенность гриба: *красный гриб* – 'подосиновник, шляпка которого имеет оттенок красного цвета'. Кроме того, следует обратить внимание на то, что оттенки цветов названы совершенно и подробно: *паутинник пурпурово-красный, гигрофор желтовато-белый, лютей львино-жёлтый, сыроежка орхисто-жёлтая*. Среди названий можно обнаружить интенсивность, отсутствие окраски: *боровик красноватый, гигроцибе белоснежная, коралл беловатый, лисичка пестрая*. Далее, среди цветов может быть названа степень его проявления: тёмный, ясный, бледный, яркий. Названия грибом могут быть также даны на основании цвета гриба, особенностей внешней расцветки: *красноголовик, чернушка* (Шеленгевич 2008, 60).

Наименования грибов по форме:

В этой группировке применяется прямой и опосредованный способы номинации:

- Прямой способ: *рядовка заострённая, бокальчик, мицена игловидная*
- Опосредованный способ: *рогатик булавовидный, мухомор шишкообразный, псатирелла шаровидная* (Шеленгевич 2008, 61).

Выступают также наименования, содержавшие два признака: (цвет + форма): *ложноопенок серопластинчатый, решёточник красный, зонтик белый*, а также двухсловные народные названия: «в них имена прилагательные образованы от основ существительных (имён собственных,

антропонимов, зоонимов, орнитонимов). «В микологической номенклатуре сложилась целая система обозначений с элементами «язык», «лапа», «ухо», «хвост», когда части гриба строго определённой формы соотносятся с частями тела животных или человека». Эти названия загадочны, они представляют собой адъективные сочетания или слова, передающие, по-видимому, уже не сходство, а какие-то иные отношения гриба и животного: *коровяк, ослиные уши, бабье ухо, петуший гребешок*» (Шеленгевич 2008, 61). Происхождение этих названий можно отождествлять с легендами, преданиями. Автор подчёркивает, что существуют наименования с прямым указанием на название животного: *волк, козёл, бычок, свинушка, лисичка ложная, груздь собачий, трutowик овечий* (Шеленгевич 2008, 61).

Наименования грибов по внешнему признаку:

В названиях грибов можно зафиксировать заключающую оценку объекта называющим субъектом: *навозник мерцающий, навозник рассеянный, паутинник триумфальный, рамария прекрасная, гигрофор блестящий*.

В вышеуказанной тематической группе наименования охватывают наименьшее количество данных о свойствах предмета, уведомляя оригинальность и эффективность наименования (Шеленгевич 2008, 62).

Другие признаки среди наименований грибов:

Отличительной чертой микологии можно признать градацию параметров: гигантский – большой – небольшой – средний – маленький, малый при помощи прямого способа номинации (*дождевик маленький, говорушка гигантская*).

В атласах грибов существуют также номинации, указывающие на строй верхней части плодового тела, в большинстве случаев, шляпки: *рядовка сросшаяся, леписта голая, боровик припудренный, сухой маслёнок, мокруха, стереум жестковолосистый*.

Необходимо не перечислить номинаций грибов, связанных со свойством качества структуры гриба: *звездовик тройной, спарассис пнястоногий*.

Что касается грибов, многократно используемых в домашнем хозяйстве, то их номинации более разнообразные и притягательные. А именно, *волнушка* (*Lactarius torminosus*) имеет 54 названия, *белый гриб* (*Boletus edulis*) – 44, *козляк* (*Suillus bovinus*) – 13, *валуй* (*Russula foetenes*) – 9. В любой синонимической строй вмещают названия грибов с функционально-стилистической окрашенностью: *поганка, поганка бледная* (терминол. ,общеупотр.); *поганочка, поганый гриб* (разг.) (Шеленгевич 2008, 62-63).

«В современной ботанической терминологии присутствует большое количество составных наименований грибов, в которых опорным словом является однословный термин, а определяющими словами – согласующиеся с ним в роде, числе и падеже прилагательные, обозначающие различные внутренние и внешние признаки разновидности грибов: *навозник мерцающий, лаковица аметистова*» (Шеленгевич 2008, 63).

«Лексика, связанная с микологией, охватывает нижеуказанные структурные разряды наименований грибов:

- однословные наименования: *лисичка, волнушка*
- сложные слова: *мухомор, сыроежка*
- составные наименования: *белый гриб, трюфель чёрный летний*
- двухлексемные наименования: *ежевик коралловый*
- сочетания из трёх, четырёх слов: *чешуйчатка гаревая глинисто-жёлтая*» (Шеленгевич 2008, 63).

3. Структурная организация наименований грибов в русском языке

Мы выделили несколько структурных групп наименований:

1. Сочетание: существительное + прилагательное

Сочетание: существительное – латинское заимствование, образованное от фамилии миколога; прилагательное – перевод

Сочетание: существительное – заимствование; прилагательное – калька

Сочетание: существительное – фамилия миколога; прилагательное – заимствованное

Сочетание: существительное – заимствование + прилагательное – заимствование

2. Сочетание существительное + существительное

Сочетание: существительное – перевод + фамилия миколога в Р. падеже

Сочетание: существительное – заимствование + существительное – заимствование

3. Названия со сложением с компонентом *ложно* + признак

4. Первый компонент – сходство с условно съедобным грибом + какой-то признак

Сочетание: существительное + прилагательное

5. Двухкомпонентные кальки

Сочетание: существительное + прилагательное

6. Кальки сочетаний существительное + прилагательное

7. Однокомпонентные названия

8. Названия с компонентом *гриб* + какой-то признак

Сочетание: существительное + прилагательное

9. Сочетания: заимствование + прилагательное – русское названий грибов

10. Русские названия:

Сочетание: существительное + прилагательное

4. Кальки английских народных названий:

Урна дьявола (английское народное название)

Народные названия: англ.: devil's urn (урна дьявола), black tulip (чёрный тюльпан), gray urn (серая урна).

Масло троля (народное название)

Шотландцы гриб назвали – Scrambled egg slime – яичный омлет, а ирландцы мистики – Troll butter – «Масло тролля».

Крепидот каштановый (*Strepidotus mollis*) русское народное название

Шляпка 2-7 см в диаметре, неправильной формы, яйцевидная, почковидная или неправильно округлая, в центре иногда вдавленная, по краю извилистая, желтая, светло-желто-коричневая или палевая, более светлая у молодых грибов, сидячая или с очень короткой ножкой. Пластинки у молодых грибов слабо-окрашенные, позднее светло-коричневые, веерообразные, узкие, иногда разветвленные

(<http://www.ecosystema.ru/08nature/fungi/231.htm>).

Рогатик булавовидный (*Clavariadelphus pistillaris*) русское народное название

Плодовые тела до 30 см высотой, до 25 см в диаметре, широкобулавовидные, продольноморщинистые, светло-жёлтые или рыжеватые, при надавливании окрашивается в буровато-красный цвет, у основания бело-войлочные

(<http://www.ecosystema.ru/08nature/fungi/070.htm>).

Рогатик Геркулеса (*Clavariadelphus pistillaris*)

Название гриба + существительное определяющее сходство гриба по форме.

5. Любительские названия:

Гигрофор чёрный (*Hygrophorus camarophyllus*)

Другие названия: Гигрофор козлиный (козий)

Hygrophorus – это научное название грибов из рода Гигрофоров, – съедобных пластинчатых грибов семейства Гигрофоровые (лат. *Hygrophogaceae*). В этот род входят грибы с плодовыми телами среднего и некрупного размера, с выпуклыми слизистыми шляпками, неяркой или же беловатой окраски. Среди гигрофоров нет ядовитых, но и нет очень вкусных грибов (<http://gribomaniya.ru/1-6>).

Hygrophorus m, Гигрофор. От *υγρός* (*ygros*), влажный + *φορός* (*phoros*), несущий (<http://mycoweb-stv.ru/etymologia-r/H/index.html>).

camarophyllus, а, um мик. с вогнутыми пластинками, арочнопластинчатый. От *camara*, ае f сводчатый потолок, свод + *-phyllus*. Также *καμάρα* η 1) свод; 2) всё, имеющее сводчатую форму.

(<http://forum.spbmyco.ru/viewtopic.php?t=683>).

camera

(самага), ае f. (греч.)

1) сводчатый потолок, свод (Дворецкий 1976, 149).

Название по цвету.

Любительские названия других грибов:

Рядовка знойная (*Tricholoma aestuans*) любительское название

Чага берёзовая (*Inonotus obliquus*) русское название

Список использованной литературы и источников

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА

Мюллер 1995: Мюллер, Лёффлер, Э., В. 1995, *Микология*, Москва.

Переведенцева 2012: Переведенцева Л. Г., 2012, *Микология: грибы и грибоподобные организмы*, Москва.

ИНТЕРНЕТ – ИСТОЧНИКИ

<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000007/st003.shtml>

<http://enc-dic.com/microbiology/Mikologija-1116.html>

<http://gribochek.su/books/item/f00/s00/z0000006/st005.shtml>

<http://www.ecosystema.ru/08nature/fungi/231.htm>

<http://www.ecosystema.ru/08nature/fungi/070.htm>

<http://gribomaniya.ru/1-6>

<http://forum.spbmyco.ru/viewtopic.php?t=683>

СЛОВАРИ

Прохоров 1974: Прохоров, А. М., 1974, *Российский энциклопедический словарь*, СПб.

ЖУРНАЛЫ

Сенк – Шеленгевич 2008: Сенк – Шеленгевич О., *Русский язык за рубежом*, № 3/2008.

LIVING YOUR HIGHEST IDEALS

Dimitar Gospodinov

My name is Dimitar Gospodinov (or Dean), born in Vratza, Bulgaria, but for the last few years I was living different places. Freelance- musician – traveler is the closest I can think of, as a description of what am I doing.

Better- watch my video:
<https://www.youtube.com/watch?v=eprVBaGVXns>

I made this for the Erasmus + European organization on one of those Youth Exchanges I went this summer.

What I'm doing right now is basically travelling around, documenting what I'm seeing. And at the same time, trying to make enough money to sustain it. I know it sounds a bit complicated and maybe a bit crazy, so let me start over from the beginning...

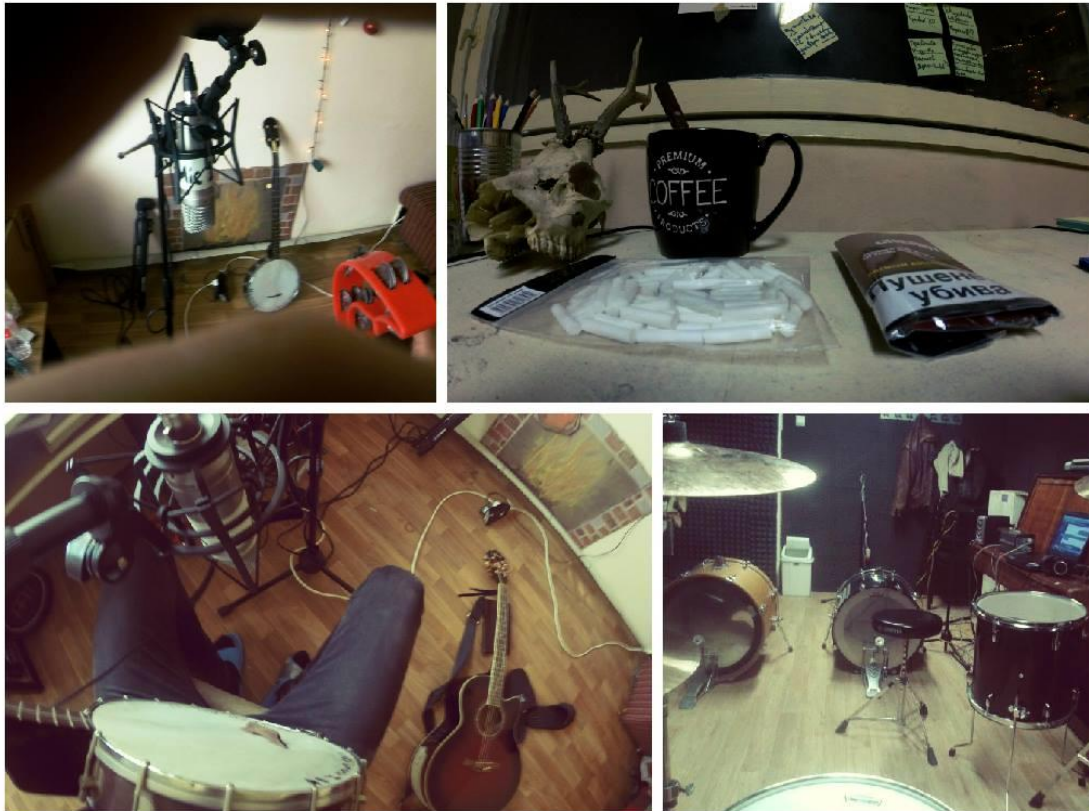
I started playing guitar in High school in a little school band. Nothing serious, we we're just having fun. But it was enough for me to find that Music is the thing I wanna do. So I signed for Music school right after graduating. In University (New Bulgarian University in Sofia, Bulgaria) I started taking extra classes in fine art, filmmaking, photography, creative writing, and just basically everything, that was interesting for me. I also changed my major from guitar to drums. I was curious.

After my 4th semester I went on a Students Work & Travel program in U.S. in Saratoga Springs, NY. And that was that moment, when everything flipped, and my story became a bit more interesting.

I lost my Job and my apartment weeks after I got there. Everything went upside down really fast and I had to find another way and improvise, because I had had no money and permission to stay there. I almost got deported back to Bulgaria. I was on the street, I slept in the homeless shelter for a while. I got myself a dishwasher job in Indian restaurant, and second one at the local Skateshop, selling kids longboards and doing easy repairs. They say ‘the adventure doesn’t start until something goes wrong’ and I’m glad it did. I got myself into this wild environment of street musicians, travelers and Mexican foreigners. And also those sketchy characters living in the homeless shelter. It was a wild mixture. It was a paradise for me. I bought a camera and started filming. I opened my YouTube channel. Also playing on the street became my third part-time job. Mostly for the experience. I was overwhelmed by the bravery and the free spirit of those people. It became part of my mindset. Also the fact that I had no one there, no one to depend on, and no one to blame, but me, inspired the shit out of me. I was a fresh piece of paper. And for the first time I felt really free.

I came back to Bulgaria completely different person. Nothing was the same anymore. I had this huge motivation and lust for life. I started working on my debut album - “The PinHole Camera”. The plan was to record and mix everything - all the instruments by myself with the simple gear I had - in my dorm room.

It took me a few months to finally finish it. Sure it wasn't the clearest sounding album, but it was mine and I loved it. I learned so much and it was super fun. Shortly after, I found the Erasmus+ Students Exchange program. I applied in several places and I got accepted in "Folkwang Universität der Künste" in Essen, Germany. I didn't know anything about Germany. But I was curious.

I was getting some momentum in my personal life and it was time for something special. I signed for an APPI Paragliding Pilot's training program. I got my certificate in Sopot, Buglaria for Adventure Pilot. And the most important thing was – I overcame one of my biggest fears – the fear of heights. This was a dream come true for me for a long time.

Week after that, I was on the plane to Germany. The University started in October. In Essen once again I got myself into a fun environment. The wild multicultural multiethnic mix that is the North-Rhine Westphalia region of Germany. The students society was super cool. There were literally people from every country and every continent living in my building. I felled at the right place once again. The year was shortly coming to an end and I got this idea to make my 2nd little album right up for Christmas. I love Christmas. "Cold Germany" took me less than a month to record everything and mix it and draw my cover with acrylic paint. I did it all - again in my dorm room. You will hear more percussions, glockenspiel and xylophone and piano in this short album. Also I started traveling across the region with the free (for students) Deutsche Bahn. Making short videos for my channel.

In the Spring I came back to Bulgaria so pumped and high - ready for everything. You won't believe. On the 2nd day I was in Bulgaria I took the train to the Black Sea and from there with my old roommate all the way to Istanbul, Turkey to meet some American friends at the Airport. My parents were shocked from that idea. I was away from home for 6 months and on the 2nd day that I was in Bulgaria - I went to another country. But they are cool and they like me anyway. So it's OK.

I got more involved into Erasmus+ projects & in the spring I went on few short-term projects in Belgium, Luxembourg and Turkey. I also joined a really cool youth association from Bulgaria - NGO "Institute Perspectives".

The Summer was coming and I had an idea.

I went to Germany again. This time to play with a deutsche country band "Inspektor Harti & die Diesel machines". We toured all across the Rhine and Ruhr river and a bit in Holland. I was living in different cities in Germany and a bit on the North coast in Renesse, Holland. We were on the road all the time. It was a dream-come-true for me. For the first time in my life I was making all my money doing only what I love to do – traveling and playing music. It wasn't always easy, but sure it was moving. At least I'm not working in a shoe store anymore.

So, now It is 1:30am and I'm writing this paragraph from my tiny apartment in Grevenbroich, Germany. I had a gig a few hours ago in a small local bar. It was alright. In 2 days we have 2 gigs in 2 different cities all in 1 day with the band. And next week I'm going to North Germany for a solo show in Bremen. I've never been in Bremen and I'm super excited. My program is like this 'till the end of the month, then I'm back in Bulgaria.

What are my plans for the future – I'm gonna continue traveling. "I'm in love with the cities I've never been in my life", as they say. So I'll keep going. I don't know about the future, but now I feel young and full of energy and I'm curious what else is there. Learning new things, making mistakes, getting as many experiences as I can fit in my lifetime is the thing I believe - that makes the difference.

In the past 2 years I made this set of rules for myself that I believe in, and that are guiding me through my life. I asked myself few really important questions: Who am I right now – and who I should become?

Do I want to be that guy who is sitting at home - watching YouTube videos, or do I want to be outside – shooting the picture? Do I want to buy it – or do I want to make it myself? Do I want to consume or do I want to create?

I asked myself what am I afraid of? And what do I want to do with the fear?

Am I gonna let it slide, or am I gonna do something?

I asked myself – where I wanna go?

So I started living my life led by my highest ideals. Also I started asking myself: “Am I doing this because of LOVE or because of FEAR..” I started asking myself this every time there was a decision. And this changed everything.

And it’s not a new concept, but it takes you on a journey. And most importantly - it feels right. And everyone can do it.

Everyone can live his/her life on his highest ideals. Starting today. You can change your life today.

The thing that I learned living different places was - you can always start over, you can start fresh. And you can become the person that you want to be. Every each one of us is armed with all this potential. You can pretty much do anything you want. Just give yourself a permission to be amazing and start painting.

Here’s an idea:

Take a piece of paper and write everything that you want to happen for you ‘till the end of the month. And start reading this every day.

Take another piece of paper and write everything that you want to happen for you ‘till the end of the year. Start reading it every day.

You'll be amazed by the results. And every each one of those things is absolutely possible.

Just start today!

With the end in mind.

That's all.

Keep up the beat and stay positive!

Also add me on *Facebook* and the social networks! ;)

Love,

Dimitar Gospodinov /Dean/

e-mail: **deanishome_music@yahoo.com**

Web: **www.deanishome.com**

Facebook: **deanishome**

Instagram: **deanishome_world**

YouTube: **Deanishome**

ЗАБРАВИЛИ ЛИ СМЕ ИСТИНСКАТА ЦЕЛ НА УЧЕНИЕТО?

Преси́ла Иванова

Resume: The central issue of this essay is to define what we usually understand and what we have to understand when it is about education, education system and knowledge. If is it only about facts, or simple answers as ‘ yes ’ or ‘no’, good grades, bad grades, marks, tests, results? We as well-educated community have to define the real value of our education. If highlighting with ‘ x ’ an answer may tell everything about our scientific, moral, aesthetic knowledge then what is the real purpose of our school education?!

Учението винаги има една-единствена цел – придобиване на знания и трениране на умения за тяхното приложение във всяка една сфера на житейската практика.

Може би не толкова не осмислянето на общочовешкото съдържание на понятията „учене“ и „учение“ са причина за подмяната на основната образователна цел, колкото неразбирането на това какво всъщност е знанието. Факти? Набор „чиста“ фактология? Отговори „Да“ и „Не“? Стойността на всяка точка за верен отговор в теста, която след това се преобразува в единици и стотни на цифровата оценка? Едва ли – знанието е много повече от своите оценъчни „измерители“. „Хубавата оценка“ почти никога не отразява адекватно степента на усвояване и на успеваемост – най-малко при тестовото изпитване. Тестът няма нито подходящ инструментариум, нито съответните критерии за оценяване на истинското знание – поне не от гледна точка на прагматичната му трансформация в която и да е въображаемо визирана научна, естетическа, битийно-комуникативна ситуация.

Знанието, към което е ориентирано всякакъв вид обучение, всяка и всякаква образователна институция, система, технология, не е само възможно най-голям набор от факти, не е и само информацията, заложена във факта, а и уменията от целия негов информационен обем да се избере този съдържателен акцент, който да се превърне (материализира) в правилното решение и ефективното действие при конкретни житейски обстоятелства. Освен това непрекъснатото актуализиране на човешкото познание и новооткритите факти изискват актуализиране и на самите методи и средства за обработването и прилагането им в решения, за оценяването им като познавателна изява.

Тъкмо тези критерии – уменията за избор, за преценка на риска от грешки и последици, ефективност на приложението на познавателната единица би трябвало да бъдат зложени при оценяване степента на знание в дадена образователна сфера и ситуация. И тъкмо тези критерии не са

въплътени в „хубавата оценка“ на теста и затова тя няма как да посочва познавателния минимум или максимум.

Каква обратна информация за нашите знания, като краен резултат от учението (обучението) ни „подава“ тестовото изпитване, оценяващо значимостта на факта сам по себе си?

Отбелязването с „хиксче“, ограждането на един отговор, означен с буква или цифра, изгражда ли вярна (въобще някаква?!) представа за научните, нравствените, естетическите знания на този, който „решава“ текста с отработения жест на попълващия тото фиш. Тестът, абсолютизиран като съвременна форма за проверка и оценяване на резултатите от ученето и знанията, не е ли само още едно приложение към компютърния език? Знаци, символи, сигли, иконки, означения, букви и едносрични думи „да“ и „не“, изчистили пределно писменото слово от функцията му на уникално средство за себеизразяване и общуване, ограничаващи абсурдно безкрайните му възможности за самопознание и изучаване на другите хора, на живота и света. Защо например решаващите тест, които разполагат с доста богат набор от наизустени факти, не могат да се справят успешно и трудно изкарват „хубава оценка“? Защото освен да разполагаш с достатъчен фактологически обем, нужно е умение, рефлексивност, въображение, практически опит, чрез които информационната единица се „преобръща“ от различни гледни точки, „пробва“ се в различни мислими ситуации, за да се избере вярното приложение – за регламентирано време.

Незнаещият няма такъв проблем. Освен преобладаващите случаи, когато ползва супертехнологична „джаджа“ в ухото си и автоматично записва това, което дистанционно му се диктува като верни отговори, той твърде малко се интересува от „хубавата оценка“ – само дотолкова, доколкото го забавлява незнанието му и безсилието на проверяващите да го санкционират. Иначе не бихме забелязали колко атрактивна е оценката Отличен 6.00 на ДЗИ Български език и литература на млад човек, допускащ и в името си правописни грешки – КУСТАНТИН. Или ни изумява това, че студентът не знае кога е започнала Втората световна война и в коя година е Освобождението на България, а е влязъл с оценка Отличен 5.50 на кандидат-студентско тестово изпитване по история.

Разбира се, тестовата проверка има негативни последици тогава, когато - както в българското образование - е „привнесена“ и „наложена“ като единствен сигурен и точен показател (чужд!) за усвоените знания, без съобразяване с такива важни условия и фактори като народопсихология, култура на обществен живот, възрастови и нравствени измерения, специфика на социокултурни сфери... Българинът никога не е бил и няма да се научи да бъде човек на точния факт, той е „играещ“ тип човек и прагматизмът му не се изчерпва с едно-единствено решение, заложено в категоричното „да“ или „не“. Затова презира и се присмива на критериите,

които го оценяват елементарно – еднократно, еднозначно, и не му дават възможност да се развихри с хиляди свои варианти, вариации и нюанси за приложение на смисъла. Знае малко основни факти, но ги знае със сигурност и те му вършат идеална работа в „живия живот“.

С колко думи е изказвала своята влюбена вселена и е давала верни отговори на емоционалните знаци на избраница си българката някога, когато му е подавала китка за обич – „кръвена“ (свежа, росна, бисерно чиста като чувствата) и „кичена“ (събрана от всякакви цветя)? Няма такъв тест, в който да са заложени критерии за оценяване знанието и емоцията на обичащото сърце – както в този скромен мълчалив жест. И то много преди тестовете да преминат през американската и европейските образователни системи и да завладеят (уж!) българската – защото и тези „чужди измишльотини“ – според съвременния българин - вече започват да потъват и да се утаяват на пясъчното дъно на времето ни... Щом започнахме да питаме: “Ами ако целта на учението ето значи ли, че....

ПРАВНИЯТ ПОЗИТИВИЗЪМ, ОСНОВНИ ПРЕДСТАВИТЕЛИ: ОСТИН, КЕЛЗЕН И ХАРТ

Ахмед Османов Куйтов

РЕЦЕНЗИЯ от Доц. д-р. Росен Русев

на дипломна работа озаглавена „Правният позитивизъм, основни представители: Остин, Келзен и Харт“

изготвена от Ахмед Османов Куйтов, Философия, IVк. Редовно обучение, Факултетен Номер-85545 Научен ръководител: проф.д-р. Вихрен Бузов

Предложения текст осъществява сериозна и задълбочена дискусия на правният позитивизъм в една философска изследователска перспективата. Авторът се фокусира върху идеите на три основополагащи фигури (Джон Остин, Ханс Келзен, и Хърбърт Харт) на това направление в теоретичната правна мисъл и съответстващи му философско-критически дискусии. Изглежда, че той също така е мотивиран и от това, че въпросните правни теории са сравнително непознати у нас и че напоследък интересът към тях е подновен, тъй-като прави впечатление, че посвещава значителна част от работата си на съществуващите по темата дискусии в българската философско-юридическа мисъл, в това число у автори като Цеко Торбов, Михаил Поповлиев, Желязко Стоянов, Стилян Йотов, Росен Ташев и др. Основно обаче се разчита на работи на тримата автори в центъра на изследването, както и на утвърдени съвременни изследователи на правната мисъл, като Роналд Дуоркин, Андрей Марма, Джозеф Раз, Лоте и Джозеф Хамбургер, Джулс Колман и Брайън Лайтер, и др.

Авторът дискутира в различна степен редица теми свързани с правния позитивизъм, включително връзките между позитивно и естествено право, между субективно и обективно право, между морал и право, между философски и правен позитивизъм, между правен позитивизъм и утилитаризъм и др. В полезрението му попадат също и множество философско-правни категории, включително суверен, трансцендентално,

правен субект, правно отношение, правен дълг, правна норма, ценност, конвенция, справедливост, нравствен закон, свободна воля, идеално, реално, императивност, нормативност, утилитарност и др. Авторът е моделирал структурата на изследването си върху дискусиите на Стилян Йотов върху правния позитивизъм, където имената на Остин, Келзен и Харт са взети като задаващи три основни насоки в развитието на това направление, определени съответно като – императивизъм, нормативизъм и утилитаризъм.

У Остин, авторът обръща внимание на връзката на правото със суверенната управленска власт, на неговата утилитарност (трасирана до

идеите на Джереми Бентам и Джон Стюарт Мил), неговата императивност налагана „отгоре-надолу“, на неговата научност скрепена с описание и анализ, които го превръщат в „правен позитивизъм.“ В същото време се посочва, че правният позитивизъм е диференциран от „високата нравственост, законите на честта, международното право, обичайното право и конституционното право“, тъй-като те не се осъществяват от специфичен суверен.

Авторът е показал също така, че заместването, което Остин прави на трансценденталното със суверен, като върховен законодател и регулатор на правните отношения, води до отделянето на правото от морала, което е специфична отличителна характеристика на правния позитивизъм.

У Клезен, се обръща внимание на неговия нормативизъм, чрез който се цели преодоляване на недостатъците на командния подход на Остин. Обръща се също така внимание на диференцирането на учението за правото от социалните и естествените науки, което налага определяща роля в него на нормите, скрепени с една представа за „чистото“ правно знание, разчитащо единствено на себе си. Последствие от това диференциране е отделянето на правото от морала, идеологията, нравствения субект и дълг, и съответно обвързването му с един правен субект и категориално-нормативно определен правен дълг, които превращат правото в социална техника опираща се на определени (първични и вторични) норми.

У Харт се обръща внимание на непосредствената утилитарност на правото в обществената сфера. Посочва се, че опирайки се на метода на „концептуалния анализ“, Харт достига до извода за определящата роля на правните върху другите норми и за необходимостта от действие, което се налага от това. В последствие, се обръща внимание на правната власт, като движещата сила на това действие, различна от Бога на естественото право и суверена на Остин, и опираща се на правната норма, която „разрешава, забранява, изисква или дава право на определено действие.“ Посочва се също, че осъществяването на правната власт с помоща на норми е възможно само като част от социална практика. Заради това, че, по думите на автора, „определена група от хора биват напътствани от водещо правило, което им повелява дълга да приемат претенциите на конституцията на сериозно.“ Или, другояче казано, заради това, че едно основополагащо „правило на признаването“ се отстоява на практика.

Авторът прави много и удачни пояснения относно специфични характеристики и черти на теориите на тримата мислители в центъра на неговата. С една осезаема лекота прави връзки и открива различия между тях, което е показателно за високото му ниво на разбиране на тези теории. На края – бих казал много наложително – прави връзка и с българската правна действителност с помощта на удачни препратки към нейните (за

съжаление) не толкова удачни практики, с ясно съзнание за необходимостта от тяхно преосмисляне и реформиране.

В заключение, бих искал да подчертая, че от гледна точка на изпълнението на работата авторът е справил много успешно, както в структурно, така и в съдържателно отношение. Критичните ми препоръки, които вече съм му изпратил, се свеждат само до лесно осъществими предимно формално-технически подобрения, които, не се

съмнявам, той ще вземе под внимание в бъдещата си работа. Смятам, поради това, че уважаемата комисия няма да сгречи, ако присъди на дипломанта една възможно най- висока оценка.

С почит,
Доц. д-р Росен Русев
15.06.2015 г., В.Търново

ВЪВЕДЕНИЕ ИЛИ ЗА ЦЕЛИТЕ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Интересът ми към избраната тема е породен от факта, че правният позитивизъм е едно от най-влиятелните правни учения в нашето съвремие. Особено впечатление ми прави, че чрез неговите методи се достига до едно изчистено и ясно описание на правото. Също така благодарение на правния позитивизъм е ограничено и сведено до минимум влиянието на естественото право в действащите юридически системи. Лично за мен особен интерес представлява и кои са източниците на правото, защото те в последствие имат голямо влияние върху бъдещата проекция на даденото право.

Правния позитивизъм изхождайки от философския позитивизъм, показва, че ние хората и само ние сме в състояние да решаваме, какво е „право“ и какво не е. Именно поради посочените причини се реших да разгледам по-детайлно същността и основните представители, които обособяват правния позитивизъм, като най-влиятелното правно учение в нашата съвременност. Ако трябва да съм по-точен, всяко едно учение за правото е позитивно, тъй като хората са тези, които обособяват и аргументирано защитават дадени идеи, въпреки, че някой от тях ги представят като божествени, природни и т.н. Обаче правния позитивизъм на Остин, преди 2 века, показва истинската, реалната и естествена същност на правото, а именно, че хората са тези, които са в основата му.

Целта на текущото изследване е да запознае българските читатели с автори и тема, която е слабо позната на широката общественост. До този етап правния позитивизъм се изучава, като част от общия курс – философия на правото, основно в университети където има философски или юридически факултети.

При стартирането на изследването с изненада открих, че информация от Български източници трудно бих могъл да почерпя, защото липсват трудове, които да разглеждат единствено доктрината на правния позитивизъм. А там където се споменава той е в синтезиран вид и често се излагат аргументите му заедно с тези за естественото право.

Нужно е да отбележа, че все пак има два труда, които разбира се са в бутиков тираж. Първият е „Чистото учение за правото“⁴⁵ на Ханс Келзен, а второто е Послеписът на Харт⁴⁶. Като послеписът представлява коментари, анализи и интерпретации на послеписът към второто преработено издание на основния труд на Харт – Понятието за правото⁴⁷. Тук възниква въпросът, защо се появява една солидна книга, в която се излагат коментари на труд, а в същото време идеите на самия Харт ги няма преведени на български език.

⁴⁵ Ханс, Келзен. Чистото учение за правото., Юриспрес., С.,1995.

⁴⁶ Послеписът на Харт., С.,2006.

⁴⁷ The Concept of Law Oxford: Oxford University Press: 1961.

За Келзен и Харт, макар малко, но все пак има издадени на Български език книги. Но що се касае до създателя на правния позитивизъм – Джон Остин информацията за него и идеите му се изчерпват до 1-3стр. сбит и синтезиран текст, който е публикуван в учебниците на видните български философи на правото, чиито идеи ще разгледам в последната глава от настоящия труд.

Поради тези обективни факти, се наложи голяма част от източниците, които се наложи да ползвам да бъдат на английски език. Полезното в случая за мен беше, че докато бях на Еразъм в „Букурещкия университет, Румъния“ и „Истанбул Шехир университет, Турция“ си бях направил извадки за основните представители и идеи във философията на правото. Тъй като ми е било интересно да разбера, как правните идеи се проявяват и реализират в обществото. Дори съм защитил, тезата, че „правото и философията са две страни на една и съща монета“⁴⁸. Това се дължи на факта, че философията и правото са проекции на човешки действия. Поради този факт, реших да изследвам по-детайлно правния позитивизъм, тъй като той се разграничава от всичко а priori. Защото, когато има заповеди идващи от място или институция, зад които не стои човек, *а нещо трансцендентално, това е ясен индикатор за предстояща несправедливост.*⁴⁹ Докато, чрез методите на правния позитивизъм се знае, кой стои зад всяко нареждане, норма и при неблагоприятни стечения на обстоятелствата, личността, която е издала заповедите би могла да се санкционира.

В настоящото изследване си поставям за цел *първо* да разгледам какво представлява правния позитивизъм и как можем да го различим от другите науки.

Второ, ще представя на читателите информация за живота и идеите на основателя на правния позитивизъм.

Трето, ще изложа идеите на Ханс Келзен, които се стараят да направят правния позитивизъм „чисто“ учение, което за да функционира правилно би трябвало да няма допирни точки с другите науки.

Четвърто, ще разгледам постулатите на Хърбърт Харт, чиято теория затвърждава правия позитивизъм и е своеобразно съчетание от предхождащите я идеи на Остин и Келзен, но в същото време обръща внимание и на аспекти, които не са били разглеждани от неговите предшественици.

Пето, из целия текст обръщам внимание на отношението право и морал, но най-силно и ясно това ще направя в предпоследната глава. Важно

⁴⁸ Куйтов., А., От Философията към правото (или за двете страни на една монета)., в Международно студентско научно списание „Перспективи“, бр.3,2015г.

⁴⁹ Под трансцендентално тук имам предвид, монотеистичните религии и техните божествени наместници, които пледирайки, че бог така желае си прокарват техните лични желаниа и цели.

е да се прави разграничение между тези две понятия, защото точно между тях се образуват т.нар. „вратички“.

Шесто, ще разгледам идеите и тезите, които са изложили най-видните представители на правната философия в България.

Текущото изследване има за цел да насочи вниманието към процесите на вземане на решения, защото правния позитивизъм е метод, чрез който може да се разбере, кой всъщност решава, какво да се случва в обществото.

Нужно е да отбележа, че тримата мислители, които създават и развиват доктрината са личности, които имат богат практически опит. Това са хора, които имат интерес първо към философията и чак след това към правото. Идеите на разглежданите хора са от живия, практическия живот, защото те са били активни участници в процесите, които са се случвали в страните им от една страна и света от друга. Например Келзен е създател на австрийската конституция, докато Харт по времето на втората световна война е бил поканен в контраразузнаването на Великобритания. А Джон Остин е бил кралски съветник по правните въпроси на Малта.

Идеите, които в следващите страници ще разгледам са силно практическо насочени.

Това изследване е първото от поредица, трудове, които възнамерявам да направя за предмета и проекциите на правото и философията. Защото от тези две науки зависи в каква посока на развитие ще поеме дадено общество.

9 Май 2015
В. Търново

ОБОСОБЯВАНЕ, РАЗВИТИЕ И ВЛИЯНИЯ

Правният позитивизъм има дълга история и обширно влияние. Предшествениците на това учение са обсъждали проблемите му като част от политическата философия. (Finnis, 1996, 195-214) Важно е да се има в предвид, че модерното учение дължи малко на предците в античността, най-важните корени на правният позитивизъм лежат в конвенционалните политически философии на Хобс и Хюм. Първото пълно разработване е дело на Джеръми Бентам (1748-1832), от идеите му е повлиян Джон Остин (1790-1859), който модифицира и популяризира доктрината. През периода на следващия XX век е доминиращото влияние на правният позитивизъм и британските философски размисли за правото, които са смесица от възгледи, общото между които е, че *правото е изцяло зависимо от суверена, подкрепено със сила*. До средата на XXв. Тези възгледи губят влиянието си сред правните философи. Акцентът, който до този момент е бил насочен към законодателните институции и се заменя с акцент върху прилагането на правото в институции като съдилища и затвори. Позитивистките теории добиват по систематичен и нормативен характер. Най-важните архитекти на ревизирането на позитивизма са Ханс Келзен (1881-1973) и две доминиращи фигури в аналитичната философия на правото Хърбърт Харт (1907-92) и Джоузеф Раз (1939) между които има ясни линии на влияние, но и значителни контрасти. Също така правният позитивизъм не се ограничава само до философия на правото. Негови основни характеристики могат да се видят в цялата социална теория, особено в трудовете на Маркс, Вебер и Дюркем, а също макар и несъзнателно сред много юристи и най-съвременните феминистки учени. Въпреки, че някой от изброените не са съгласни по много точки, всичките признават, че правото е основен въпрос на социалната действителност. Понякога правният позитивизъм е продукт на объркване, тъй като адвокатите, често използват понятието „позитивист“ за злоупотреба, като целта им е да осъдят формалистичната доктрина, според, която правото винаги е ясно, но пък е безсмислено или грешно. Това се прави с цел да бъдат прилагани негови норми от длъжностните лица и да бъдат подчинени „нарочените“ индивиди. Доста е съмнително, че някой изказва подобни аргументи, но във всеки случай, те са фалшиви и нямат нищо общо с правния позитивизъм, и изрично са отхвърлени от всички водещи позитивисти. Правният позитивизъм понякога се свързва със сходните, но независими учения на логическия позитивизъм (който изследва и проверява смисъла на изреченията) и социологическия позитивизъм (според, който социалните явления могат да се изследват само чрез методите на природните науки). Макар че има исторически взаимовръзки, а също и общи черти сред тези идеи, те са съвсем различни. Възгледът, че съществуването

на правото зависи от социалните факти, не почива на определена семантична теза, и е съвместим с редица теории за това как се изследват социалните явления. Да се изкаже тезата, че съществуването на правото зависи от факти, докато всъщност то е връзка между закони, факти и същности е по същество теза, която би могла да се изложи от некомпетентен човек. От което следва, че дори и най-традиционните „естествени закони“ и морални доктрини включително вярата в универсален морал заземен в човешката природа по никакъв начин не противоречат на правния позитивизъм. Влиятелни представители на моралните теории са на мнението, че моралът е валиден само ако има източници в божествените заповеди или в социалните конвенции. Такива теисти и релативисти прилагат морала на ограничения, докато правните позитивисти смятат, че моралът е задължение на правото. (Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2003) За да добие читателят представа за развитието на учението в следващите редове ще разгледам основните три етапа от възникването на учението до съвременните му хоризонти.

Основни етапи

Правният позитивизъм, като най-влиятелното учение във философия на правото от XIXв. и XXв. Може да се раздели на три основни периода.

Традиционен позитивизъм възникващ през 30г. на XIXв. и продължаващ до 30г. на XXв. В този етап той се обособява първо в Англия, където Джон Остин определя правото, като определена от суверена заповед. Във Франция има две основни разклонения, първото проповядвано от Школата на екзегезата, за която правото се ограничава в рамките на законите, приети от парламента по надлежния ред и поради това са носители на юридическа сила. Второто, чието основен представител е Ф. Жени постулира, че право са не само законите, но и други изразни форми на „волята на държавата“, изразени в писмен вид, както и неписаните юридически обичаи. В Германия Бергбом заменя доминиращата до тогава историческа школа с правния позитивизъм. Докато в Русия Васковский създава тълкователна теория в духа на правния позитивизъм. (Ташев, 2000, 27-28)

Нормативизмът е вторият значителен етап, който надгражда и усъвършенства идеите заложи от традиционния етап. Нормативизмът се образува под силното влияние на Ханс Келзен, в следствие на неговите постулати, нормативизмът определя теорията на правото като теория на позитивното право, „изчистена“ от съждения относно фактите. Келзен критикува теорията на естественото право, че смесва метафизичните норми за добро, правилно и справедливо с позитивните норми за чието прилагане е нужна принуда. Също така той критикува и традиционният правен позитивизъм според, който правните норми възникват от фактическите

събития. Защото допускайки смесването на фактическо и дължимо, традиционният правен позитивизъм също е метафизичен. Правото като сфера на дължимото трябва да бъде обяснено в своите собствени рамки. Валидността на една правна норма при нормативизма се дължи на това, че е издадена на основата на друга по-висшестояща норма, като този възходящ процес образува пирамидата на правната система, на върха на която стои хипотетично съществуващата основна норма. Освен това Келзен се стреми да рационализира правната наука и да я освободи от всякакви антропоморфни влияния, които са остатък от предметяващото мислене. Централното място в нормативизма заемат логическите характеристики на нормата, тоест нормативната причинност, чрез която определено фактическо поведение причинява задължение за изпълнение на друго фактическо поведение. Нормата по самата си същност е единство на съществуващо и дължимо. (Ташев, 2000, 28-29) За втория етап, бих могъл да си направя заключение, че той е най-изчистен и най-независим спрямо другите области на знание. Но тук възниква наивният въпрос, може ли една наука да съществува независимо от другите области на човешкото знание и практика? Отговорът ще открием в третият период на позитивизма.

Съвременният правен позитивизъм възниква в края на 50те години на ХХв., а негов основател е Х. Харт. Основните му теоретични предпоставки са предхождащите го исторически теории на Дж. Остин и Х. Келзен от една страна и аналитичната философия от друга. Неговата теория е своеобразно развитие и усъвършенстване на правния позитивизъм, защото се основава на разбирането, че моралът, правото и принудата са различни, макар и свързани социални явления. Новото в теорията му е самата методология на изследване, като за основен метод се приема аналитичният, изграждащ се на „осветляване и изясняване“, както на съществуващите правни теории, така и на смисъла на използваните от тях думи. Той прилага аналитичният метод, защото по своята същност той е описателен и не изразява критика към действащото право, нито към политиката на прилагането му. С аналитичният метод, целта му е по пътя на анализа да опише действието на всяка една правна система, с уговорката, че методът му се отнася до модерните национални системи и в по-малка степен за примитивното и международното право. Втората основна принципна характеристика на неговото учение е „описателната социология“, аргументирайки се, че анализът на стандартните употреби на съответните езикови изрази спомага за изясняването и на самите социални ситуации и връзки. Също така доктрината на Х. Харт съдържа трите основни постулата на правния позитивизъм: разбирането за правото като единство от първични и вторични норми, ефективността на правната система и критерият за валидност на правните норми, теорията за „отворената текстуалност“ на правото. Харт отделя и голямо внимание и на отношението между морала и правото, което

ще разгледам по-подробно в специалната глава посветена на Х. Харт. (Ташев, 2000, 29-30) В по-горните редове може би открихте отговорът на въпроса, може ли една наука в нашия случай правният позитивизъм да съществува независимо от другите социални явления? Какъвто опит се старее да реализира Келзен. По-скоро вариантът на Харт е по-приемлив и приложим, защото той взема най-приложимите идеи от двете предхождащи го традиции и ги доразвива.

Основни белези на правния позитивизъм

За да може да се открие, а понякога и да изпъкне „правният позитивизъм“, то трябва да се обособят неговите основни отличителни тези, различаващи го първо от естественото право, а след това от всички други доктрини, които претендират, че отнасят своя предмет до правото и неговата философия. Едни от най-разпространените схващания сред позитивистите се състоят в това, че те отчитат всяко едно право в дадено общество като въпрос свързан със социалната действителност или конвенция от една страна. И че не съществува необходима връзка между правото и морала. (Coleman & Leiter, 2010, 228)

Според Пламен Калев от Бургаския свободен университет, Основните характеристики на правния позитивизъм можем да сведем до две: *първо* правото се разглежда като факт на социалната действителност и задачата на правната наука се свежда до неговото описание такова каквото е, а не каквото трябва да бъде или още повече такова каквото на нас ни се иска да бъде; *второ* валидността на правните предписания не се обвързва със съдържателното им съответствие с морала. (Калев, 2012, 339)

Специфична черта, по която се откроява правният позитивизъм от другите правни доктрини е, че правото е съвкупност от действащите правни норми, а самото му изследване става чрез правната норма, нейната валидност, разбирана в най-широк смисъл, и начините за верификацията ѝ. Принципната позиция на класическия правен позитивизъм е, че правото е социален факт, различен и незадължително свързан с морала и с други социални системи, затова неговото изследване се състои единствено в описанието му чрез правните норми и чрез тяхната формално-логическа структура. (Маринова, 2009,81)

Важен пункт, по който може да се разграничи правният позитивизъм от другите доктрини е по класическият въпрос за източниците на правото, който е фундаментален и има голямо значение при практическото прилагане на законите. Правният позитивизъм се отнася до начина, по който източниците на правото са признати за валидни и уредени като система в определена правна юрисдикция или в сравнителен и исторически план. Правният позитивизъм се фокусира върху правилата и нормите за

признаване и съотнасяне на източниците на правото. Тоест въпросът за източниците на правото се изчерпва при тяхното валидиране от действащото право и след откриването на нормативните закономерности за тяхното съотнасяне. (Белов,2012, 29-30)

Според Дворкин⁵⁰ в позитивизма има няколко централни твърдения, които са скелета на учението, макар че, не всеки представител на тази философска школа е длъжен да ги приеме. Но въпреки това, Дворкин е длъжен да ги изложи и аргументира. Тези ключови принципи могат да бъде подредени по следният начин:

-Законодателството на общността е набор от специални правила, които се използват от нея по пряк или непряк начин, за да се дефинира, кои поведения ще бъдат наказвани от публичната власт. Дадените специфични правила могат да бъдат идентифицирани и разграничени по специфични критерии, с помощта на изпитания, които имат за цел да проверят тяхното съдържание, чрез начина по който те са били приети или разработени. Могат да се използват тестове по родословие, като чрез тях се разграничават валидните от фалшивите правни норми. Тоест правила, които адвокатите и страните по дадено дело, неоснователно определят, като правни норми и другите видове социални правила, които обикновено се разглеждат заедно с „моралните правила“, които по принцип общността следва, но не са за налагане чрез публичната власт.

-Наборът от всички валидни правни норми е изчерпателният индикатор на „Правото“, ако се получи така, че някой случай е извън обхвата на закона. Или че по дадено обвинение няма заподозрян, то даденият случай не може да се реши с прилагането на валидното право. За да се реши този прецедент, е нужно някое официално лице, например съдия, да упражни правото по своя преценка. Кое от своя страна е достигане до точка отвъд „правото“, а отвъд тази точка, стандартът, който трябва да „насочва“ създаването на новите правни норми, трябва да е в синхрон със старите и един вид да ги допълва и надгражда.

-Да се постулира, че някой има „правно задължение“, означава, че неговия случай попада под влиянието на валидна правна норма, която изисква от него да предприеме дадено действие, или пък да се въздържа от него. Важно е да се отбележи, че при липса на валидна правна норма, не съществува правно задължение. От това следва, че когато съдията реши проблем, чрез упражняването на неговата лична преценка, това не е налагане на правно задължение.

Това е своеобразният скелет на правният позитивизъм според Дворкин. „Местната“, част е разположена на различни места в

⁵⁰ Ronald Dworkin (1931-2013) е правен теоретик, философ на правото и политически философ, един от най-добре известните съвременни представители на англо-американската традиция.

разновидностите на правния позитивизъм. Различните версии главно се различават по описанието на основните произходи на нормите и на това, как трябва да се изпълняват, за да се зачете върховенството на закона. (Dworkin, 1977, 38-39)

Предполагам, вече е ясно на читателя какво е представлява „правният позитивизъм“. Но има още много аспекти, които е нужно да бъдат изяснени. Затова е редно да преминем към разглеждането на основните постулати и идеи на тримата най-значими представителя на правния позитивизъм.

ПРАВНИЯТ ПОЗИТИВИЗЪМ НА ДЖОН ОСТИН

Жизнен път

Жизненият път на Джон Остин (1790-1859) е бил изпълнен с разочарования и неизпълнени очаквания. Неговите приятели Джеръми Бентам, Джеймс Мил, Джон Стюард Мил и Томас Каралайл са се впечатлявали от интелекта му по време на разговорите по между им и са прогнозирали, че ще стигне надалеч. Въпреки това, в обществените отношения, неговото нервно отношение към света и склонността му да се разпорежда, съчетани с нестабилно здраве, моменти на меланхолия и перфекционизъм, довеждат до това да сложи бързо край на кариерата си в академичните и правителствени среди. (Hamburger, 1985, 1992)

Остин е роден в семейство на търговец, служил е кратко в армията, преди да започне правното си обучение. Той получава адвокатска правоспособност през 1818г., но е поел само няколко дела и през 1825г. се отказва от адвокатските си правомощия. След това получава работа като първи преподавател по юриспруденция в новосъздадения Лондонски университет. Той е подготвил своите лекции вследствие на проучванията, които е правил през престоя си в Бон, Германия. В тях се вижда влиянието на континенталните правни и политически идеи. Коментаторите са открили доказателства в писанията на Остин, които третираат цялостно Римското право от немска гледна точка, по-специално, подхода към правото като нещо, което трябва да бъде системно и последователно. (Schwarz, 1934; Stein, 1988, 223–229, 238–244; Lobban, 1991, 223–256)

Лекциите от курса му са публикувани през 1832г. под заглавието „Компетентността за правно решение“ (“Province of Jurisprudence Determined”) Обаче посещаемостта на курсът му е ставала все по-малка и малка и в крайна сметка изнася последната си лекция през 1833г. След това прави усилие да получи подобен курс лекции в „Inner Temple“, но резултатът е същият. През 1835г. си дава оставката в Лондонския университет. Следващата длъжност, която заема е в правната комисия, като кралски комисар, отговарящ за Малта, но и тази работа не му носи успех и

задоволство. След това прави опити да пише по политически теми, но плановете му за по-дълги творби, така и не идват, поради съвкупността от перфекционизъм и меланхолия, които водят писателя до творческо блокиране. Освен това постоянно променящите му се възгледи по морални, политически и правни въпроси затрудняват допълнително публикуването на преработеното издание на „Компетентността за правно решение“ (“Province of Jurisprudence Determined”) и завършването на по-дълъг проект, който започва, защото възгледите му в края са били различни от първоначалните. (Hamburger 1985,178–91)

Формиране доктрината на правния позитивизъм

Въпреки трудностите, Британският философ поставя началото на разглеждането и анализирането на взаимовръзката между етиката и съответният закон, които се превръщат в съвременна област на съдебната практика. През XIXв. Остин започва опита си да осигури лесно разбираема етична рамка, която да установи върховенство на закона, различни от досегашните принципи за правотата на „Бог“ и християнския морал. Неговата книга издадена през 1832г. проправя пътя за бързото развитие на аналитичната юриспруденция. Въпреки, че приживе книгата е била малко обсъждана. Остин, като един от най-големите представители на правния позитивизъм стои на позицията, че правото, за разлика от моралните императиви, трябва да се разглежда единствено като форма на управление, която е обособена и призната от легитимната власт, и да се поддържа само при нейното ефективно действие.

До тези заключения достига, докато развива науката наречена „Юриспруденция“ – тоест науката за философията на правото. Но когато Остин започва да преподава в Лондон, предмета на тази наука се отнася до ограниченията наложени върху структурата и действията на съда, тези проучвания също така са сравнително нови. Корените им всъщност могат да се видят в идеите на утилитарните мислители от същият период като Мил и Бентам, които с особена загриженост се стараят да определят най-добрите принципи на правовата държава, които да доведат до повече предимства за най-голям брой хора от общността, които са засегнати от съдебния спор. Именно чрез науката юриспруденция, съдилищата формулират правила, които да са подходящи при разработването на нови случаи или административни въпроси, които нямат установена правна процедура. В процеса на работа Остин очертава основните въпроси от теорията си, произхождайки от Бентам въз основа на това, което се нарича „Правен позитивизъм“ поради неговият имплицитен аргумент, че законът се основава на не по-висша инстанция от волята на суверенната власт. Утилитарните му вярвания се поддържат от аргумента, че законът е

„полезност“ основана на общото му прилагане, а не само прилагане до конкретен случай или действие. Тоест правото е нужно да бъде еднакво добре прилагано, и да наказва за дадено деяние един човек, а пък друг да не пропусне. Нужно е всеки виновник да бъде наказан. За да се постигне тази еднаква приложимост Остин въвежда терминологията в страниците на своята книга. Въпреки че веднага след публикуването ѝ адвокатите не я четат в последствие, тя оказва силно влияние върху американската и английската правни системи. Получава се така, защото революционизира етичните понятия, които се отнасят до съдебната система. Чрез въвеждането на терминология подходяща за отчитането на етичните въпроси в правния ред, книгата на Остин подбужда усилена дискусия, въз основа на която се създава английската правна аналитична школа.

Основните влияния, които оставя Остин в правната си теория се състоят в теоретизирането на правото в четири различни нива на всеобщност.

Първо, той е първият мислител, който се обръща към правната теория аналитично. Неговият изследователски подход (аналитичният), подчертава значението на ключови понятия като „Право“ в юридическия смисъл на понятието, „Правното“ задължение, и „правното действие“. Аналитичният подход на Остин понякога се бърка от коментаторите със школата на американските юридически реалисти, това са видни теоретици от първите години на ХХв. те са създали подход, който се нарича „правен формализъм“. Същината на този подход се състои в това, как съдиите трябва да решават случай. До тази грешка може би се стига, защото някои анализатори не отчитат разликите между по-широкият и по-тесният обем значения. Защото Остин се стреми да предложи универсални определения, докато американските юридически реалисти предлагат конкретни заключения. Последните биха могли да почерпят идейно вдъхновение от Остин, но да се бъркат двата подхода е нецелесъобразно.

Второ, работата на Остин е нужно да се разглежда на фона, където и когато повечето британски съдии и анализатори определят обичайното правно разсъждение, единствено чрез създаването или промяната на закона чрез съдебно решение, което е било върховен орган, за легитимиране на действащото право. Изискванията за откриването на „Причината“ се явява като „популярна мъдрост от незапомнени времена“ или по-точно обичая. Такива например са Англо-американските теории за общите закони, където за по-голяма достоверност се ползва традицията при теоретизирането на мотивите. Традицията, която ползва обичая за тълкуването на причините има дълбоки корени в континенталната европейска мисъл, например юриспруденцията на Крал Фридрих Фон Савини, който изразява идеята, че по принцип правото създава или трябва да отразява общностните нрави и „дух“ или частните. Като цяло могат да се разгледат много теоретици, преди

Остин, илюстриращи подход, който е „по-ориентиран към общността“ – „правото“ като произтичащо от обществените ценности и нужди. За разлика от тях Остин е един от първите и най-отличителен представител на теория за правото като самите закони са „Императивно ориентирани“. Неговият възглед за правото е най-вече като правила, наложени от горе от авторитетните източници на правото. Тези теории за правото „отгоре-надолу“, както и Остиновата, пасват добре на по-централизиран правителства. (Cotterrell, 2003, 21–77)

Трето, в рамките на аналитичната юриспруденция, Остин е първият систематичен представител с оглед на правото известно като „Правен позитивизъм“. Най-важната теоретична работа свързана с правото преди Остин е била третирана от юриспруденцията по-скоро като клон на дадена морална или политическа теория, която си поставя въпроса „как трябва да се управлява държавата?“ и „кога правителствата са легитимни?“, и при какви обстоятелства гражданите са задължени да се подчиняват на закона? Докато Остин, конкретно и в рамките на правния позитивизъм, предлага съвсем различен подход към правото, обособявайки го като обект на „научно“ изследване (Austin, 1879, 1107–1108). Отличителното при научното изследване е, че правото не е доминиращо по давност или от морална гледна точка. Остин остава настрана леките юриспруденционални въпроси на страна, които през XIXв. са придобили популярност сред английските адвокати, които са искали да синхронизират по един сериозен и строг начин професионалната си подготовка и професия. (Hart, 1955, xvi-xviii; Cotterrell, 2003, 74-77; Stein, 1988, 231-244)

Докато правният позитивизъм предполага, че е възможно и много ценно да има неутрална морална описателна теория на правото. Като се вземе в предвид епохата, когато е творял Остин основният конкурент на правният позитивизъм е теорията на естественото право. От своя страна правният позитивизъм не отрича, че моралната и политическа критика на правните системи е важна, но настоява, че концептуалният и описателен подход към правото е ценен, както и сама по себе си като необходима прелюдия към критика.

Четвърто, версията на „заповядващата теория на правото (command theory of law)“ в правния позитивизъм, за известно време е доста влиятелна. Остиновата теория има прилики с разработената от Джеръми Бентам, която също се характеризира като „заповядваща теория (command theory)“. В посмъртно публикуван труд Бентам определя правото като: съвкупност от знаци, деклариращи замислената волята, която се приема от суверена в държавата. Що се касае до привеждането и наблюдението им, се определя група от лица, които в случая са обект натоварен с юридическа мощ. Даденото им доверие е подплатено с очаквания да се изпълнят определени действия при конкретни събития, които са предначертани в декларация,

чиято същина от своя страна трябва да води до сближаване, а от друга страна тя е предназначена да наказва лицата, чиито мотиви и поведение са под въпрос. (Bentham, 1970, 1)

Макар че, Остиновата теория е по-влиятелна от тази на Бентъм, това се дължи на факта, че писанията на Остин се появяват в един по-систематичен начин, отколкото на Бентъм. И са издадени приживе и е имало дискусии около тях. Но същината на двете теории е идентична. Разликата е само в изложението, затова предпочетох да ползвам определението на Бентъм, което е извора и би подбудило дискусия и размисли.

Същност на традиционния правен позитивизъм

Основният подход при Остин се стреми да установи, какво по принцип може да се каже за всички видове „права“. Остиновият анализ не може да се разгледа и постави в нито една парадигма. С изключение на аналитичната философия, но от своя страна обсъжданията му са сухи и пълни с квалификации, а аргументите му са тънки. Съвременният читател на творбите му е принуден сам да запълни голяма част от мета-теоретичната му рамка, тъй като тя не може да се открие в текстовете му. Защото когато Остин прави опит да изрази своята методология и цел, той доста традиционно го определя като усилие да положи усилия за да разнищи правото. (Austin 1832, Lecture V, 117).

Като става въпрос, каква е основната същност на правото, отговорът на Остин е, че това са закони, които са команди на суверенна. Той изяснява концепцията за позитивното право (това е, изкуствено право създадено от хората) чрез анализ на понятията, които се отнасят до неговата теория и чрез разграничаване на правото от други понятия, които са сходни.

- „Заповедите“ включват в себе си израз на желание за нещо, което трябва да бъде сторено, съчетано с възможностите и желанието за наказване на „злите“, ако не го спазват.
- „Правилата“ са общи команди (прилагани обикновено към даден клас), както и в контраст с конкретни или индивидуални команди. Например: „Да не се пие вино днес“ или „Амиго трябва да пие вино“.
- „Позитивното право“ се състои от команди, определени от суверена или от неговите представители, които трябва да бъдат противопоставени на други законодатели, като Божиите заповеди, както и на общите команди от работодател към неговите служители.
- „Суверена“ се определя като човек (или определена група от хора), които получават свойствено подчинение от по-голямата част от населението, но които от своя страна също се подчиняват на всички

други институции. Остин смята, че всички независими политически общества по своя характер имат суверен.

- Позитивното право трябва да бъде в контраст с „Аналогичните и близки права“ тоест с високата нравственост, законите на честта, международното право, обичайното право и конституционното право. Също и със законите от дистанционна аналогия, например законите на физиката. (Austin 1832, Lecture I)

Остин също така е желаел да включи в рамките на своята „Компетентност за правно решение“, някой „изключения“, които не се вписват в неговите критерии, но които все пак трябва да бъдат изследвани съвместно с така наречени „права“, които се отнасят до отмяната на закони, както и декларативните закони, и „несвършените закони“. Това са права предписващи действия, но без санкции. Тази Остинова концепция е заимствана от Римското право. (Austin, 1832, Lecture I, 36).

В горепосочените критерии, Остин успява да разграничи границите на правото и правните норми от религията, морала и конвенцията. От значение е да отбележим, че от „Компетентност за правно решение“ са изключени обичайното право (освен степента, когато суверенът е имал, пряко или косвено влияние при приемането на обичаите за право), международното публично право, както и части от конституционното право. Точно тези изключения проблематизират Остиновата теория от съвременна перспектива.

При Остиновият подход за определяне на това, кое *е* и кое *не е*, „Право“ се определя от хората, които са го направили. Въпросът за определението включва емпирично изследване, и по-скоро е въпрос най-вече на власт, отколкото на морал. Разбира се, Остин не спори, че закона не трябва да бъде морален, но той предполага, че правото, рядко е морално. Това не го прави нихилист или скептик, той просто посочва, че има много факти, които правят правото неморално, като е важно да се вземе в предвид, че това което прави нещо „законодателство“, не прави нищо за да се гарантира неговата морална стойност. Остин подчертава, че „Най-вредните закони, които постоянно се прилагат от съдилищата са тези, които са най-против божията воля“. (Austin, 1832, Lecture V, 158).

За разлика от своя ментор (Бентъм), Остин в началото на своите лекции, определя съдебното законотворчество като „полезно и абсолютно необходимо“. (Austin, 1832, Lecture V, 163). Той обаче не намира всичките трудности, които се появяват при творенето на законите. В теорията си, той характеризира формата на законотворчеството, заедно със случайните правни / съдебни решения на съдиите, тъй като са „негласни команди“ на суверена, на който от своя страна се приписват утвърждаването на реда, чрез опознаването на предходните и текущи закони. (Austin, 1832, Lecture 1, 35–36) На по-късен етап Остин забелязва, че се появяват много проблеми при

коването на законите и препоръчва кодификация на правото. (Austin, 1879, vol. 2, Lecture XXXIX, 669–704).

Тези проблеми в някаква степен биха могли да се решат в следващата степен при развитието на правния позитивизъм. Претенция за това предявява Ханс Келзен, идеите на който ще разгледам в следващата глава.

В заключение ще обобщя. Джон Остин полага основата на правния позитивизъм. Като за него правото е реален факт, създаден от суверена. Той разглежда правните норми като природни явления, и от своя страна използва позитивното право като материал, чрез който да изгради логическа система, която да е кратка, комплексна и безупречна. Друг основен момент при него е дефиницията му за право. Остин казва – правото това е нормата издадена с цел да се управлява едно разумно същество от друго разумно същество, което има власт над първото. Другият принос, който прави е, че утвърждава идеята според която позитивното право, определено в тясното значение на думата и се противопоставя на всички други правила, които не произлизат непосредствено от суверенната власт. Тясното значение на правото се характеризира от четири основни елемента: заповед, санкция, задължение за изпълнение и суверенитет на властта. Като е нужно да се разбере, че правната наука се занимава с позитивните права, сиреч с правата в тясното значение на думата, без да преценява нормите от гледище на добро или зло.

Квалификацията, която прави за международното право е със статут „позитивен морал“, тъй като липсва суверен.

Основните тези от теорията на Остин се проявяват в много европейски прависти, които са си поставяли задачата да затвърдят стопанските и обществени отношения по между си. Тъй като свързването на правото със суверенната власт, доверието към държавният апарат и стремежът към сигурност и трайност обособяват нуждата от правния позитивизъм в епохата на капитализма и свободната конкуренция. (Зайдлер, 1964, 8)

Моята преценка за приноса на Остин се състои в това, че той забелязвайки несъстоятелността на моралът и особено догматичните претенции, които са били силно компрометирани и дори изчерпани. Той започва да създава система, която да не ги взема предвид, защото едно е да търсиш отговорност от нещо трансцендентално и априорно, друго е да търсиш отговорността в конкретно лице. Пример, който мога да използвам от миналото, който има своеобразни проекции и днес са свещените войни. В основата на всяка от тях стои духовник, който споделя с останалите, че трябва да се предприемат конкретни действия, които са поръчани от Бог. Един вид измества се акцентът, като се дават заповеди от нещо извън човешката природа. Тези заповеди, които идват от трансцендентални явления не биха могли в следствие да бъдат санкционирани, ако навредят на народа или суверенна. Точно заради това е нужно да се обособи система в

която да се знае, коя заповед и норма от къде идват и кой я е създал. Защото ако текущи норми и заповеди не са в съзвучие с интересите на суверена, то той би могъл лесно да ги замени с други. Докато, трансцедентното няма как да бъде заменено от простосмъртните хора. А отсъствието на морал от правото също е обяснимо и приемливо, що се касае до норми и заповеди, тъй като моралните понятия имат своеобразно идеално измерение. Повечето хора знаят, какво е доброто, но в някакви моменти те предприемат действия, които донасят вреда на други хора. Моралът трябва да бъде развиван и усъвършенстван, но той се мени и не е константна величина, точно поради това той трябва да бъде извън нормите и правото. Защото когато се направи лошо, моралът няма да санкционира виновника, единствено представителите на полицията, съдебната система и затворите са в състояние.

НОРМАТИВИЗМЪТ И ВТОРИЯ ЕТАП В ПРАВНИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ – ХАНС КЕЛЗЕН

Жизнен Път

Ханс Келзен е роден на 11 Октомври 1881г. в Прага. Умира на 20 Април 1973 в Бъркли щата Калифорния. През деветдесет и две годишния си живот успява да се докаже, като един от най-влиятелните правни позитивисти. Чрез своите трудове, той насочва в коренно различна посока правният позитивизъм. Доктрината, която създава се нарича „Чистата теория на правото“. (Британика, 2015)

Когато е бил на три години, неговото немско езично еврейско семейство се премества във Виена, където той осъществява своите първи академични изследвания. През 1906г. му е присъдена докторска степен по Право, въпреки, че през целият му живот неговите интереси са насочени спрямо философията и естествените науки. През 1911г. става преподавател по публично право и философия на правото във Виенския Университет. Същевременно издава първият си значителен труд от 700стр. със заглавие - Основни проблеми на конституционното право⁵¹. През 1914г. създава и редактира първите три тома на австрийският журнал по публично законодателство.

1919г. е особено важна за Келзен, тъй като получава задача да изготви новата австрийска конституция, приета през 1920г. която остава непроменена в нейните основни принципи през следващият XX век. През 1921г. е назначен в Австрийския конституционен съд, заема тази длъжност до 1930г. След това по политически причини е принуден да се премести в Кьолн, където преподава по международно право. До този момент неговите интереси са били насочени към отношението между държавното и

⁵¹ Hauptprobleme der Staatsrechtskhre

международното право. В Кьолн концентрира вниманието си към понятието „суверенитет“.

Когато през 1933г. нацистите идват на власт Келзен, заедно със съпругата си са принудени да напуснат Германия и се преместват в Женева. Там започва работа в института по международни отношения към Женевския университет. През този период от живота си пише по теми свързани с превръщането на международното право в държавен закон, също така преразглежда конвенцията на обществото на народите и обичайното право.

В началото на втората световна война усещайки че и Швейцария ще бъде въввлечена във Войната решава да емигрира в САЩ, въпреки че вече е на 60г. а нивото му на английския език е ниско.

В периода 1940г.-1942г. изнася лекции в Харвард, през 1942г. с подкрепата на Рос Паунд⁵² става гост преподавател в Университета на Калифорния, Бъркли, в катедрата по политология.

От 1945г. до 1952г. там той намира спокойна среда в която да продължи изследванията си свързани с чистата теория на правото, международното право, произхода на правните институции и т.н.

След пенсионирането си през 1952г. той продължава да развива и усъвършенства своите идеи, участва в различни конференции по цял свят. до последният си дъх на 19 Април 1973г. той е подготвил над 400 труда, които са преведени на 24 езика. Неговото влияние и до днес продължава да се усеща в чистата теория на правото, критичният правен позитивизъм, конституционното право, международното право и философията на правовата държава. (Ladavac, 1998, 391-394)

Вниманието, което ще отделя на Келзен се отнася до неговите идеи, които са свързани с промяната, която прави относно хода на правния позитивизъм и неговото развитие по посока на нормативизма. След това ще отделя малко повече внимание на неговата чиста теория на правото, според която моралът, политиката и другите социални и естествени науки нямат място в правото. За разлика от Остин, според който позитивното право трябва да бъде в контраст с: „Аналогичните и близки права“ тоест с високата нравственост, законите на честта, международното право, обичайното право и конституционното право. Също и със законите от дистанционна аналогия, например законите на физиката. (Austin 1832, Lecture I)

По мое мнение една теория, няма как да бъде напълно „чиста“, тъй като първо нейните корени са коренят във философията, второ всяка теория се създава от хора, които имат влияния от разнообразни източници и т.н. Но

⁵² Roscoe Pound – Американски учен, юрист и педагог. Декан на правния факултет в Харвард за периода 1916-1936.

нека разгледаме, първо нормативизмът, който обособява Келзен и след това да видим, колко „чиста“ е теорията му.

Нормативизмът на Ханс Келзен

Следваща крачка в развитието на позитивното право е нормативизма. За него теорията на правото е теория на позитивното право, което трябва да бъде обяснено в своите собствени рамки чрез валидността на повисшестоящата норма. За да има единство на системата, на върха на пирамидата от норми се намира „основната норма“, която е предположение и абстракция.

В учението на Келзен, правните принципи имат идеално битие, а правните норми са съвкупност от идеално и реално, в тях се пресича „е“ и „трябва“ да бъде.

Ако направим сравнение между ранния правен позитивизъм на Остин с учението на Келзен, ще установим, че доктрината на Келзен за пръв път търси правно обяснение на източниците на задължителността на правните норми. Това означава, че Келзен осъзнава недостатъчността на командното обяснение от произхода за правото. Неговото учение за пръв път търси смислово обяснение за връзките между правните норми, които са съсредоточени в правните принципи като ръководни идеи за аргументация при формулиране, обособяване и прилагане на правните норми. (Маринова, 2009, 82-83)

Важно място в доктрината му заема проблема за валидността, както отбелязах той търси правни обяснения за източниците на задължителността на правните норми. Така той достига до извода, че правната система представлява пирамида от йерархично построени норми. Нормата е задължителна, защото е създадена в съответствие с йерархично повисшестояща правна норма, а на върха, както може би се досещате е „основната норма“. Която от своя страна е методологическо предположение с оперативен характер, което има юридическо естество, също така тази „основна норма“, внася единство в правната система. Когато един юрист се изправи пред една работеща правна система, той трябва да предположи, че тя е валидна, а между отделните правни норми съществуват логически връзки. В Келзеновата теория, тази организация се основава на дедуктивната логика.

Преди всичко за Келзен валидността е вътрешно, иманентно свойство на правните норми, правната норма съществува, само ако е валидна. (Ташев, 2000,32-34) Нормативизмът на Келзен е положен изцяло в неговата основна идея за „чистото право“, която детайлно ще разгледам в следващите страници.

Чистото учение за правото

Един поглед върху традиционната правна наука от XIXв. и XXв. ще покаже, че юриспруденцията се е смесила с етиката, теологията, психологията и дори биологията. А към днешна дата няма почти специална наука в чиято област правистът би се счел за некомпетентен да навлезе. Мислейки си, че ще може да издигне своя научен престиж, правистът естествено загубва истинския смисъл на правната наука. Точно поради тези причини Ханс Келзен се заема да изгради едно чисто учение за правото. Кое по своята същност е една теория за позитивното право изобщо, а не на даден правов ред. Чистото учение е общо за правото, то не е тълкуване на обособените народни или международни правни норми. Неговата теория се стреми да познае единствено своя предмет. Основните стремежи при него са, да отговори на въпросите как и какво е правото. Чистото учение не се интересува от това как се създава или какво трябва да бъде, то не е правна политика, а е правно учение. И е такова, защото иска да обособи едно познание, което е отправено единствено към правното познание. (Келзен, 1995, 5)

За да се разбере същността на чистото учение за правото е нужно да се проумее, че за Келзен нормативният изследователски метод определя предмета на правната наука. Този метод не е просто един от възможните методи за изследване на правото. За Келзен това е единственият възможен метод, чрез който се позволява създаването на истинска реалистична правна теория. Тясната дефиниция за правото като система от валидни юридически норми, общи и индивидуални е, естествен логически извод от последователното прилагане на нормативния метод. Чрез този метод, Келзен се опитва да изостави всяка претенция за оценка на правото, сиреч дали то е справедливо или не, дали е целесъобразно или не. Това се дължи на факта, че Келзен се противопоставя на естественоправните теории в основата на които по дефиниция стоят аксиоматично възприети тези с метафизичен характер. (Вълчев, 1995, 11)

За да разберем по какво се различава „Чистото учение на правото“ от другите видове правен позитивизъм и другите правни доктрини ще разгледам пет аспекта, като всеки един от тях отделя правото от друго социално явление.

Отделянето на морала от правото

В следващите редове ще разгледам как чистото учение за правото си взаимодейства с морала.

Първата отличителна черта е, че чистото учение за правото, разграничавайки правото от природата, търси границата разделяща духа от

природата. Защото правната наука е духовна, а не природна наука. Това се дължи на факта, че правото като норма е една духовна, а не природна действителност. Разграничавайки правото от природата, Келзен отбелязва, че по този начин то се откъсва и от отношението си с други духовни явления и особено с норми от друг род, така се налага преди всичко разграничаването на връзката му с морала, която има открай време. Но това, не означава, че се пренебрегва моралността в правото. С това разграничение авторът се стреми да отхвърли схващането че правото е съставна част на нравствеността и че едва ли не всяко право, като такова е в някаква степен и морално. Защото представяйки правото като част от областта на морала, без изясняване на неговото място, се представя, че правото като част от нравствеността, има морален характер и по този начин се прави опит да се препише на правото абсолютна стойност, за която всъщност нравствеността претендира. (Келзен, 1995, 14-15)

Втората отличителна черта се състои в това, че правото като морална категория означава справедливост, тоест изразът на социален порядък, сиреч порядък, който постигайки своята цел задоволява всички. Докато за несправедливост се счита, когато дадена обща норма в един случай се прилага, а в друг подобен не се прилага. Така се явява несправедливостта без оглед на самата обща норма, всъщност в собственият смисъл на думата справедливост, тя означава една абсолютна ценност, чието съдържание не може да се определи от чистото учение за правото. Тъй като въобще не може да бъде постигната „справедливостта“, чрез рационалното познание. Защото справедливостта, която трябва да си представяме, като различна от позитивното право и е по отношение на него от един по-висш порядък, и се намира в своята абсолютна валидност. Между правото и справедливостта има двойна функция, която се състои в това веднъж да намери дадеността, която е държавният или общественият ред, в съгласие с идеала, а друг път да я отрече, като го постави в противоречие с него. Тъй като по предпоставка е невъзможно да се определи естеството на идеята по пътя на научното, т.е. ориентираното върху опита рационално познание, така по същият път не може да се отговори на въпроса в какво се състои справедливостта. Всички опити да се даде отговор са довеждали до лишени от съдържание формули като: „всекиму неговото“, „дръж златната среда“ и „върши добро и избягвай злото“. Защото ако се обърнем към науката, за да определи какво е абсолютна ценност, тя не може да отговори нищо друго освен – ти трябва да правиш това, което трябва да направиш. Което всъщност е една тавтология, зад която в разнолик образ се крие логическият закон за тъждеството, която тавтология е възгледа, че доброто е добро и не е лошо, че справедливото е справедливо и не несправедливо. Справедливостта, идеалът на волята и действието, която е станала предмет на познанието, неусетно се превръща в идея за истината, която намира своя негативен израз

в закона за тъждеството. По самата си същност справедливостта е един ирационален идеал, колкото и да е необходим за волята и действията на човека, той не е достъпен на познанието, на него му е дадено само положителното право. Колкото по-малко човек прави опити да сепарира положителното право от справедливостта, толкова повече е склонен да отстъпи от стремежа да схване правото като справедливо оправдание на едно идеализиране, което се постига чрез довода, че положителното право е само творение на един естествен божествен порядък. (Келзен, 1995, 16-18)

Обобщено чистото учение за правото се абстрахира от идеята за абсолютната справедливост, чрез отделянето на правото от природната наука.

Отделянето на правото от идеологията

Според Келзен, чистото учение за правото е успяло да пребори естественото право. Но нов силен отпор неговото учение среща в традиционната правна наука, защото тя дава основания на идеологиите. А по самата си същност идеологиите имат корени във волята, а не в познанието. Чистото учение за правото не желае да служи на политически интереси, то не желае да легитимира дадено право като справедливо или да го отрече. То по-скоро се насочва към действителното и възможно право, не към истинското право. Чистото учение за правото се счита за наука, която е задължена да схване позитивното право в неговата същност и чрез анализ да разбере структурата му. Именно, защото се отказва да обслужва идеологически интереси, чистото учение на правото се оказва истинска правна наука. (Келзен, 1995, 19-20)

Две от сепарациите, които прави Келзен посочихме сега, чрез отделянето си от морала и идеологията, той предполага, че правото ще има действителна и истинна същност. За да бъде такава в същност е нужно да бъде положен „дългът“ в чистото учение.

Дългът като правна категория

Келзен разглежда дълга в два аспекта, първият е като трансцедентална идея, а вторият като трансцедентална категория. В първия случай той излага идеята за дълга, като норма. Изразявайки тезата, че ако правото и моралът се схващаха като норми, и ако същността им се изразява в нещо, което „трябва да бъде“, то все пак това нещо е с безусловна ценност и е присъщо на морала. Тоест само в морала може да има безусловен дълг. Докато в чистото учение за правото има норми, които не претендират за изчерпателност, но се стремят да се доближат до съдържанието на понятието дълг. Освен това, Келзен отбелязва, че определянето на

понятието за право като норма и дълг от страна на позитивистичната правна мисъл от XIXв. фактически има известна доза идеологически елемент. Точно в това се състои задачата на чистото учение на правото, тоест да се изчисти този идеологически елемент. Това става, чрез отделянето на понятието правна норма, от понятието морална норма, от което първата е произлязла и обезпечава нравствения закон. И то по такъв начин, че правната норма да бъде разбрана заедно с моралната норма, не като императив, а по-скоро като едно условно съждение. Докато при чистото учение, правната норма има характер на правно съждение, което има същата форма, както и законът. По този начин се свързва правното условие с евентуалната правна последица. За пример можем да използваме съждението, че някой е наказан „поради“ едно престъпление. Тук е мястото на специфичното битие на правото, а не че някой е наказан, понеже е пристъпил „дълга“. Дългът тук има друг смисъл, и той е да даде израз на позитивното право да действа, тоест някой е нарушил закона и в следствие на „дълга“ в правния смисъл, той трябва да бъде санкциониран. Това е нужно, защото преди това се е постулирало, че някаква мистична сила ще санкционира виновника, Келзен преформулира дългът от идея в категория. Защото чрез идеята за дълга се предполага, че щом се извърши дадено престъпление *А* ще последва дадено наказание *Б*. Докато при правната категория за дълга, щом се извърши някое престъпление то следва дължимо наказание от което няма измъкване. Тоест, чрез правната категория за дълг в чистото учение на правото, Келзен желае да обоснови една причинно-следствена връзка от която виновникът винаги да получава наказание за престъплението си. (Келзен, 1995, 22-25) Така правото се превръща в явление, което влияе на социалната среда и обществото.

Правото като социална техника

Австрийският мислител обособява три аспекта на тази техника, които са: Ефикасността на правния ред, вторичните норми и мотивите за правно послушание. Съчетани в едно, тези три аспекта обособяват правото като механизъм за контрол на обществото.

Ефикасността на правния ред се състои в това, че правото е ред на външна принуда, която се стреми да доведе до желано състояние. Като човешкото поведение, което е противно на този ред принудително се отнема от лицето дадено благо, било то свобода, стопанска ценност или в краен случай животът. Правовият ред изхожда от предпоставката, че поведението на чиито хора урежда считат принудата като зло, което се стараят да избегнат. Същността на правовия ред е да накара хората, чрез евентуалната заплаха да следват реда. Точно тук лежи ефикасността на правния ред,

защото с оглед на нея се ограничава съдържанието на правните норми, както въобще на социалните норми на човешкото поведение. Защото единствено човекът, надарен с разум и воля, може чрез представата за една норма да бъде мотивиран да спазва едно нормосъобразно поведение. (Келзен, 1995, 29-30)

Вторичната норма, докато при първичната норма има предпоставка и следствие, то същността на вторичната норма е да изказва поведение, чрез което да се избегне санкцията. Изложено с пример, ако първичната норма е, човек не бива да убива, то вторична норма е, ако човек убие, той ще прекара остатъкът от живота си в затвора. Сиреч, във вторичната норма лежи съдържанието на евентуалното наказание. (Келзен, 1995, 30-31)

Мотиви на правното послушание

Келзен отбелязва, че не винаги поведението на хората е следствие от заплахите за санкция, в много случаи хората се довеждат до състоянието, целено от правото с други средства, не винаги страхът от наказанието обуславя поведението. Моралните, религиозните и идеологическите ценности са пример за това, че тяхната съгласуваност довежда до поведение, което е приемливо от правото. Но съществена черта за чистото учение на правото е, че то като апарат за принуда, няма никаква политическа или етическа ценност. Правото е апарат за принуда, чиято ценност зависи от чужда за правото цел. Така то недвусмислено се схваща като исторически обусловено и с това вниква във вътрешна връзка, която съществува между социалната техника на един принудителен ред и на един обществен строй, който чрез правото трябва да бъде подържан. Какъв е този обществен строй и какви са неговите характеристики е безразлично от гледището на чистото учение за правото. Защото правото не се занимава с целта, която се преследва и се постига от правовия ред, а се разглежда в собствената си нормативна закономерност и логическо съдържание. (Келзен, 1995, 32-33)

Обобщено, социалната техника според чистото учение на правото се състои в това да предписва норми и тяхното пояснение за действия, които не бива да предприемат хората. Но от своя страна не се интересува от целта, на тези норми. Тоест за правото няма значение какво ще последва, ако има убийство, за правото е важно виновникът да бъде наказан. А самите последствия от наказанието не го вълнуват, то трябва да се стреми да бъде логично и да не създава противоречия, защото все пак то е техника и своеобразен вид инструмент. Пистолетът например не се интересува от това, кого ще простреля, неговото внимание е концентрирано в това, че когато бъде натиснат спусъкът, той трябва да произведе изстрел, без да засече. Това е неговата работа, следствията не го вълнуват след това. Така е и с чистото учение на правото, което е просто инструмент. А отговорност за него носят хората, които го обособяват и прилагат. Келзен отделя особено

внимание и на субективната страна на правото, което има значителни различия с останалите права.

Субективното право

Общата теория на правото приемайки правото в обективен и субективен смисъл, обособява дуализмът между обективното и субективно право. Характерно за обективното право е, че то е съвкупност от норма, сиреч порядък. Докато субективното право е нещо съвсем различно, то не може да бъде подведено под никаква норма, защото основните понятия при него са интереса и волята. В историческа перспектива, субективното право предхожда обективното, защото първоначално възникват субективните права като правото на собственост, а по-късно към субективните права се добавя обективното право, като държавен ред, който ги закриля, признава и обезпечава. (Келзен, 1995, 40-41) За да се очертае по-добре същността на субективното право е нужно да се опишат три основни негови черти.

Правният субект

Той е в тясна връзка със субективното право, тъй като правният субект или „личността“ е носител на самото субективно право. Същността на правната личност е да отрича всяко обвързване с обективното право, защото същността на правния субект е в смисъл на самоопределяне. Основно понятие тук е правото на свобода, абстрактното понятие за свобода е: възможността да се определиш към нещо. Човек е субект на правото с това, че му е дадена възможност сам да се определя, благодарение на това, че притежава воля. (Келзен, 1995, 41-42)

Правното отношение

В този дух е и отношението между право и общество и по-специално между право и икономика, схванато като отношение на форма към съдържание, а правното отношение, дадено в рамките на социалното като „житейско отношение“, получаващо се чрез правото на външно определение. Тук същността се състои в отношението личност и вещ. Вещно-правното отношение *par excellence* е собствеността. Тя се определя, като изключително господство на една личност върху дадена вещ и с това се отличава съществено от правата на вземане, които създават само лични правоотношения. Сиреч, правното отношение се състои в господството на едно лице спрямо вещ, чрез определено правоотношение на един субект към други субекти и е задължително да не се пречи на собственика във възможността за разпореждането му с неговата вещ. Също така трябва да се изключат всички останали хора, които биха могли да ползват неговата вещ. (Келзен, 1995, 44-45) Тоест, според теорията на Хелзен за субективното право, отношението в него се състои в това самата личност да има пълна

свобода да се разпорежда със своите вещи, другите да нямат възможност да му я отнемат или ползват, без негово позволение.

Правния дълг

Това е втората форма на субективното право, макар че общото учение за правото се отнася пренебрежително спрямо правния дълг, като постулира, че дългът изобщо не е правна категория, а е по-скоро морална. Келзен е на съвсем различно мнение, според него нормативната обвързаност не може да бъде изразена по друг начин освен като „дълг“, защото и самият морален дълг не изразява нищо друго освен обвързаност, която се създава от индивида от важността на един морален порядък. (Келзен, 1995,45) Така излиза, че правният дълг просто представлява задължение за спазване на обособилите се норми.

Универсалният характер на чистото учение за правото

Когато понятията за субективно право и правен субект се освободят от всякаква идеологическа функция, се откриват всички пътища, към реално правните отношения между хората. Самото то се състои от два състава, единият от които е поведението поставено като дълг, а другото е поведението поставено като правомощие. Чистото учение, отстранявайки различията на субективното право във всички негови форми: правомощие, правен дълг, правен субект, от обективното, го схваща само като особена форма и персонификативно изложение на обективното право, премахва онова субективно отношение към правото, на което служи понятието за правото в субективен смисъл. Тоест, премахва се адвокатското схващане, разглеждащо правото само от гледна точка на частния интерес. Това е особено становище, което има корени в римската юриспруденция, която в съществената си част е произлязла от консултативната практика на адвокатите, и е възприето заедно с реципирането на римското право. Точно срещу това е чистото учение, което по начало е насочено към целостта на правото и иска да схване всяко отделно явление само в системна връзка с всички останали, във всяка правна област да се схване функцията на цялостното право. Това от своя страна е органическо разбиране за правото, но това разбиране не е някаква над индивидуално, свръхестествено или една представа зад която се крие обикновено етико-политическо изказване. Но е изключително и само, че правото е порядък, следователно всички правни проблеми трябва да бъдат поставени и разрешени като проблеми на този порядък. По този начин правната теория се превръща в един освободен от всяко етико-политическо ценностно съждение. Само така може да се построи най-точното позитивно право. (Келзен, 1995,58-59) От изложените до момента аргументи става ясно, че Келзен се стреми да обособи позитивно направление, което да борави изцяло със свой собствен категориален

апарат. Това начинание според мен би било трудно постижимо в нашата реалност, защото днес живеем в общество, в което си взаимодействат най-разнообразни системи. А и самите хора съществуват благодарение на взаимодействието и допълването по между си. Една наука, също като хората, няма как да съществува независимо и самостоятелно от другите, разбира се тя трябва да се стреми да бъде по-различна, за да може да се откроява. Безспорно показаните идеи на Келзен превръщат неговата доктрина в едно наистина открояващо се учение в лоното на позитивното право.

ЗАТВЪРЖДАВАНЕТО НА ПРАВНИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ – ХЪРБЪРТ ХАРТ

Жизнен път

Хърбърт Лионел Адолф Харт е роден на 18 юли 1907г. в Харогейт⁵³, Англия. Ражда се в еврейско семейство на Симеон и Роус, които са вълнени търговци. Първоначално учи в Cheltenham College и Bradford Grammar School. След това записва в New College, Oxford. В който през 1929г. получава бакалавърската си степен. През 1932г. получава адвокатски права и следващите 8 години практикува в Лондонския съд. Създава успешна правна кантора, която поема сложни случаи свързани със семейни дела, кредити и данъчни измами. Предложено му е да стане преподавател по Философия в New College, Oxford. Но той отказва, защото предпочита да бъде адвокат.

По време на Втората световна война, военното министерство на Великобритания призовава Харт да служи на военното разузнаване MI5⁵⁴ където от 1939 – 1945г. работи заедно с още двама Оксфордски философа⁵⁵.

След края на войната до 1952г. е преподавател по философия в Оксфорд. След 16г. активна практическа работа по прилагането на правото той се завръща в академичните среди. В следствие на практическия си опит той започва да проучва употребите на езика в правния изказ, което довежда Харт в областта на съдебната практика. Тези проучвания са следствие на опита му да приложи философията при решаването на юридически проблеми. През 1952г. е избран за ръководител на катедрата по Философия на правото в Оксфорд, която ръководи до 1968г.

Харт е бил гост-лектор в Харвардския и Калифорнийския университети. Бил е и Президент на Аристотеловото общество. Четири

⁵³ Harrogate

⁵⁴ MI-5, е британският държавен орган провеждащ и отговарящ за контраразузнаването.

⁵⁵ Гилбърт Райл и Стюард Хемпшир

години работи като научен сътрудник във фондация Нуфиелд⁵⁶. През 1972г. става директор на Brasenose College, Оксфорд, където остава до пенсионирането си през 1978г.

Влияния и усъвършенстване на правния позитивизъм

Като представител на правния позитивизъм, Харт е повлиян от творбите на Джеръми Бентам (1748-1832), Джон Остин (1790-1859) и Джон Стюарт Мил (1806-1873). Тези правни позитивисти основават своите теории на три основни принципа:

- Това какво е правото и какво трябва да бъде правото за тях са два отделни въпроса. Следователно няма връзка между правото и морала. Даден закон може да се легитимира с обществото, и да е неморален. Също така някой „зъл“ режим също може да създава система от закони.
- Приемат, че анализът на правни понятия като – юридическа система, правила и закони е важно начинание.
- Законите са команди, издавани от суверенна на когото обществото се подчинява по навик.

Харт се съгласява с първите две точки. Но не приема, че в основата на правната система почива силата на един суверен, който командва. Според него законите не се спазват защото са наложени принудително от правителството. Харт споделя тезата, че задълженията произтичат от социалните норми в обществото. (biography.yourdictionary.com, 4/05/2015)

Харт има значителна роля в определянето на методологията в правния позитивизъм. Той пише своят труд, когато „лингвистичната философия“ е доминираща в англоезичният свят. Докато той от своя страна приема за свой метод „концептуалният анализ“ за въпроси, които се касаят до правната философия. Чрез този подход, той си поставя за цел да даде задоволителен анализ за употребите, които ползват понятието „право“, поставяйки го в различни социални ситуации. Например за употребата му в смисъл на правни доводи, които се излагат в съда, или пък при коването на законите, та чак до ежедневните му употреби. Анализът му отчита две специални черти. Първата е нашето чувство, че всички различни норми в едно общество било то морални, естетически и социални са само подгрупа на правните норми. Второто е, че „юридическите“ норми предполагат действия, които трябва да се предприемат, защото в противен случай ще последва наказание. Харт подчертава, че концептуалният анализ не е просто

⁵⁶ The Nuffield Foundation е благотворителна организация, създадена през 1943 г. от Уилям Морис, основателят на Morris Motors Ltd. Тя има за цел да подобри социалното благосъстояние чрез финансиране на научноизследователски и иновационни проекти в областта на образованието и социалната политика, както и изследвания за изграждане на капацитет в областта на социалните науки. По £ 10 милиона годишно харчи за благотворителна дейност.

упражнение по лексикография. Той проучва значенията на думите и хвърля светлина върху фалшивите. Това е с цел защо понякога се пускат в социалната практика, понятия посочени като „закони“ а тяхната същност се отнася до други сфери, като например морала. (Coleman & Leiter, 2010, 228-229) Разбира се Харт има много повече приноси от изброените до момента. Бих могъл да ги разбия на 5 под групи, като всяка една от тях е нужно да се мисли в съзвучие с останалите.

Претенцията на правото за правна власт

Философският проект на юриспруденцията започва с наблюдението, че претенцията на правото за правна власт е всъщност дълбоко парадоксално твърдение. Тъй като всяка претенция за правна власт предполага съществуването на набор от правни правила, които я постановяват. Правната власт в крайна сметка е продукт на правните правила. За да съществуват овластяващи правила обаче, трябва да съществува източник, в който е вложена правната власт, за да може той от своя страна да ги създаде. (Шапиро, 2006, 154) Това ни води към един парадокс, решение на който намира Харт. Парадоксът се състои в рефлексивната природа на правото. Защото от една страна изглежда, че правните правила могат да бъдат създавани единствено от овластени правни източници. Не всеки може да изработи правно правило, само онези на които е дадена правна власт са в състояние. Въпреки това, оказва се, че властта на един правен източник може да бъде дадена само по силата на правно правило. Тоест конституцията, върховният съд, президентът и парламентът са самите продукти на правото. Така се попада в ситуация, в която се нуждаем от право, за да изработваме право. Така попадаме до проблем тип – кое е първо, кокошката или яйцето? Според естественото право Бог има присъщата власт да създава естественото право и то на свой ред снабдява изработеното от човека право с власт. При тях Бог е „първата кокошка“, неподвижният нормативен двигател, способен да приведе в действие правната власт, чрез посредничеството на естественото право.

Докато основоположникът на правния позитивизъм Джон Остин, отхвърля становището, че правната власт задължително е продукт на правни правила, но позитивизмът изключва възможността той да се обърне към Бог, за да спре регреса. Остин на мястото на Бог поставя суверена и анализира понятието за суверенитет редуktivно в термините на социални факти, като властта на суверена не зависи от правила божествени или други, а зависи от политическата му власт. Суверенът е този, на чиито заплахи всички обикновено се покоряват и който обикновено не се подчинява никому.

Харт осъзнава, че позитивистите всъщност не могат да поемат по този редукиционистки път. Той защитава тезата, че е невъзможно да се обяснят

дори най-основните характеристики на правните системи посредством прибягване до понятието за навик. Харт показва, че Остиновата теория не може да обясни приемствеността на правните системи. Като за целта използва примерът с Крал 1 умира, неговият наследник Крал 2 има политическата власт да създаде нови правила, въпреки липсата на навик от страна на населението да се подчинява на всяко негово нареждане. Крал 2 пак е крал, независимо че е без минало на такъв. За да обясни факта, че Крал 2 е суверен, Харт застава на позицията, че е нужно да призовем понятието за правило, което придава власт на поста „крал“. Така Крал 2 има политическата власт, която има, благодарение на правилата, които му я отдават, точно както са я отдали на баща му преди него.

Постижението на Харт се състои в това да покаже как правната власт е зависима от правила, без да се прибягва до естественото право и без да се отпочва порочен кръг или безкраен регрес. (Шапиро, 2006, 156-157)

За да може да реализира „претенцията“ си за власт, правото според Харт е нужно да бъде ръководено и напътствано според норми. За да се осъзнае, какво всъщност желае да сподели автора е нужно да се направят няколко дефиниции и разграничения.

Първо под „норма“ е нужно да се разбира всеки един стандарт, който има претенции да регулира поведение. Това означава, че този стандарт трябва да разрешава, забранява, изисква или дава право на определено действие. От значение е да отбележим и разграничението между „възможните“ и „действителни“ норми. Харт използва примерът със сухия режим в САЩ. Преди него нормата за забрана на пиенето е била само възможна правна норма. По време на сухия режим тя става действителна, а след приемането премахването на сухият режим отново се връща в положението на възможна норма.

Второ нужно е да бъдат разграничени два вида поведения - ръководенето според норми и напътстване според норми. Първото е поведение, което се явява обект на регулация от действителна норма, независимо дали личностите се придържат към тази норма. Например много хора нарушават правилата за улично движение, независимо от факта, че съществуват правила, които забраняват това. Докато напътстването според норми се състои в поведение, което се придържа към една норма поради причината, че нормата регулира въпросното действие.

Освен това, поведението може да бъде ръководено според норма, без да бъде напътствано според такава. Например, ако аз пресичам правилно, без да знам, че закона забранява неправилното пресичане, а пресичам правилно защото съм преценил, че е безопасно за моя живот, то аз не съм бил ръководен от нормата, въпреки че съм я спазил.

Също така поведението може да бъде напътствано според норми, без да бъде ръководено от норми. Защото за да бъдеш напътстван от норма, не

е нужно нормата да съществува. Например, ако се въздържам от пиене, защото съм забравил, че сухият режим е прекратен, то тогава съм напътстван от възможна, а не действителна норма. Следователно бил съм напътстван в поведението си от норма, която не ръководи поведението ми. И тук отново достигахме до въпроса за кокошката или яйцето, който би могъл да бъде описан по нов начин. Започва се с въпроса, как е възможно ръководеното с правни норми поведение? Защото за да може правната норма *ПН* да ръководи една ситуация, тя трябва да бъде създадена от някой, който е ангажиран в ръководено според норми поведение. Тук възниква питането, кой е създал правната норма *ПН1*, която би следвало да ръководи създаването на *ПН*? Със сигурност не някой, който бива ръководен от *ПН*, защото *ПН*, не съществува преди *ПН1*. Единственият възможен кандидат е някой, чиято дейност бива ръководена от правна норма *ПН2*, но кой е създал *ПН2*?

Харт прави опит да спре този безкраен регрес, като отхвърля положението, че всяко ръководено според норми поведение е зависимо от друго ръководено според норми поведение. Той застава на страната, че всяко ръководено според правни норми поведение е зависимо от напътствано според норми поведение. Правните правила според Харт възникват благодарение на факта, че определени хора приемат определени стандарти на поведение като норми и биват напътствани в поведението си съгласно тях.

Така Харт достига до извода, че основата на всяка правна власт е социалната практика. Защото самите норми, които са в основата на правната власт са били създадени по силата на факта, че определени членове на групата биват напътствани от правило, което третира тези норми като снабдени с власт. Така всяка една Конституция има властта за която претендира, благодарение на факта, че определена група от хора биват напътствани от водещо правило, което им повелява дълга да приемат претенциите на конституцията на сериозно. Това водещо правило Харт назовава като „правило на признаването“, то получава съществуването си единствено в следствие на факта, че бива практикувано. Така то ръководи поведението благодарение на това, че напътства поведението. (Шапиро, 2006, 157-158)

Така достигнахме до момента в който отговорихме на въпросът, който би могъл да възникне след като читателят прочете, заглавието на тази точка. Въпросът който би могъл да възникне е „Каква е същността на претенцията за правна власт“?. Изводът, който си правя е, че правото според Харт е такова, защото хората, чрез практиката са го обособили и приели на сериозно и го спазват и прилагат.

Социалните факти в теорията на Харт

В основният труд на Харт – Понятието за право⁵⁷ правилата са в центъра на правото в две отношения. Първото има връзка с пропозиционални и лингвистични единици. Второто е чрез видовете практики в рамките на общността. В труда си разглежда две основни теми, първата е за правната система като система от правила, а втората е, че за да бъде дадена норма правна, длъжностните лица на общността е нужно да боравят със специално правило, чрез което да третират определени норми като право, единствено ако съвпадат в определени критерии, в същото време и самата норма трябва да отговаря на заложените критерии. Този механизъм се нарича „социално правило“. Но освен тях Харт въвежда и „правилото на признаване“, което слива двата типа правила, бидейки едновременно фундаментално вторично правило в рамките на правната система от една страна и социално правило в рамките на правната общност от друга. (Дзипурски, 2006,221)

Правилата на признаване от своя страна съдържат три аспекта:

Тълкувателен, който се стреми да обясни какви роли заемат правилата на признаване и какви са същностите на „вътрешното и външното“ твърдения. (Дзипурски, 2006,229) Тук Харт загатва, че правилата на признаване са лингвистични единици, които обозначават първичните правила на една система, това се получава чрез очертаването на критериите за правна валидност. Тоест нужно е да има текст с първични норми, съдържащ се в писмен документ. Но лингвистичните определения не са достатъчни за да се тълкува правилно, те са само стандарти по които се определят първичните правила в една система. Защото във всекидневния живот на правната система нейните правила за признаване рядко са изрично формулирани като правила. Харт осъзнава, че употребата на незаявени правила на системата е характерна за вътрешната гледна точка. Затова той въвежда известни критерии които да определят кои предполагаеми норми са правно валидни, което означава, че щом се приемат последните това образува пропозиционален порядък.

Освен всичко казано до момента, Харт се аргументира, че правилото на признаване е определен вид социална практика. Това се прави с цел да се свържи правилото с обществените явления към които се отнася.

Дадено правило на признаване съществува единствено ако е прието и съблюдавано в право-определящите и право-прилагащите действия на съдилищата. (Дзипурски, 2006,229-231)

Вторият е конструктивният, който скицира една конвенционалистична теория на правилата за признаване. (Дзипурски, 2006,229) Харт занимавайки се с въпроса, какво представлява правната

⁵⁷ The Concept of Law

система, достига до извода, че тя е сложно единство на първични и вторични правила. Той замисля това, за да покаже алтернатива на дълбоко погрешната според него командна теория на Остин. Важният аспект, който поддържа правната система е, че тя е вътрешно само-поддържаща се поради съществуването на правила за признаване, правила на промяна и правила за отсъждане. Освен това Харт осъзнава, че за да се разбере правото, е нужно отчасти да се проумее как самата правна система се свързва с обществените правила. (Дзипурски, 2006,233-234)

Третият аспект е критическият, който се аргументира, че твърденията на правното признаване не стават верни от социалните факти. (Дзипурски, 2006,229)

Методологическият позитивизъм на Харт

Според Стивън Пери⁵⁸ за да се разбере добре общата теория на правото на Харт е нужно да се направи разграничение между методологически и субстантивен правен позитивизъм. Замисълът на субстантивният се състои в гледището, че не съществува необходима връзка между морала и съдържанието на правото. Докато методологическият правен позитивизъм поддържа възгледа, че теорията на правото е в състояние да предоставя нормативно неутрално описание на дадено конкретно социално явление, каквото е правото. Така поне на повърхността двете становища са логически независими едно от друго. (Пери,2006,311)

Първоначално Харт в своето първо издание на „Понятието за право“ излага пространна защита на идеята, че законът се състои от два вида правила: *вторични*, тоест правила от втори порядък, които са приети за обвързващи от страна на съдии и други длъжностни лица, както и *първичните*, които са правила разпознати като валидни от едно особено „правило на признаването“. Тези негови аргументи в последствие оказват силно влияние върху субстантивният правен позитивизъм. В първото издание към „Понятието за право“ неговите метаологически възгледи са трудно забележими, едва в послеписа към второто издание, където дава отговор на интерпретивистката критика отправена от Роналд Дуоркин, Харт формулира по ясно методологическите си принципи.

Пишейки „Понятието за право“ Харт е възнамерявал да създаде обща и описателна теория. Тя е обща по смисъл, защото не е свързана с никоя отделна правна система или правна култура, а се стреми да даде обяснителна и изясняваща картина на правото като сложна социална и политическа

⁵⁸ Stephen R. Perry е професор по философия на правото в юридическият факултет на Пенсилванския университет, САЩ.

институция, управлявана от правила. В този смисъл тя е и нормативна. Теорията му е описателна, защото е морално неутрална и няма обосноваващи цели: тя не се стреми да обоснове или препоръча морални или други основания. (Пери,2006,311-312)

В следващата точка ще се спра по-детайлно на описателните възгледи на Харт.

Описателността на правната теория

Теорията му е морално неутрална, защото няма претенции относно обосновката и препоръчването на морални или други основания за формите и структурите, които присъстват в неговото общо описание на правото. За да се разбере „описателността“ е нужно да обърнем внимание на „правилото на признаването“, което е част от субстантивното съдържание на хартовата теория. Той определя това правило, като социално или обичайно. Такива правила според него са конструирани от общ стандартен модел на поведение от една характерна нормативна нагласа, които той характеризира като феномена на „приемането“ и „вътрешната страна“ на правилото.

Вътрешната страна на правилото се отнася до факта, че за да съществува социално правило, някой трябва да гледа на него като на общ стандарт за поведение, който трябва да се следва от цялата група. Гледната точка на тези хора се нарича „вътрешна“, тъй като е гледна точка на тези, които приемат правилото като указание за поведение от една страна и като стандарт за критика към самия себе си, както и на другите в групата от друга страна. Важното в случая е, че тези които възприемат вътрешната гледна точка, усвояват позиция на споделено приемане и те гледат на правилата като на стандарти, които по същество са общи или публични. Тяхното приемане придобива форма на рефлексивна критическа позиция спрямо съответния модел на поведение и получава характерен израз чрез употребата на нормативна терминология като „длъжен си“, „трябва“ и „би трябвало“. В случая на определени социални правила, включително в частност на правилото на признаването, терминологията на „дължимото“ влиза в сила: „Правилата биват създавани и мислени като налагащи задължения, когато общото изказване за съблюдаване е настоятелно и социалният натиск, приложен към тези, които се отклоняват или заплашват да се отклонят, е голям“.

Най-непосредственото разбиране на методологическият позитивизъм би могло да стане чрез „описателно-обяснителен метод“. Той илюстрира, че правната теория е вид научно начинание, целта на което е да развива, от една външна гледна точка, описателни, морално неутрални теории за социалния свят. Тази теория възприема характерното за нея описание на емпиричните явления, които от своя страна имат обяснителна сила.

Хартовият описателно-обяснителен метод е в съответствие със вътрешната гледна точка, тъй като теорията му е замислена като можеща да обясни вътрешната гледна точка, но не като излизаща от тази гледна точка.

Харт се стреми да покаже, че идеята за социалното правило и свързаното с него схващане за вътрешната гледна точка са необходими за анализа на основните понятия „задължение“ и „дълг“. Но според него има набор от други правни понятия като „власт“, „държава“, „законодателство“, „правораздаване“, „валидност“ и „правна сила“, които трябва да бъдат анализирани в съответствие с вътрешната гледна точка на известен вид социални правила, а именно вторичните правила, приети от определена подгрупа в обществото, като визира длъжностните лица.

Следващият значителен момент е определянето на главната функция на правото, която се състои в напътствия на поведението на своите субекти. Важно е да се има в предвид, че един режим от първични правила напътства поведението, той не го прави добре. Затова е нужно система съдържаща вторични правила на признаването, изменението и отсъждането, която да се справя по-добре с тази задача, тъй като е по-сигурна, защото съдържанието на правилата може да бъде нарочно изменяно и правилата ще могат да бъдат по-ефикасно поставяни в действие. Така вторичните правила отстраняват недостатъците на простия режим от първични правила.

В заключение ще отбележа, че Харт определя правото като общ тип институция, която може да бъде идентифицирана единствено по отношение на различни типове социални факти. Така излиза че понятието за право не е чисто описателно, тъй като според Харт всеки валиден закон в една правна система трябва да бъде идентифициран единствено социално. Докато правилото на признателност може да има морални, както и социални критерии за валидност. (Пери,2006,318-325)

Отворената текстуалност на правото

Харт насочва правният позитивизъм в нова посока на изследване. Става въпрос за една принципно нова реалност – езикът, на който се изразява правото като цяло. Същественото за което, е не това, че то представлява заповед за поведение, адресирана от един правен субект към друг правен субект, а по-скоро в съдържанието на отправеното нареждане. Така център на внимание става текстът на правните норми и технологията на съобщаването на правилото за поведение. Уникалното тук е, че Харт тръгва от предпоставката, че в обществото съществуват два начина за оповестяване на общите стандарти за поведение. Първият е „прецедент“ тоест, чрез пример. Вторият е законодателството, сиреч чрез изрични общи форми на езика. Според Харт съобщаването на нормата чрез пример съдържа множество неясноти, които са свързани с това как се повтаря

примера. По-сигурният начин според Харт е да се съобщават нормите чрез общите форми на езика. Защото така ние трябва само да разпознаем конкретните факти и да ги свържем към общите класове, посочени в нормата, за да можем по-успешно да я приложим спрямо тях. Но въпреки, че по-сигурен и по този начин на прилагане на нормата остават неясноти. Като причините за това според Харт са чисто езикови, тъй като правните норми се изразяват на общоприетия език, в който съществуват определени граници, до които правилото за поведение може да бъде съобщено. За всяка обща дума (понятие) в говоримия език съществува централна област на безспорно прилагане и гранични случаи на несигурност. Употребявайки общи понятия в правния език, трябва да се имат предвид особеностите на езика. Защото използването на общи понятия в правните текстове е неизбежно, защото законодателят няма как да знае предварително за всички случаи, за които ще се отнася правилото за поведение. Цената, която трябва да се плати е несигурността в граничните случаи на общите понятия.

Според Х.Харт правната теория не трябва да пренебрегва и преувеличава неопределеността на правните норми. От друга страна невъзможността всяка норма да се подлага на съмнение при всеки повод е необходимо условие за съществуването на правната система. Обаче съществено свойство за всяка правна система е нейният неопределен в граничните случаи характер. (Ташев, 2001,31-33)

Важно е да се разбере, че отворената текстуалност, която е пряко свързана с изразяването на нормите на общоупотребимия език е основната, но не и единствената особеност на правния текст. Който се характеризира също така и със системните си връзки – вътрешни, с други правопорядъци и с други нормативни системи. (Kelsen,1961,20) Това влече до обособяването на правния език, от една страна и естествения език от друга. Правният език се изгражда върху основата на общоупотребимия език, докато правният език е силно контекстуално повлиян.

За да се разбере ролята на правния език в правното общуване е нужно да се имат предвид две презумпции: презумпцията за значението на правото и презумпцията за еднаквото действие на правото. (Ташев, 2001,34)

В този пункт мога да направя извод, че отворената текстуалност на правото се доближава най-близо до същината на интерпретациите. Тъй като всяка интерпретация позволява лично тълкуване на конкретно явление, което в някой случай може да бъде правна норма. Така че, съвет, който бих могъл да вмъкна тук към бъдещите и настоящи адвокати и служители в съдебната система, ако желаете да сте добри интерпретатори на нормите е нужно да се запознаете с повече философски текстове и идеи, от които ще придобиете знание, чрез което ще можете да боравите по-свободно и да правите по-добри интерпретации на правните норми.

Разгледаните пет аспекта от теорията на Харт са незначителна част от неговия, обемен труд. Но на този етап ще се задоволим с тях, защото за да се разгледа и изложи цялостната теория на Харт е нужно специално изследване. Нужно е да се отчете факта, че теорията му възбужда и множество дискусии, които тук не съм отчетел. Посочените пет аспекта, които разгледах са едно приемливо начало от което може в последствие да се доразвият и обогатят.

МОРАЛЪТ В ПРАВНИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ

Идеята, че съдържанието на законна не може да се отдели от моралните истини е поддържана в традицията на правния позитивизъм. Много съвременни правни позитивисти са склонни да отричат тезата, че правото се състои само от авторитетни решения. Те твърдят, че моралните съображения също оказват влияние на това, което се счита за валидна правна норма в дадена правна система. Те твърдят, че това не е необходимо да бъде така, но със сигурност може да бъде постигнато. Тази нова версия на правния позитивизъм има няколко варианта.

Основната теза се състои в това, че дадена правна система, може да включва норми, които включват различни морални съображения. Съдиите и другите държавни служители ще трябва да се осланят на тях при изготвянето на законите. И се достига до аргумента, че законът ще е частично отражение на моралните съображения. Така, някой морални истини могат да определят, какво представлява правото.

Различните разновидности на правния позитивизъм имат различни становища относно, вида на нормите, които ще включват морал в правото. Според Андрей Марма⁵⁹ има два основни възгледа:

Първият е, че в законът могат да се включат морални условия, за да има правна валидност, което от своя страна може да стане чрез постановление. Някой разпоредби от конституционни документи могат да предоставят добри примери. Конституцията на САЩ съдържа препратки към морални понятия като: равенство, жестокост и справедлив процес. Основният закон на Германия съдържа разпоредбата, че всички закони трябва да зачитат човешкото достойнство. Изглежда има случай в които правото изразено чрез основният закон – конституцията, изрично подчертава правната валидност на части от правото да зависят пряко от някой морални истини. Втората и по-разпространена версия според проф. Марма е, че моралът може да бъде включен по-дълбоко в правото, чрез включването му в съдържанието на нормите и да ги промени, така че в бъдеще ще се случва моралът да надделява в дадена правна система.

⁵⁹ Andrei Marmor е Професор в департамента по Философия в Университета на Южна Калифорния, Лос Анджелис, САЩ.

Възможно е да има правна система в която валидните правила се практикуват от съответната правна общност, за да са такива, че да правят правната валидност на някой части от закона е нужно да зависят от определени морални изисквания.

Според проф. Марма първата версия макар много по-проста и ясна, не получава голяма подкрепа от философите и то по уважителни причини. Изричното законово или конституционно позоваване на морални съображения, не е положение от което могат да следват морални истини, които да определят това към което правото се стреми. Това означава само, че съдиите и другите служители в съдебната система трябва да имат предвид моралните съображения, когато се взема авторитетно решение, позоваващо се на закона.

Джосеп Раз⁶⁰ обяснява, как това действа, чрез въвеждането на понятието категорична сила (directed power). Юридическите служители имат правомощията да определят различни правни резултати, често тази власт те ръководят чрез съображенията, че трябва да ги вземат предвид при упражняването на техните правомощия. Всеки орган може да има правна власт, например да дава разрешение за строеж; обикновено това е силно регулирана власт и е по законно предназначение. Съответното длъжностно лице е институирано да разчита някои видове съображения, а други да изключва при предоставяне или отказ за издаване на разрешителни. Например той може да приеме някои екологични съображения, а не да речем религиозни. И разбира се, в такъв случай не може да се предотврати правото от категоричната власт на длъжностните лица и съдии, да се позовават на определени морални норми. Нищо от това обаче не показва, че моралът става част от закона. Помислете например за случай в който длъжностно лице да кажем архитект, му е предоставено от закона право да дава разрешителни за строеж на естетически съоръжения. Но да речем, предложената сграда изглежда 'Естетически нелепо' в сравнение със сградите, които са в близост до нея. Разбира се ние нямаме предвид, че в този случай естетиката трябва да стане част от закона или че частта за 'красивото' е истинна част от правото. Също така вярно е, че решенията на длъжностното лице, могат законно да бъдат оспорени заедно с 'красивото' по естетични причини. Официални решения могат да бъдат обжалвани законно по множество причини, като например: икономически, справедливост, морал, бюрократична ефективност, или нещо друго, но дадено обжалване е успешно, когато по-висок правен орган реши, че жалбата е основателна и тогава това се нарича право.

⁶⁰ Joseph Raz (1939) е израелски правен, морален и политически философ. Той е един от най-изявените съвременни привърженици на правния позитивизъм. Бил е професор в Balliol College, Oxford,; Columbia University Law School; King's College London.

Предположението, че правилата за признаване могат да включват морал, като условие за правна валидност е по-интересна и поне първоначално е по правдоподобна. Идеята е следната: Можем да предвидим някой начини за създаване на закони, но само при условие, че когато законът влезе в сила да не е грубо неморален или да е в нарушение на основни човешки права. Така, ако такава норма за валидност е възможна, изглежда, че моралните изисквания представляват важна част от условията за правна валидност. Даден закон ще бъде валиден само ако отговаря на определени морални условия. Това ще бъде осъществено само когато правилото за валидност започне да се практикува в съответната общност. Правните позитивисти твърдят, че няма нищо, което да попречи за осъществяването на такава възможност. Според тях това е поне концептуално възможно. А щом е концептуално възможно, тогава моралните истини и справедливостта могат да бъдат част от правото. За да разберем ясно смисълът на това какво включва в себе си правният позитивизъм е нужно да разберем че тяхната цел е да имат торта и в същото време да я ядат. Те претендират да останат верни на основния принцип на позитивизма, според който правото в едно общество е изградено от социални норми. Освен това претендират, че включват някой от прозренията на Дворкин за същността на правната логика, при която съдържанието на закона понякога се определя от моралните истини. Дали тази комбинация е възможна генерира широк дебат в съвременната правна философия, но в съвременната аналитична практика се ползва с лошо име. Трудно ще се избегне впечатлението, че дебата достигна до костта, чрез разделянето на аргументи за неща с много малки разлики. По-добре е да се избегне резюмето на аргументите за и против и да се съсредоточи внимание върху някой от основните въпроси.

Първо може да се отбележи, че приобщаващо правният позитивизъм отхвърля идеята, че правилата за признаване са социално конвенцируеми. Конвенционалната сметка на тези правила не седи лесно с идеята, че те могат да включват морала като част от това, което правилата предписват. За да илюстрираме проблема помислете от различна гледна точка. Ние имаме определени конвенции за подходящ начин на поведение при различни социални събития, като например за вечеря. Конвенцията ни е, че когато отиваме на вечеря трябва да занесем нещо като например: цветя или бутилка вино, за хората които ще присъстват. Или че трябва да се яде със сребърни лъжици вместо с ръце. Но би било странно да се предложи спогодба според която ще трябва да се държат морално добре по време на вечерята. Причини да се държат морално са налице независимо от всички конвенции.

Конвенциите не установяват морални причини за действия. Те са норми, които се развиват при решаване на случаи в които съответните социални норми са недетерминирани от причините. От съображенията,

които изцяло определят съдържанието на съответните норми, важно е да се разбере, че нормата не е конвенция. Също така една идея се отнася и до правилата за признаване. От тези правила са и социалните конвенции, странно е да се предположи, че те също включват морални норми. Но това не е убедителен аргумент срещу приобщаващият позитивизъм, тъй като той може просто да отрече, че правилата за признаване са конвенционални в природата.

Друг проблем, по-широко признат е за съчетаването на приобщаващата версия на позитивизма. С оглед споделяното от много привърженици е, че това право като цяло е авторитетна институция. Джосеп Раз твърди, че не би имало смисъл да се поддържа тази директива авторитетно, ако субектите на властта ще трябва да разчитат на морални съображения, за да определят какво е съдържанието на авторитетната директива. Целият смисъл на авторитетната резолюция е, че предметите считат за по-добро действието на причините, които се отнасят до тях, като следват директивния орган, отколкото като се опитват да разберат или да действат от тези причини сами по себе си. Ако гражданите използват едни и същи видове причини, на които органът е разчитал при издаването на директивите. За да се разбере какъв е смисълът на директивата, тогава целият смисъл на органа би могло да се пропусне. От тези аргументи, Раз си вади заключението, че правния позитивизъм и правната теория на Дворкин не могат да бъдат истинни, защото и двете не успяват да осъзнаят, че няма смисъл да има практически орган, ако могат да се определят само нужните постановления за достъп, като се позовават на същите видове причини, както постановленията за достъп, като се позовават на същите видове причини, които органът е трябвало да замени.

Правният позитивизъм има два вида възможни отговора срещу аргументите на Раз:

Първият ред мисли оспорва общата идея, че всяка правна норма трябва да се разбира като авторитетна директива.

Второто възражение признава, че правните норми, трябва да се разбират като авторитетни, но твърдят, че Раз погрешно предполага, че авторитетното естество на правото по някакъв начин подкопава идеята, че понякога може да се наложи използването на морален аргумент, за да се определи това, което законът е. И двата вида възражения са добре защитени в литературата, с голяма изобретателност, понякога дори прекалено. Отново е нужно да се обобщят сложните аргументи, защото отчасти основната трудност с включващият правен позитивизъм е сходна по отношение на тезата на Дворкин за правните принципи. И двата възгледа предполагат възможността, че значителна част от законодателството в дадена правна система се основава на правната грешка. И това го прави по-малко смислен. В действителност, това създава още по-малък смисъл въз основа на

приобщаващата версия на правния позитивизъм, отколкото за сметка на Дворкин. Който в края на краищата не отрича, че правото в крайна сметка зависи от някой социални правила. Така че най-малко в рамките на Дворкиновата теория е идеята, че цялата правна система би била погрешна за истинското съдържание на нейните закони ако се направи някакъв теоретичен смисъл. Но ако подкрепяте позитивисткият принцип за правото, което в крайна сметка е въпрос на социални правила и идеята че една общност може да получи своите закони погрешно става мистериозно в най-добрия случай.(Marmor,2011,92-97)

Дебата около Марма, Раз и Дворкин би могъл да бъде предмет на отделна книга, защото и тримата са мислители, които имат богата идейна рамка и са плодовити автори. Със сигурност дебата ще продължи да се развива, защото с изключение на Дворкин другите двама са наши съвременници.

Отношението морал – право, за да може да се прилага в съдебната система е нужно моралът да се доведе до земни измерения. Тоест, да не се правят постулати за божествен или друг вид, морал, който идва извън човека и е независим от него. По-скоро би трябвало моралът да се изгражда, така както се градят нормите според Келзен. Но от друга страна той няма как да е напълно чист, защото всеки творец било то на морал или закони има свои лични убеждения, които с малка или по-голяма степен влияят при изграждането на моралните и правните категории.

От друга страна в едно бъдещо време е нужно да се помисли и да се положи усилие за обединяване на двете явления. Ако правото и моралът се превърнат в едно явление, то много вероятно и почти съм сигурен, че ще се избегне възможността да се практикува отварянето на „вратичките“ в закона. Защото в някой юридически системи практиката с „отварянето и затварянето“ на вратичките е следствие от сепарацията между право и морал. Като тази сепарация позволява да се прилага интерпретативния метод. Но тук възниква въпроса, какво ще се случи с отворената текстуалност на правото? Защото, историята свидетелства, че нито правото нито моралът са константни величини, а напротив, те постоянно се изменят.

Обаче когато те се съчетаят в едно явление ще се изменя само то, докато в момента се изменят и двете, което допълнително отежнява работата на лицата, които се занимават със създаването на закони. Защото трябва да се съобразяват както с моралните, така и с правните постулати.

За да има едно наистина работещо право и възможно най-универсално е нужно то или да бъде изчистено от всякакви външни влияния, какъвто опит прави Келзен от една страна. Но по-възможното е правото да се съчетае с морала, до такава степен че да не може да се прави разлика между това къде започва и къде свършва едното явление. Но от друга страна то трябва да може да се променя и усъвършенства, сиреч да е гъвкаво. Защото третият

закон на Нютон гласи, че всяко действие има равно по големина и противоположно по посока противодействие. Сиреч, когато се създават законите те предвиждат дадени действия, но хората, които ще ги пристъпват започват да мислят противодействия, като за извор ползват моралните категории. За пример можем да използваме дебата дали да е законно отнемането на човешкият живот, когато виновникът е отнел друг човешки живот. По темата има достатъчно мнения, които произтичат от морални категории от една страна и позитивистични извори от друга. Но когато изворите на морала и закона се обединят в един то хората извършвайки дадено действие, ще знаят какво противодействие ще следва. В такъв случай, няма да може да се отворят скритите вратички.

БЪЛГАРСКИТЕ ПРОЯВЛЕНИЯ НА ПРАВНИЯ ПОЗИТИВИЗЪМ

При провеждането на изследване свързано с позитивизма, било то и правен е желателно то да бъде подчинено на неговите принципи. Ако към методологията на изследването се добави и нотка патриотичност, то резултатът ще бъде отчитането на заслугите, постигнати преди това от хора, които са родени по същите географски ширини. Тъй като авторът на текущото изследване е роден в България, то от уважение и признателност, спрямо делото на мислители, които са негови съвременници и тези които са живели и творели преди тях е нужно да бъде взето под внимание приносът, който са направили учените, които в своите научни интереси са отделили внимание на правния позитивизъм. Хората, които привличат вниманието към правният позитивизъм в България са: Вихрен Бузов, Росен Ташев, Даниел Вълчев, Желязко Стоянов, Стилян Йотов, Цеко Торбов, Михаил Попилиев и др. Научните интереси на посочените мислители не са изцяло свързани с правния позитивизъм, те по-скоро в качеството си на университетски преподаватели представят на българското общество в синтезиран вид някой от основните характеристики на това учение.

Факт, който трудно би могъл да се оспори е, че български мислители до този етап нямат значителен принос в развитието на правния позитивизъм на световно ниво. Техният принос се състои по-скоро в популяризирането на постигнатите резултати в още една държава. Тъй като до този етап няма преводи на основните произведения⁶¹ на правните позитивисти като (Джон Остин, Хърбърт Харт и Ханс Келзен) то единственият шанс за българите, които не ползват английски език, но имат желанието да се запознаят с

⁶¹ Има превод на Чистата теория на правото на Келзен и Послеписът на Харт, който представлява коментари на някой от неговите идеи. Но липсва превод на същинското му произведение.

идеите на дадените мислители е чрез описанията направени в трудовете и учебниците на гореспоменатите университетски преподаватели.

Критическите забелжки на Цеко Торбов

Цеко Торбов подлага позитивното право на критично разглеждане. Като използва аргументи от теорията на Бергбом. Които в посредством се старая да отхвърли.

-всяко положение на позитивното право се характеризира с въпроса “Признаваш ли ме като валидно право?”. Обаче в отговора не трябва да има “без” и “между впрочем”. Защото в позитивното право според Торбов няма празноти. Читателите на труда му “Философия на правото и юриспруденция” публикувана през 1930г. в страниците на малката книга ще открият, че правният позитивизъм не се нуждае от никакво друго утвърждение. Защото моделът му от една страна е постепенното абстрахиране и генерализиране от сигурните факти към непосредствените примеси на дедукцията. От друга страна се стреми към верифициране на хипотетични положения по обратен път през цялата стълба на абстракцията на правните факти. Торбов също така прави едно незадълбочено разглеждане на правния позитивизъм, тъй както той сам отбелязва, че ще се ограничи само до общите положения, които интересуват работата му. Сиреч казано, няма да отдели нужното внимание и няма да разгледа по-широка гама, а ще се задоволи само с постулатите на Бергбом, който според Цеко Торбов е типичен правен позитивист, а щом като той е типичен правен позитивист, то доказвайки, че неговите постулати не са достатъчно верни, ще дискредитира и правният позитивизъм. (Торбов, 1992, 72-76) Няколкото пункта по които се стреми да докаже, недостатъците на правния позитивизъм са:

-Правният позитивизъм употребявайки даденото на неговото познание не само като факти, а като норми, следва че се конструира не като наука за реално разпределение на фактическите сили в дадено общество, а по-скоро като теория на правото, която приема хипотетични норми за абсолютни. Така трансформирайки силата в право, се разрешава въпроса за валидността на правото много просто, като се манипулира неговата задължителност. (Торбов, 1992, 79-80)

-Позитивистите приемат необходимостта като обективен белег на понятието за право, тъй като то можело да бъде наложено. Обаче принудителният характер на правото разрешава твърде много, тъй като чрез силата може да се наложи всякакво възможно законоположение. А щом като чрез сила може да се узакони всяка произволна воля на човешките отношения, така създадената от правото материя не ще има белега на необходимостта. Така според Торбов позитивистите трябва да се откажат от

силата като критерий на правото, ако искат да запазят своята теория в рамките на необходимостта, което всъщност означава, че теорията им ако желае да има белег на дълга и да действа на своя реален принцип за фактичката сила на действащата социална система като критерий за правото, то трябва да се откаже от обективното правно понятие. (Торбов, 1992, 78)

-Становището на правния позитивизъм, според Торбов извежда до релативизъм в правото. Тъй като правилата и нормите на позитивното право се изменят заедно с промяната на отношението между силите в дадено общество. Това се дължи на факта, че позитивистите отричат всякакъв общозадължителен характер на правото. Торбов предлага решение на току-що даденото определение, тъй като според него има грешка в аргументацията на позитивистите. Той се аргументира, че да се поправи грешката е нужно да се изясни разликата между понятията „валидно право“ и това за едно „действащо право“.

Действащото право сиреч правото според характеристиката на правният позитивизъм е онова, което се взема, което важи за право; то наистина е изложено на изменения. Но от променливостта на минаващото за право не може в никой случай да се заключава за променливостта на самото право. Според Цеко Торбор, правните позитивисти не правят разлика между материята на правото и правния закон, те смесвали „закон“ – постановлението на законодателя с „правния закон“ – правото. (Торбов, 1992, 78-79)

-Според Торбов в действителност, само отделните законоположения на законодателя са нещо позитивно. Въпросът за тяхната обективна валидност не се разрешава с указването на тяхното фактическо действие, а с посочването на правния закон като тяхно основание, този закон, обаче от своя страна, като закон, не е нищо позитивно. Едва с неговите дадени в опита факти се определят като материя на правото. Следователно, както кодексът на естественото право като система с готови правни положения не може да се извлече, априорно само от принципа на правото, така и позитивното право не може апостериорно да се определи като материално дефинирано право само с факта на една действаща социална система. (Торбов, 1992, 79-80)

-В заключение Торбов се изказва, че от една страна правният позитивист определя материята на правото според реалния принцип, който се съдържа в представата за фактичката сила на една действаща социална система, а от друга страна, поставяйки действащи правила под понятието за правото, правният позитивист чисто и просто ги взема като правни норми, и така дава своята система на правото. (Торбов, 1992, 82)

Нужно е да се вземе предвид, че Цеко Торбов критикува ранните представители на правния позитивизъм. Някой от забележките, които прави

и особено, тази която се отнася до използването на силата в следствие се преодолява от теориите на Келзен и Харт.

Паралелите между позитивното и естествено право на М. Поповлиев

През 1900г. в своят труд „Нравственост, Право и Държава“ Михаил Поповлиев прави пет паралела между естественото и позитивно право. Чрез тях ще може да се извади извод за това, как Поповлиев характеризира позитивното право на базата на сравнението с основния му конкурент – естественото право.

-Естественото право е началото, докато позитивното право не е нищо друго, освен неговото приложение, но не е чисто и просто едно приложение, то е приспособено към физическите и други обстоятелства, които влияят при законотворчеството. (Поповлиев, 1993, 46)

-Естественото право почива върху абсолютното понятие за справедливо, докато позитивното право – върху относително понятие. (Поповлиев, 1993, 46)

-Присъщо на самата човешка природа, която е еднаква навсякъде, естественото право има всеобщ характер, докато позитивното право е различно според мястото, именно защото законодателят е принуден да държи сметка за всички обективни и субективни обстоятелства, при които живее народът. (Поповлиев, 1993, 46)

-По същата причина естественото право е вечно и неизменно; и наистина човешката природа си остава непроменена през различните времена. Обратно – положителното право се изменя заедно с цивилизацията. (Поповлиев, 1993, 46-47)

-Най-сетне, тъй като произхожда от самата човешка природа, естественото право съществува независимо от действията на хората и, следователно е неотменимо, докато позитивното право може да бъде отменяно, понеже е дело на законодателя. (Поповлиев, 1993, 47)

Михаил Поповлиев в труда си, чрез своите паралели излага някои парадокси, които са характерни за естественото право. Още в първата точка според мен е променил местата за това, кое право е началото и кое е продължението. Защото всяко право по своята същност е позитивно, а е позитивно, защото се създава от хората. Друг е въпросът, че някои личности, когато започнат да „творят“ закони говорят от последна инстанция. Във вторият паралел посочва, че естественото право почива върху абсолютното понятие за справедливост, докато позитивното върху относителното. Тук е налице силна заблуда, що се касае до абсолютното, което по своята същност може да съществува само като понятие, към което е нужно да се стремим, но започнем ли да го прилагаме в човешките отношения, ние сме обречени

на провал. От тук следва, че ако се следва едно абсолютно право, то хората ще могат по всякакъв начин да изменят нормите. Както в трета точка отбелязва, че човешката природа е еднаква навсякъде, то и естественото право има всеобщ характер. Щом е така, защо е нужно дадени хора да говорят за естественото право и да се стремят да го доказват? Ако беше то наистина естествено за хората, както е естествено човек да диша, да се храни и да приема течности, то така щеше да бъде и за „естественото право“, нямаше да има нужда дадени хора да го обясняват на други. Тук по-скоро, тези, които го разясняват на други, желаят да имат контрол над останалите хора, защото чрез едно „право“ хората биха могли по-лесно да се контролират. А най-големия парадокс, който излага Поповлиев е в последната точка, в нея видете ли естественото право съществувало независимо от действията на хората. Сиреч, хората могат да извършват нередности, да си нанасят вреди, но естественото право със своето абсолютно добро съществувало...

За да съществува нещо, то трябва да се използва и практикува от хората. Точно заради това има положително право, за да може постоянно да се регулира спрямо действията на хората.

Философските основания на позитивното право според Желязко Стоянов

Стоянов е авторът, който с няколко изречения описва същността на позитивното право. Той пояснява, че в областта на политико-правната мисъл позитивисткото учение се е формирало като резултат от противопоставянето на основните принципи на естественоправната концепция. Защото според него идеите на ранните представители на правния позитивизъм, изповядваният дуализъм между естественото и позитивното право е заблуждение на спекулативно-метафизическата философия на правото. А такъв вид дуализъм е абсурден, защото съществува само позитивното право като съвкупност от правните норми. Всичко останало, макар и да носи името право и ней-вече естественото право, са всъщност морални оценки на действащото позитивно право. Тези оценки са субективни и произволни и е нужно да се изолират от структурата на юридическата наука, чието задължение според позитивистите е да се изследва правото в собственият смисъл на думата. (Стоянов, 1993, 210)

За да представи в завършен вид своето изложение, Желязко Стоянов се позовава и на родоначалникът на аналитическата школа в правото Джон Остин, които идеи ние вече разгледахме. На този етап с риск да се повтори, ще изложи най-основното, което според Стоянов е, че правото в строгия смисъл на думата е система от правила, установени от политическото управление или от суверена. Като се отъждествява с издаваните от

върховната власт закони. Познавайки се на Остин, Стоянов стига до извода, че държавата установява законите и така дарява юридически права и възлага съответните задължения. Като е нужно да се има в предвид, че нормите на международното и каноническото право не са „право в собствения смисъл на думата“, защото посочените не са приети от държавата и следователно не са заповед на държавните органи, адресирани към гражданите. Стоянов, прави няколко пояснения, в които е важно читателят да вникне, ако желае да разбере същността на позитивното право:

-Суверенът не е отговорен пред позитивното право, поради което е свободен от юридически задължения.

-На същите основания и конституционното право е извън рамките на същинското право.

Тези феномени се образуват, защото държавата е върховен суверен и не може да се подчинява на правните норми. Защото те не регламентират нейната дейност. Правилата, които определят устройството и дейността на политическата власт, по своята същност нямат юридически характер и се отнасят към сферата на морала. А самото им формиране е подчинено изцяло под въздействието на общественото мнение. (Стоянов, 1993, 210-211) Тоест суверена, чието мнение е променливо формира своята управляваща класа, която има задължението да създаде закони, които да отговарят на претенциите на суверена, ако тези закони се прилагат добре и се приемат от суверена то дадената класа ще управлява, но ако не кореспондират със желанията на суверена, то той може да смени тази класа или форма на държавност. Точно поради този факт, правото не се отнася до държавата, защото ако то има задължителен характер, това означава, че държавата ще е константна величина, която не би могла да се видоизменя.

Направленията в правният позитивизъм според Стилян Йотов

От разгледаните до момента мислители, които имат отношение спрямо правният позитивизъм проф. дфн. Стилян Йотов в своят учебник по въведение във философията на правото от 1994г. най-изчерпателно описва три от основните направления в историята на правният позитивизъм. В началото на своето изложение той определя правният позитивизъм, като група от различни философски теории, общото между които е следването на т.нар. „разделителна теза“ – сиреч обособяването на правната от моралната проблематика като две независими една от друга области. При правният позитивизъм законовата система се схваща като подчинена на свои вътрешни принципи, от които зависи съдържанието на законите. Според тези теории съдържание в правото може да стане всичко що е валидно, стига само да е било позитивирано по подходящ начин и в съзвучие с правната система. Не се търсят други критерии за правилността на правото, освен

позитивна вписаност в правната система; това от своя страна определя и безпрекословното му следване. Правният позитивизъм се интересува не от съдържанието, а от самият произход на правните норми. Целта е изчерпателното описание на условията за вземане на решения относно нови норми, защото правният позитивизъм изследва природата на правната задължителност. Според това как се характеризира основата на позитивното право, то биха могли да се очертаят три направления: *императивизъм*, *нормативизъм* и *утилитаризъм*. (Йотов, 1994,83)

- Детайлен и цялостен вид на императивизма може да се открие в творчеството на Джон Остин. Тъй като според него „всяка норма или правило в най-широк смисъл на думата е заповед.“ Характерните качества на една правна норма, които я отличават от други видове норми, е, че правната норма, се постановява от една суверенна личност или формиране (тяло) и се насочва към един или повече членове на една независима политическа общност, в която лицето или тялото, налагащи нормата, са суверен или стоят начело. А тази личност или тяло не се подчиняват от тяхна страна на никаква по-високопоставена инстанция.“ В този дух се разбира дейността на съдията, който изпълнява ролята на служител на суверена.

Друг важен момент е, че в понятието за закон освен съдържанието на заповедта се съдържа и съпътстващата я санкция в случай на неподчинение. Остин подчертава – „Закони без заплаха от причиняване на зло не са същински закони.“ По този начин страхът от болката и страданието стават мотив на задълженията за спазването на закона. (Йотов, 1994,83-84)

- Най-виден представител на *нормативизма* е Ханс Келзен, който отхвърля не само теориите на естественото право, които налагат една предпоставена представа за справедливост, но и теорията на императивизма на Остин. Според Келзен, правото не може да се определя от заповеди, а би трябвало да се определя от правила и компетенции. Също така за него валидността на правните норми не зависи от отношението спрямо дадени ценности или от връзката с ничии интереси. Тук трябва да се има в предвид, че позитивизмът на Келзен се дистанцира от социалната практика, макар че позитивизмът в природните науки търси потвърждение на хипотезите от фактите. Но идеята на Келзен остава изцяло затворена с сферата на чистото „трябва“. При него понятието за право е автономно и се разделя в две направления: спрямо норми и интереси от неюридическо естество и спрямо социални факти. В едната посока правото се ограничава от морала, политиката и икономиката. Докато в друга от социологията. Докато в езиков план правните положения не описват нищо, а задължават, давайки израз на нещо дължимо. Това ги отличава от

изреченията на социалното познание. В полето на нормативните изказвания те са не само изява на воля, но се придружават от елементи на принуда и социална ефективност – това ги отличава от морала. (Йотов, 1994,84-85)

- Утилитарният вариант в позитивното право се представя от Хърбърт Харт. Противно на единството на нормативната система и подчинеността ѝ на някаква норма, както е според Келзен, Харт схваща позитивното право като „отворен текст“. За него правото е „комплексна система от правила“, които биват два вида: Първични и вторични.

Първичните правила определят спецификата на създадените чрез тях норми като задължения. Чрез тях Харт фиксира някои принципи от наказателното право като например – Не убивай!, също така дава и примери от публичното – Не газии тревата! В този пункт неговата теория не се отличава от тази на Остин или на Келзен, защото и тримата наблягат на принудителният характер на правото и произтичащите от правилата задължения и на свързания с това елемент на санкциониране. Особено при Харт е, че правилата се схващат не с поглед „отвън“, а като произтичащи от самите нас, „вътрешно“.

Вторичните правила се надграждат над първичните, чрез реализирането на заложените от тях възможности, но освен това могат и да ги коригират, защото те са „правила за правилата“. Тоест те управляват сключването на договори, регулирането на наследство, изграждането на държавна администрация и др. С тяхна помощ се съчетават изходните положения без пред зададената цел. Последното правило обаче изисква вътрешно приемане на позитивните норми от онези, за които те се отнасят. По този начин законодателството се нуждае от емпиричната воля на съгласие с него. Принудителността на правната норма се свързва с признаването ѝ от засегнатите. Харт разглежда превръщането на състоянието „бивам задължен“ в „има задължение“. Този критерий за Харт, обаче не може да бъде морален, затова в крайна сметка той се определя от принципите на утилитаризма. (Йотов, 1994,85-86)

Стилян Йотов описвайки идеите на тримата „големи“ в теорията на правния позитивизъм предлага една нова интерпретация на техните идеи, като ги квалифицира като империалист, нормативист и утилитарист. Чрез този си прочит, Йотов обръща внимание по-скоро на политическите проявления на идеите на посочените правни позитивисти, отколкото на юридическите аспекти от теориите им.

Правният позитивизъм като познавателен метод

Даниел Вълчев се е постарал с няколко изречения да опише някой от основните идеи на правния позитивизъм. Като набляга на това, че той е по-скоро познавателен метод. Той започва своето изложение, като посочва, кога се е оформя като направление в науката. Така правният позитивизъм се затвърждава през втората половина на XIXв. Според Вълчев, правният позитивизъм намира голяма част от своите основания и методологически похвати в идеите на философския позитивизъм. Защото самите представители на философския позитивизъм дефинират неговите опорни тези като независимост на научното познание по отношение на каквато и да е метафизична или хипотетична теза, като опити за извеждане на всяко познание от опита. Повечето философи-позитивисти признават, че философският позитивизъм е много повече познавателен метод, отколкото определена философска доктрина. Основното при този метод е приемането за достоверно само на потвърденото от опита, респективно – отхвърлянето на всяка идея, възприета a priori.

Юридическият позитивизъм, в следствие на това, че се е зародил в лоното на философския позитивизъм, е преди всичко познавателен метод и чак след това е съвкупност от теоретични построения. Чрез познавателният метод не може да се позволи поставянето на априорна теза в основите на една правнопозитивистка доктрина, която да доказва задължителността на правото. (Вълчев, 1999, 100-101)

Даниел Вълчев ни показва, как можем да разграничим правен позитивист от не такъв. Нужно е да се разбере различието между възгледите им свързано със схващането за основанията на съществуване на правото. В първият случай правото се представя като създадено, а във втория – като дадено. От тази гледна точка всяка концепция, която отрича, че за да стане право едно правило за човешкото поведение, то трябва под някаква форма да премине през санкцията на човешката воля, не може да бъде оценена като правнопозитивистка. В следствие на тази особеност можем да добавим и още една друга централна идея, а именно че правото няма други основания освен самото право. Правният позитивизъм отхвърляйки аксиологичния подход като несвойствен за правната наука, а с това и всяка възможност задължителността на правния ред да се обособява чрез неговата ценностна значимост. Всяка ценност може да бъде определена като такава само ако се постави в отношение с друга ценност. Но тази верига неминуемо се основава на някакъв априорно възприет аксеологичен постулат – нещо, което е неприемливо от гледна точка на познавателните похвати на юридическия позитивизъм. Вместо това, в рамките на позитивистки ориентирани правни доктрини се поставя въпросът за валидността на правната норма. Това е нейна юридическа характеристика, сочеща наличие или отсъствие на

определен тип зависимост по отношение на правна норма от по-висш нормативен ред. (Вълчев, 1999, 102-103)

Даниел Вълчев, напишва една от основните нишки, която изгражда учението на правния позитивизъм и я представя на достъпен език на читателя.

Изводите на Ташев за теориите на Келзен и Харт.

Росен Ташев в своя труд от 2001г. „Теория на Тълкуването“ отделя внимание и на позитивистите Х. Келзен и Х. Харт. Според Ташев теориите на двамата са най-значими в областта на теорията на правото през ХХв., като същевременно изправят пред сериозно изпитание теорията на тълкуването.

Извода, който прави Ташев за теорията Келзен се състои в това, че нормативната теория на Х. Келзен е отражение на засилените системни и логически свойства на модерните правни системи, в същото време тя дава съвършен анализ на тези свойства. Освен това чистата теория на правото е последната дедуктивна теория за правото. Защото до Х. Келзен правото се разглежда като централизирана система, основана на един център и начало – бил той чиста сила, суверен или логически принцип. След Келзен теориите за правото се обосновават по индуктивен начин. (Ташев, 2001,31)

Теорията за „отворената текстуалност на правото“ на Х. Харт според Ташев продължава правните дирения в една принципно нова посока. Защото до този момент правната теория е анализираща правната норма като „елементарната градивна частица на правото“. Докато сега обект на изследване става езикът, на който са изразени правните норми и правото в цялост. И по-специално център на внимание става текстът на правните норми и начинът по който става съобщаването на правилото за поведение. Но всъщност, теорията на отворената текстуалност не е революционно нова, защото още ранният правен позитивизъм обръща внимание на някои езикови свойства на правните норми и на произтичащите от това права и задължения за приложителите на правото. Но анализите тогава се извършват в рамките на правото като еманация на волята на една свръхличност - суверена. Докато Х.Харт обръща внимание върху езиковите характеристики и ролята на правото като средство за интересубектна комуникация, необходимото следствие от което е неговия интерпретативен характер, който е и в сърцевината на съвременния правен позитивизъм. (Ташев, 2001,31-33)

Правният позитивизъм и основните му представители. Изложение на Вихрен Бузов.

Проф. Бузов в своя труд – *Философия на правото и правна логика*⁶² в най-завършен и ясен вид представя част от идеите на правния позитивизъм. В сравнение със разгледаните до момента автори, Вихрен Бузов дава най-детайлна информация за отношението между морал и право, както и показва основните моменти от идеите на класиците в правния позитивизъм (Остин, Келзен и Харт.) От неговия труд ще разберете двете основи на които се опира правният позитивизъм, що се касае до въпроса за отношението морал – право.

На първо място правният позитивизъм се опира на т.нар. „разделителна теза“ същността на която е отхвърляне на необходимостта на взаимната зависимост между морал и право, сиреч на съществуващото и дължимото. Тоест човешките отношения и действия в света на съществуващото се регламентират от морала, докато правото се отнася до дължимото, до онова, което „трябва да бъде“. (Бузов, 2010,24)

Втората основа е „социалната теза“, есенцията на която се състои в това, което се смята за право в дадено общество по своята същност си е въпрос на социален факт или конвенция. Отделните представители на правния позитивизъм се различават по интерпретацията си по този въпрос. Общото между тях е, че са склонни да отъждествяват правото с „позитивното“ (писаното) право, което е система от норми, установени в законите. Като за единствен негов източник се приемат правните текстове, зад чието приемане и валидност стои нормативният авторитет на държавните органи и администрацията. Именно социалните конвенции определят нормативните авторитети. (Бузов, 2010,24)

Проф. Бузов прави и точно описание на връзката, която имат правните позитивисти с едно от основните направления във философията – позитивизма. Тя се състои в това, че правните позитивисти приемат познанието и методите на природните науки като образец за преобразуване на философията в наука. Което се състои в допускането, че изследваното явление (право, научно знание) следва да бъде достъпно за обективно изследване в човешката познавателна дейност. Затова правните позитивисти смятат, че юридическите разсъждения се подчиняват на строга логика с дедуктивен характер и правните текстове подлежат на изследване с аналитични методи. За тях съдебните решения са приложение на правила, а материалната истина е основна цел на съдебния процес. Правните норми са правила, които се прилагат за решаването на казуси, а при липсата на такива съдията сам създава право на основата на тълкуване на правния текст. (Бузов, 2010,24)

⁶² Бузов, В. *Философия на правото и правна логика в глобалната епоха.*, Абагар., Велико Търново., 2010.

Вихрен Бузов отделя и подобаващо място на сърцевината на теориите на Остин, Келзен и Харт. Но тъй като в текущото изследване съм отделил по глава за всеки един от тях, не виждам полза отново да показвам идеи, които вече са били изложени и обяснени.

ОБОБЩЕНИЕ И НОВИ ХОРИЗОНТИ

Текущото изследване представляваше опит да се изложат основните характеристики на доктрината – правен позитивизъм. Също така представих и идеите на тримата мислители, които имат най-голямо влияние върху възникването, утвърждаването и развитието на правния позитивизъм. След това отделих място на дебата за отношението морал и право.

Разгледах българските заслуги, които се състоят в популяризирането на доктрината в България, основно сред студенти. Тъй като в училище по предмета Етика и право не се обръща внимание на правния позитивизъм. Важно е да се отчете, че текущото изследване не може да има претенции за цялостен и завършен вид, който цели да запознае читателя с всички аспекти на правния позитивизъм. Но има претенция, че е добро начало, което представя основния методологически апарат на доктрината.

Правния позитивизъм е слабо познат на българската общественост, което е ясен индикатор, че е нужно да продължат изследванията или по-скоро първоначално да бъдат преведени основните произведения на Остин и Харт, тъй като на Келзен има вече преведен един от основните му трудове – Чистото учение за правото. Особено важно е да се запознае българската общественост с учението на правния позитивизъм, защото при нас върлува едно чувство, че все някой друг е задължен да ни контролира и да ни показва посоките на развитие. Преди 10г. проф. Бузов забелязва проблеми, които все още не са превъзможнати. Основно те са свързани с погрешната философия на правната реформа, която се представя като неолиберална но по своята същност е идеология от епохата на ранния капитализъм, която се опитва да се представи в нови одежди – като окончателно осмисляне на човешкото битие и бъдеще. Либерализмът изисквайки повече свобода, по-малко държава и правна регламентация. Довежда до удобното отстояване и наличието на естествени права на индивида, които се състоят в отхвърляне и ограничаване на всяка външна опека – на общността, институциите, законите. Нужно е да се има в предвид, че традицията на либерализма не съответства на традициите на нашата страна, която през по-голямата част от своята история е била силно зависима от външни фактори. Също така проф. Бузов много ясно напипва, обстоятелството, че човек не може да реализира никакви формални права без социални ресурси. Както и обстоятелството, че либерализмът не е в състояние да реши главното противоречие на съвременното постиндустриално икономическо и социално развитие –

засилващата се автономия на обществените системи, които се сблъскват с все по-нарастваща обективна необходимост от организация и управление.

В нашето съвремие традиционните спорове за отношението на правото към морала между правни позитивисти и представители на естественото право отстъпват място на противопоставянето на две доста различни визии за същността и развитието на правото – модернизъм и постмодернизъм. Първата го разглежда като повече или по-малко ефективна техника за решаване на социалните проблеми, а втората – като средство за постигане на консенсус чрез комуникативни действия. Едната набляга върху постановената от компетентни авторитети система от правила, които обосновават рационално съдебните решения, а другата – на либералните процедури, основани на ценностите на справедливостта, на доминацията на реторически и игрови елементи. Модернизъмът е подложен на преосмисляне и затова, че отразява потребностите на националната държава, което го прави непригоден за времето на глобални социални трансформации.

За да бъде правната реформа успешна в нашата страна е нужно съдебните процеси да се опират на истина и справедливост, като е нужно да се премахнат предварителните споразумения, защото те загърбват принципа на истината и нарушават правата на невинни. Проф. Бузов отправя съвет към младите юристи, които трябва да преодоляват противопоставянето на норми и ценности в правната мисъл. (Бузов, 2006, 74-85)

Осем години след като излага тезите си проф. Бузов достига до нови постулати, които са свързани със съдебните дела и особено, тези които са в България. По-специално що се касае до широко разпространеното мнение, че полицията хваща престъпниците а съда ги пуска. Нужно е да се отбележи че съдебните казуси нямат „правилен“ отговор нито от морална, нито от логическа гледна точка, а в аспекта на гносеологията наличието на единствен такъв е повече от съмнително. Търсенето на обективната истина в процеса се осъществява в рамките на определени законови процедури, така че нейното постигане само по себе си не е гаранция за правилност. (Бузов, 2012, 105)

Правния позитивизъм е жива доктрина, която постоянно се усъвършенства, но за да може тя да се прилага в България е нужно да има работещи институции от местно до национално ниво. За да се реализира правния позитивизъм е нужно успоредно с него да се изгражда и стабилна държава. Защото правния позитивизъм разглежда и описва нормите, а какво ще опише при отсъствието или при слабо развита държава? Може би поради този факт, доктрината му не е много позната в България. Важно е да се осъзнае, че в едно общество, което има претенцията да се изгражда чрез демократични принципи то би трябвало правния позитивизъм да е широко

познат. Защото всичко, което изграждат хората се базира на принципите на позитивизма.

Нужно е да отчетем факта, че правния позитивизъм предлага възможност да действаме и да реализираме идеи, но освен това той е в състояние да наказва. Може би заради това, не е много предпочитан, особено що се касае до силния отпор на представителите на естественоправната теория. При които, съществуват много възможности за оправдание, ако дадено намерение не се реализира успешно. Докато при правния позитивизъм се търси отговорност за действията на дадена личност. Тоест, личността или групата от хора който създава дадена норма, ще трябва да поеме отговорност, ако тя е в ущърб на хората след определен период от време.

Хоризонтите които си поставям за цел да разгледам в други мои научни разработки, които пряко кореспондират с правния позитивизъм са свързани с:

- езика по който се оформят нормите.
- съдебните процеси.
- разделението на властите.
- взаимоотношението между политическите интереси и временността на правните норми.
- технологиите и правото.
- пряката демокрация, като начин за обособяване на ред в обществото.

Разбира се при процеса на творене се появяват нови точки, които е нужно да бъдат изследвани, така че шестте пункта, които посочих са само отправни точки за едни бъдещи изследвания.

ЛИТЕРАТУРА:

- Finnis, J. (1996)**, The Truth in Legal Positivism, in *The Autonomy of Law*, ed. Robert P. George. Oxford: Clarendon Press.
- Coleman, J. & Leiter, B. (2010)**, Legal Positivism., in *A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory.*, Second Edition., Edited by Dennis Patterson.
- Dworkin, R.(1977)**, *The Philosophy of Law.*, Oxford University Press., Hong Kong.
- Marmor, A.(2011)**, *Philosophy of Law.*, Princeton University Press., New Jersey.
- Ташев, Р. (2000)**, Съвременият правен позитивизъм., в сп. Съвременно право., бр.5.
- Калев, П., (2012)**, Джон Остин и правният позитивизъм., в Годишник на БСУ., том XXVII.
- Маринова, С. (2009)**, Към понятието правен принцип., в сп. Икономически алтернативи, бр.5
- Белов, М. (2012)**, Източниците на правото в действие – правосъдието между позитивизма и реализма. В сп. Съвременно право., бр.4.
- Hamburger, Lotte & Joseph, (1985)**, *Troubled Lives: John and Sarah Austin*, Toronto: University of Toronto Press.
- , (1992), *Contemplating Adultery: The Secret Life of a Victorian Woman*, London: Macmillan.
- Schwarz, A. (1934)**, “John Austin and the German Jurisprudence of His Time,” *Politica*, 1: 178–199.
- Stein, P.(1988)**, *The Character and Influence of the Roman Civil Law: Historical Essays*, London: The Hambledon Press.
- Lobban, M. (1991)**, *The Common Law and English Jurisprudence 1760–1850*, Oxford: Clarendon Press.
- Cotterrell, R. (2003)**, *The Politics of Jurisprudence: A Critical Introduction to Legal Philosophy*, 2nd edition, London: LexisNexis.
- Austin, J. (1879)**, *Lectures on Jurisprudence, or The Philosophy of Positive Law*, two vols., R. Campbell (ed.), 4th edition, rev., London: John Murray; reprint, Bristol: Thoemmes Press, 2002.
- Hart, H.L.A., (1954)**, “Introduction” to John Austin, *The Province of Jurisprudence Determined*, H.L.A. Hart (ed.), London: Weidenfeld & Nicolson, pp. vii-xxi.
- Bentham, J. (1789)**, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, J. H. Burns & H.L.A. Hart (eds.), Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Austin, J. (1832)**, *The Province of Jurisprudence Determined*, W. Rumble (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Зайдлер, Г. (1964)**, *Правни доктрини на империализма.*, Наука и Изкуство., София.
- Вълчев, Д.(1995)**, Предговор към книгата – Чистото учение за правото., Юриспрес., С.,1995.
- Келзен, Х. (1995)**, Чистото учение за правото., Юриспрес., София.
- Ladavac, N. (1998)**, Hans Kelsen (1881-1973) Biographical Note and Bibliography., in *European Journal of International Law*, 9.
- Пери, С. (2006)**, Методологическият позитивизъм на Харт., в *Послеписът на Харт.*, София.
- Дзипурски, Б. (2006)**, Моделът на социалните факти., в *Послеписът на Харт.*, София.
- Шапиро, С. (2006)**, За изхода на Харт. в *Послеписът на Харт.*, София.

- Kelsen, H. (1961)**, General Theory of Law and State., New York.
- Торбов, Ц.(1992)**, Философия на правото и юриспруденция., ВЕК 22., София.
- Поповлиев, М. (1993)**, Нравственост, право и държава., Юриспрес., София.
- Стоянов, Ж. (1993)**, Философия на правото., Софи-Р.,София.
- Йотов, С. (1994)**, Въведение във философия на правото., Минерва., София.
- Вълчев, Д. (1999)**, Студии по история на европейската философия на правото., Сиби., София.
- Ташев, Р.(2001)**, Теория на Тълкуването., Сиби., София.
- Бузов, В. (2010)**,Философия на правото и правна логика в глобалната епоха., Абагар., Велико Търново.
- БУЗОВ, В.(2006)**, В защита на модела на нормите – В: Сб. “Истина и справедливост в наказателния процес, (Съст. Б. Велчев), УИ “Св. Климент Охридски”, с.74-85;
- Бузов, В.(2012)**, Имат ли съдебните дела „правилно решение“? (Несъгласия с Дуоркин) – В: Етиката в българската правна система, съст. В. Драмалиева, Е. Маринова, Издателски комплекс УНСС, сс.105-113.

Интернет ресурси:

- Stanford Encyclopedia of Philosophy, 2003:** Legal Positivism, Jan 3, 2003,
<http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/legal-positivism/>
- Biography.yourdictionary.com, 4/05/2015:**
<http://biography.yourdictionary.com/herbert-lionel-adolphus-hart>
- <http://plato.stanford.edu/entries/austin-john/>
- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/314514/Hans-Kelsen>

ПРИЛОЖЕНИЯ /APPENDIX

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ / BOARD OF EDITORS

Ахмед Османов Куйтов

Председател УС на Сдружение „Институт Перспективи“. Бакалавър по философия от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. В периода 2013 – 2015г. е член на екипа на изследователски проект: **НОВИ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД СИГУРНОСТТА НА БАЛКАНИТЕ**. В периода 01.02– 31.05. 2016г. е ръководител на проект „Young people from unemployment to employment“ по КД1, сектор „Младеж“ на Еразъм+. Юли-Септември 2016г. е ръководител на проект Лятна академия „Перспективи“ финансирана със средства на Сдружение „Институт Перспективи“. В периода 1.10.2016-30.09.2017 е координатор на проект „Бъдещето е толерантност“ финансиран от ЦОИДУЕМ. За периода 2012-2016г. е участвал в над 30 младежки проекта по програмите „Младежта в действие“ и „Еразъм+“ като тренер и ръководител на Българската група в Румъния, Полша, Турция, България, Армения, Италия, Франция, Естония, Португалия.

Никола Живков

Директор отдел „Правни въпроси“ към Сдружение „Институт Перспективи“. Магистър по право от ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“. Координатор на проект „Лятна Академия Перспективи“.

Tien Dat Trieu

Second year of the Erasmus Mundus Master's degree of Models and Methods of Quantitative Economics, specializing in Finance of QEM, Pantheon-Sorbonne University, Paris, France.

Оливия Богуш

Выпускница Филологического факультета (Русская филология), 2015 г., Университет Марии Кюри-Склодовской, Люблин, Польша; аспирантка кафедры русской литературы и культуры XVIII-XIX вв., УМКС.

Область научных интересов: новейшая русская литература, кинопроза, поэтика прозы Е. Долгопят.

Член “Польской Ассоциации учителей и преподавателей русского языка”.

АВТОРИ / AUTHORS

Доц. д-р Николай Живков, преподавател в СА „Д.А.Ценов“ гр. Свищов. Изнася лекционни курсове по: политология, публична власт и публични институции, модерни административни и стопански институции, бизнес комуникации и социална психология в туризма.

Иван Тихомиров Млъзев, докторант в редовна форма, спец. „политология“ – ВТУ „Св. Св.Кирил и Методий“

Гл. ас. д-р. Елка Цонева, Преподавател по икономика в катедра „Обща теория на икономиката“ при СА „Д. А. Ценов“, гр. Свищов. Доктор по икономика и преподава дисциплините Микроикономика, Макроикономика, Стопанска конюнктура, Икономически теории и Методика на макроикономическите изследвания.

Александра Йовчева Вълчева, Завършила Право в УНСС, гр. София. В момента е докторант по Международно право и международни отношения в ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград.

Любомир Терзиев, Редовен докторант в Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов, катедра „Контрол и анализ на стопанската дейност“.

Мариета Н. Живкова, е част от отдел „Правни въпроси“ при Сдружение „Институт Перспективи“ гр. Свищов; Студентка във ВТУ „Св.св. Кирил и Методий“ спец. Право, V курс.

Тамара Драганова, ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, гр. Велико Търново, Докторант редовна форма на обучение Специалност: Методика на обучението по география.

Мариан Георгиев, докторант във ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”, гр. Велико Търново.

Ас. д-р Галя Георгиева е преподавател към катедра „Счетоводна отчетност“ при Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – гр. Свищов.

Деница Желязкова, СУ ”Св. Климент Охридски” Обучаваща се в магистърска програма „Философия”.

Камелия Янакиева, четвърти курс Философия, Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“ .

Пресиля Иванова, четвърти курс Философия, Великотърновски университет „Св. Св. Кирил и Методий“ .

Магдалена Джунова, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, специалност История и философия, IV курс.

Малгожата Щепанец, Выпускница Университета Марии Кюри-Скłodовской в городе Люблин, Польша, по специальности Русская филология. Интересуется психологией и сонными видениями с точки зрения психоанализа. Подвергая их (сонные грезы) анализу, учитывает, прежде всего, метод Карла Густава Юнга.

Екатерина Мельничук, В 2016 году окончила Университет Марии Кюри – Склодовской по специальности преподаватель русского и польского языков. В настоящее время продолжаю обучение в аспирантуре в кафедре русской литературы и культуры XX – XXI вв. (научный руководитель профессор, доктор филологических наук Мария Цимборска - Лебода). Интересуется литературой XX века, особенностями творчества Елены Гуро, поэтикой агапэ и концептом ἀγάπη в произведениях русских поэтов и писателей.

Каролина Завадка, Выпускница Университета Марии Кюри-Склодовской в городе Люблин, Польша, по специальности Русская филология. Учится на факультете Дополнительного профессионального образования в Варшаве, работает в Банке. Увлекается плаванием, а также отраслью HR.

Phong, Trang Tran Thanh, Chinese Language Department, Ho Chi Minh City University of Education, Ho Chi Minh City, Viet Nam.

Dimitar Gospodinov /Dean/ Student 9th semester Sound Engineering at New Bulgarian University.

УСЛОВИЯ ЗА ПУБЛИКУВАНЕ В ПЕРСПЕКТИВИ

За журнала:

„Перспективи“ има за цел да даде възможност за изява на студенти, докторанти и млади изследователи от цял свят. Като няма ограничения спрямо темите, по които може да се пише. Препоръчително е предоставените ръкописи да предлагат алтернативи и решения. В журнала могат да публикуват студенти, преподаватели и учени от всички специалности. Желателно е авторите да предложат на достъпен език проблем от тяхната област и да предизвикат интерес към съответната проблематика.

Каква е формата на ПЕРСПЕКТИВИ?

До момента са издадени шест броя, в които общо са публикували повече от 190 студенти, докторанти, преподаватели и изследователи от 17 български и 12 чуждестранни научни институции. През 2017г. ще бъдат издадени още два броя, всеки от които ще е с обем до 300 страници А5.

Какви са изискванията за текстовете?

1.Разработката да е в обем до 10 страници (основен текст, списък на използваната литература).

2.Резюме на английски език и ключови думи (7-8 изречения).

2. Текстът да е оформен в съответствие със следните изисквания:

- Шрифт: Times New Roman, Размер: 14 (Regular), Разстояние между редовете (Line spacing): Single;

- Заглавие: 14, Главни букви (All caps), Одебелен (Bold), Центриран (Centered);

3.Цитирането в текста е по т.нар. Оксфордска система:

- пример за цитиране в текста: (Иванов 1999, 61-63)

В списъка с използвана литература, след основния текст, се изписва цялото наименование на източника. Пример:

Иванов 1999: Р. Иванов. Долнодунавската отбранителна система между Дортикум и Дуросторум от Август до Маврикий. София, 1999.

4. Име и фамилия на автора (12, Italic)
5. След използваната литература е нужно да се предостави кратка информация за автора (университет, специалност, курс, e-mail адрес).
6. Страниците не трябва да бъдат номерирани.

Изпращане на материалите:

На електронната поща на редакцията на следният имейл адрес:
philosophiclub@abv.bg

За повече информация и въпроси, пишете ни! До 48 часа ще получите отговор.

От редакционната колегия
на „Перспективи”

**Publish your impressions, attitudes and ideas,
so that we can have a better society
in:
International Scientific Journal
„PERSPECTIVES”**

Our journal enables mostly young people to propose their impressions, observations and viewpoints on their surroundings. There is no thematic constraints. We welcome texts, which are not just informative or critically oriented, but which propose new solutions in areas where problems have been identified.

The official languages of our journal are Bulgarian, English and Russian.

Terms and deadlines:

Please submit your manuscripts throughout the year electronically at: **Philosophiclub@abv.bg**. You will receive an e-mail confirming the submission. All authors will receive also the Editorial board decision for approving or rejecting of their manuscripts within seven days time limit.

Manuscripts accepted for publication will be published in the order of which they are received and they will appear as soon as possible. Authors of the accepted manuscripts will receive one copy of the issue containing their papers with a charge to recover the mail costs.

About the form of the journal:

Six issues have appeared so far, where more than 190 students, doctoral candidates and young reseachers from 17 Bulgarian and 12 foreign universities have been published. In 2017, another two issues will be produced, and for each of the two, the total volume of pages shall be up to 300 pages in A5 format.

Technical instructions:

1. Manuscripts should not exceed 10 pages (abstract, main texts, footnotes and references).
2. Manuscripts should contain a short abstract and key words.
3. Manuscripts must be prepared in the following style:
 - Times New Roman, letter size: 14 (Regular), line spacing: Single;
 - Title: All caps, Bold, Centered, letter size:14.

4. Author's name - letter size: 12, Centered, Italic

5. Authors must use the Oxford style for all quotations.

- in the main text, for example: (Ivanov 1999, 61-63)

All references must be found in the list with works cited at the end of the articles.

For example: Ivanov 1999: P.Ivanov. The street of dreams. Sofia, 1999.

6. Finally, authors must provide short information for themselves: university, university town, major, year of studying and a valid e-mail address).

7. Pages must not be numbered.

Editorial Board
Veliko Turnovo, 2016

Contacts:

For more information and about the technical conditions write us an e-mail at:

Philosophiclub@abv.bg.

УТОЧНЕНИЕ

Всички изложени тези, идеи и мнения принадлежат на авторите. Те не отразяват официалните позиции на Сдружение „Институт Перспективи“.

